

Magyarok a Tisza-forrás környékén

**A felső-Tisza-vidéki magyarok
anyanyelvi-oktatási helyzete egy kutatás tükrében**

ЗАКАРПАТСЬКИЙ УГОРСЬКИЙ ІНСТИТУТ ІМ. Ф. РАКОЦІ ІІ

II. RÁKÓCZI FERENC KÁRPÁTALJAI MAGYAR FŐISKOLA

Magyarok a Tisza-forrás környékén

**A felső-Tisza-vidéki magyarok
anyanyelvi-oktatási helyzete egy kutatás tükrében**

**Szerkesztette:
Orosz Ildikó**

PoliPrint
Ungvár, 2007

A kiadvány átfogó képet igyekszik nyújtani a kárpátaljai szórvány, a Felső-Tisza-vidéken élő magyarok jelenlegi helyzetéről, feldolgozza az eddig e területen született, hozzáférhető információkat, kiegészítve saját kutatásokkal. Felvázolja anyanyelvű/anyanyelvi oktatásuk helyzetét, gyakorlati továbblépési lehetőséget ajánl számukra.

A munkát a Felső-Tisza-vidéken élő pedagógusok, az oktatáspolitikusok, vezetők, pedagógusok és a főiskolai hallgatók számára ajánljuk.

Szerkesztette: *Orosz Ildikó*

Tördelte: *Garanyi Béla*

A kiadásért felel: *Orosz Ildikó, Soós Kálmán*

A kiadvány megjelenését az Apáczai Közalapítvány támogatta.

A kiadvány a Rákóczi-füzetek sorozat 35. köteteként jelent meg

Készült:
PoliPrint Kft.
Ungvár, Turgenyev u. 2.
Felelős vezető: Kovács Dezső

Tartalom

Bevezető	7
Orosz Ildikó: Szórványok anyanyelvi/anyanyelvű oktatásának helyzete Kárpátalján a XXI. század elején	10
Punykó Mária: „ <i>Ez egy érzés, hát mégis, hogy magyarul!</i> ” A Felső-Tisza-vidék kárpátaljai részének helye és szerepe a magyar kultúrkörben	45
Hutterer Éva: A Felső-Tisza-vidék magyarságának hitélete, kulturális, nyelvi és néprajzi állapota egy empirikus vizsgálat alapján	66
Gabóda Éva: A felső-Tisza-vidéki magyar tananyelvű óvodák helyzete a kataszteres adatbázis tükrében	82
Molnár Eleonóra: A kisebbségfogalom tipológiája és a kisebbségi oktatás lehetőségei	93
Csernicskó István – Melnyik Szvitlana: Az ukrainai kisebbségek és a nyelvi oktatás	120

Bevezető

1989-ben, amikor megalakult a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, sokan Kárpátalja alföldi tömbmagyarságából rácsodálkoztak azokra, akik az alakuló gyűlésen, vagy az utána következő számos rendezvényen feltárták a Felső-Tisza-vidéken élő magyarok helyzetét és problémáit. Az ott élő magyarok a kárpátaljai tömbmagyarság számára olyan kuriózumnak számítottak, mint a kárpátaljai magyarság az anyaországiak számára a kilencvenes évek elején. Minket nem választottak el határok, csak jelképes és csak a térképeken feltüntetett, a járási közigazgatási határokat jelölő piros vonalak, mégis a szovjet rendszer évtizedei elégnak bizonyultak arra, hogy az anyaországiakhoz hasonlóan, az ismeretek hiányából származó „Honnét tudsz magyarul?” kérdéseket tegyünk fel számukra. Még abban sem különböztünk az anyaországi nemzettársainktól, hogy megértettük volna, miért sértődtek meg az ilyen jellegű kérdésektől, pedig ugyanazt éltük át, ha az anyaországiak részéről hangzott el ehhez hasonló kérdés, amikor évtizedek bezártsága után megnyíltak a lehetőségek előttünk, határon túli magyarok előtt, és végre az anyaországba utazhattunk, ami a mesebeli üveghegy mögötti, számunkra a korlátlan lehetőséget, a biztonságot, a demokráciát jelentő földre léphettünk. Néhány év után pedig, a nagy várakozások elmaradása miatt, hamar rájöttünk, hogy az üveghegy csak vasfüggöny, és a lehetőségek sem korlátlanok, és ami elérhető, sokszor az sem mindenki számára az. Ez nem is különleges, hiszen a világ így van berendezve; vannak dolgok, melyek hirtelen érdekessé válnak, divatosak lesznek, majd gyorsan elfelejtődnek, de ettől még nem szűnnek meg, léteznek. Ilyen folyamatnak tűnik a felső-Tisza-vidékiek számára az a hirtelen fellángolt odafigyelés, majd annak hiánya a kárpátaljai és az anyaországi személyek, szervezetek részéről. A folytonosságot képviselte ebben a kérdésben az eltelt évtizedben a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség, amely rendszeresen foglalkozik problémáikkal és reflektál kéréseikre. Úgy éreztük, hogy eljött az ideje annak, hogy átfogó képet kapjunk jelenlegi helyzetükről, és feldolgozzuk az eddig e területről született, számunkra hozzáférhető információkat kiegészítve saját kutatásainkkal. Felvázoljuk anyanyelvű/anyanyelvi oktatásuk helyzetét, közös gondolkozással próbálunk továbblépési lehetőséget találni, ami nem jelenti azt, hogy recepteket, követen-

dő utakat jelölünk ki számukra, csak megosztjuk tapasztalatinkat és gondolatainkat, amelyekkel a vizsgált területen élők így szabadon gazdálkodhatnak, használhatják, elvethetik vagy elfogadják azokat.

A kutatás során felhasználtunk minden olyan publikált anyagot, amely a vidékről és az ott élőkről megjelent és eljutott hozzánk, azokat a dolgozatokat, melyek e területen szakmai gyakorlatukat töltő, fiatal pedagógusjelöltek írtak saját tapasztalataik alapján. Készítettünk számos interjút, feldolgoztuk a statisztikai adatokat, és többszöri terepen töltött idő alatt megismertük az ott élő közösséget. A legtöbbet P. Punykó Mária munkáiból merítettünk, aki a legnagyobb tudással rendelkezik, mert több mint egy évtizede rendszeresen és következetesen munkálkodik az anyanyelv ápolásán a vidéken.

A kötetben azokat a dolgozatokat olvashatják elsősorban az érdeklődők, amelyek az adott kutatás eredményeként születtek. Két olyan dolgozatot is elhelyeztünk, ami a további kutatásokhoz adhat elméleti megalapozottságot lévén a kisebbségek, a kisebbségi helyzet, és a kisebbségek problémáinak elméleti megközelítését foglalja össze a legfrissebb szakirodalom alapján.

A szerkesztő

SZÓRVÁNYOK ANYANYELVI/ANYANYELVŰ OKTATÁSÁNAK HELYZETE KÁRPÁTALJÁN A XXI. SZÁZAD ELEJÉN

Orosz Ildikó

A nemzeti kisebbségek tipológiája általában több ismerv alapján történik: számságuk, térbeli elhelyezkedésük, identitástudatuk milyensége, gazdasági helyzetük, képzettségi szintjük, politikai szervezethez tartozásuk, törvényi lehetőségeik, azon ország demokratikus berendezkedése, ahol élnek. Az adott ismérvek mértékének nagysága befolyásolja és határozza meg a nemzeti kisebbség érdekérvényesítési potenciáját a többségi társadalomban, saját kulturális életének folyamatos biztosítását, kulturális értékeinek és az értékeket hordozó, továbbvivő nemzeti elitjének reprodukcióját. Az ismérvek alapján egy-egy nemzeti kisebbség erős pozíciókkal rendelkezik, képes önálló közösségi életre, és közösségként integrálódik a többségi nemzetbe, vagyis kollektív jogokat igényel. Amennyiben ezen ismérvek valamelyike gyengül, úgy egyre inkább szétzilálódik a közösség és az érdekérvényesítési potenciájának gyengülése kapcsán, annak tagjai egyre inkább a kisebbségi lét kihívásaira adott válaszként az egyéni megoldásnak tekinthető asszimiláció irányába mozdul el. A nemzeti kisebbségek helyzetét meghatározó ismérvek mértéke állandóan változik. Fontos, hogy odafigyeljünk a változásokra, annak folyamatára, fázisaira. Az előbbiekből következik, hogy egyrészt egy-egy kisebbség helyzetének meghatározásakor mindig bizonyos térbeli és időbeli korlátok figyelembe vételével kell megtennünk következtetéseinket, hogy megállapításaink érvényesek és hitelesek legyenek. A társadalom dinamikájából következik, hogy azon belül a különböző pozíciókkal rendelkező nemzeti kisebbségeket nem szabad összemosni, egyféleképpen kezelni igényeiket, bár ennek éppen az ellenkezőjét tapasztaljuk, főleg akkor, amikor egy-egy többségi társadalomban a kisebbségek kérdéseit kell kezelni. Az államok a számukra legkezelhetőbb egységes megoldásokat ajánlják a nemzeti kisebbségeknek, a legnagyobb közös osztó kidolgozása alapján, ahelyett, hogy pozícióik szerint a legkisebb közös többszörösként szóba jöhető igényeket biztosítanák számukra.

A nemzeti kisebbségek helyzetének leírásakor a differenciált megközelítés megkívánja, hogy megkülönböztessük és definiáljuk legalább a következő fogalmakat: *szórvány, diaszpóra, etnikum*.

Szórványnak tekintjük azt a nemzeti kisebbséget, mely több generáción keresztül egy adott térségben letelepedve él, és valamely történelmileg determinált tár-

sadalmi-gazdasági folyamat hatására az adott szállásterületen elvesztette társadalmi befolyását, számossága szempontjából abszolút és relatív aránya egy meghatározott, a nemzeti kisebbségek erős helyzete szempontjából a billenőpont alá került, érdek-értvényesítési potenciájának csökkenése révén kulturális anyanyelvi intézményeinek nagy részét elvesztette vagy már nem képes önéből fenntartani, de identitása még erős és anyanemzetéhez köti, bár előrehaladott a nyelvcseré, az asszimilációs folyamata. (Orosz, 2001)

Diaszpóra alatt azt a nemzeti kisebbségi csoportot értjük egy többségi társadalmon belül, amely valamely történelmi, társadalmi, gazdasági esemény, folyamat hatására, politikai egzisztenciális, gazdasági okokból személyes, egyéni döntés alapján választotta azt a társadalmat, melyben él, de ragaszkodik anyanemzetének kultúrájához. (Orosz, 2001)

Etnikum alatt azt a népcsoportot értjük, amely egy adott többségi társadalmon belül huzamosabb ideig a többségekkel együtt élve nemzeti ismerveinek főleg néprajzi jellegű kulturális örökségét őrizte meg, identitásának mássága nemzeti mentalitásában, logikájában nyilvánul meg, részben vagy teljesen integrálódott, esetenként a nyelvcserén túl van, de még mint csoport különállását igyekszik megőrizni, ellenállni az előrehaladott asszimilálódási folyamatnak. (Orosz, 2001)

A kisebbségek fenti ismervei alapján a kárpátaljai magyarság országos viszonylatban Ukrajnában szórványnak számít, és már Kárpátalja területén is az ismervek alapján szórványnak, de legalábbis a billenőpont határán lévő veszélyeztetett kisebbségnek tekinthető.

A kárpátaljai szórványok térbeli elhelyezkedése, számossága, identitása, és azt erősen meghatározó történelme vidékenként más, így külön kell foglalkoznunk oktatásukkal.

Amennyiben a kárpátaljai magyarságot területi szinten vizsgáljuk, úgy Kárpátalján főleg a számosságuk relatív aránya alapján szórványként kell kezelnünk a következő települések magyar lakosait: Ungvár, Munkács, Nagyszőlős, Beregrákos, Perecseny, Nagyberezna, Órdalma, Szerednye, Huszt, Técső, Szolyva, Aknaszlatina, Visk, Bilke, Rahó, Körösmező, Gyertyánliget, Tiszabogdány, Terebesfejrátak, Nagybockó, Bustyaháza, valamint ide sorolható a magyar–ukrán nyelvhatár peremvidéke Ungban és a volt Ugocsában.

A szórványvidékek magyar anyanyelvű intézményrendszere vidékenként, városonként nem egyformán fejlődött, így nem lehet egységesen leírni anyanyelvű oktatási helyzetüket, nem lehet egységes megoldásokat találni számukra. Az anyanyelvű/anyanyelvi oktatásukat az igényeiknek, helyzetüknek és lehetőségeiknek figyelembe vételével kellene megszervezni.

A nagyobb településeken, ahol a háború után a magyarság még kellő pozíciókkal rendelkezett (Munkács, Ungvár, Nagyszőlős, Técső, Aknaszlatina), illetve a nyelvszigeteken (Beregrákos, Visk), ahol a falvakon belül is külön utcákban, negyedekben éltek a magyarok, magyar tanyelvű iskolákat szerveztek, ezért ezeket külön csoportként kell kezelnünk, mivel sem ők maguk, sem a kárpátaljai magyarok hosszú ideig nem szórványként határozták

meg helyzetüket.

A hetvenes évek szovjet internacionalista törekvései főleg a városok magyar iskoláinak státusát gyengítették. Ezeket a magyar iskolákat összevonták az úgynevezett internacionalista iskolákba, ami azt jelentette, hogy egy irányítás alatt ukrán, orosz, magyar tananyelvű párhuzamos osztályok működtek. Ilyen például a Nagyszőlősi 3. számú magyar tananyelvű középiskola, melyet az 5-ös számú ukrán iskolával vontak össze, és így lett belőle a 8. számú internacionalista középiskola. Aknaszlatinán az orosz, az ukrán és a magyar iskolát vonták össze egy háromnyelvű intézménnyé. Munkácson a magyar iskolán belül indítottak orosz tananyelvű osztályokat, ahol a magyart önálló tantárgyként tanították. Ungváron, Técsőn, Viskén, Beregrákoson megmaradt az iskolák önállósága. A tanulólétszám a magyar tananyelvű osztályokban, az internacionalista intézményekben egyre fogyatkozott. A 80-as évek végén az osztályok tanulólétszáma elérte a bezáráshoz szükséges kritikus határt. A KMKSZ megalakulása után nagy sikerként könyvelte el a nagyszőlősi és az aknaszlatinai iskolák önállóságának visszaállítását. A működésükhöz szükséges feltételek előteremtésének megszervezése a kárpátaljai magyarok összetartozásának jelképe volt. A kárpátaljai magyarság köztudatában viszont ezek a városok nem számítanak szórványnak, bár a magyarok arányát tekintve azok.

Az anyanyelvű oktatás szempontjából szórványhelyzetben vannak az ugocsai, ungvidéki, beregvidéki tömbmagyarság nyelvhatárán elhelyezkedő települések: Királyháza, Fancsika, Mátyfalva, Tekeháza, Feketeardó stb.

Kárpátalján a magyarság szórvány alatt a Tisza, Latorca, Ung, Borzsa folyók felső folyásának környékén élő magyarokat érti. Ilyen megközelítésben vizsgáljuk meg Kárpátalja Felső-Tisza-vidéken élő szórványmagyarok helyzetét, különös tekintettel anyanyelvű oktatásukra. A leírásukat Punykó Mária erre a vidékre vonatkozó korábbi néprajzi, Perduk János nyelvészeti, az 1989-es és 2001-es népszámlálás adatai, Bagu Balázs által gyűjtött, valamint a KMKSZ adatbázisának statisztikai mellett, a Tárogató Kiadó által az utóbbi években megjelentetett, a kárpátaljai történelmi egyházak templomait bemutató könyvsorozat, illetve az egyházak saját bevallásain alapuló és publikált rövid egyházközséget leíró anyagok, valamint Botlik József – Dupka György a kárpátaljai magyar településeket bemutató munkái, Szabó Zita, Nagy Marianna, Dávid Ivett, Felső-Tisza-vidéken végzett pedagógiai gyakorlatai alapján készült szakdolgozataik, valamint saját kutatásaink alapján foglalhatjuk össze.

A vizsgált terület Kárpátalján a Felső-Tisza-vidéknek nevezett terület Körösmezőtől, a Tisza eredetétől Husztig tartó vidék azon települései, ahol élnek magyarok.

A legtöbb magyarok által lakott településen az anyanyelvhasználat szintere a család és a templom lett. Nem szerveztek minden helységben számukra magyar nyelvű oktatást, elmagyarosodott németekként tekintettek rájuk, így nem tartották indokoltnak magyar iskolák alapítását sem.

Identitásuk erősen vallási kötődésű, és így kapcsolódik az anyanyelvhasználatukhoz. A magyar nyelv számukra az Isten nyelve, ezen a nyelven imádkoznak,

beszélnek egymással a templomban, a vallási ünnepeken. A templomban egymás között magyarul beszélnek a gyerekek is, de az udvaron már áttérnek az ukránra. Magyarul nem káromkodnak, azt „szovjetül” teszik, ahogy ők mondják. A nyelvcsere előrehaladott stádiumban van. A nagyszülők még megtanítják imádkozni unokáikat magyarul, de már ők is inkább ukránul szólnak hozzájuk, különösen közterületen. (Punykó, 2002)

A magyar nyelv iránti érdeklődés és a tanulás első formái a nyolcvanas évek végén jöttek létre a szórványban, amikor Bilics Éva, a Rahói KMKSZ-alapszervezet elnöke Petőfi anyanyelvi klubbot szervezett a Rahói Kartonpapírgyár klubtermében. A klubba főleg nagymamák jártak, akik magukkal vitték unokáikat is. A nagymamák kezdtek foglalkozni a gyerekcsoportokkal. Magyar népi játékokra, versekre, mondókákra tanították őket, amit az igények alapján intézményesítettek. 1992-től lehetőség nyílt az iskolákban a fakultatív anyanyelvi oktatás bevezetésére. A magyar nyelv státusza, presztízse a határ átjárhatóságával megnőtt, így nagy lelkesedéssel még azok is beíratták a gyerekeiket ezekre a foglalkozásokra, akiknek nem voltak magyar gyökereik.

„Kinyílik a világ” néven alapítványt hoztak létre Budapesten a szórványgyerekek magyarországi üdültetésének megszervezésére. Évente 40–100 gyereket üdültetnek.

Anyasországi támogatással, a KMPSZ szervezésében évente anyanyelvi táborra kerül sor Beregszászban a szórványgyerekek számára. A tapasztalatok alapján a gyerekek szívesebben utaznak Beregszászba, mint Magyarországra, mert itt nincs akkora nyelvi kontraszt. 1997-től a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola diákjai nyári szakmai gyakorlatukat szórványvidéken töltik. Napközis foglalkozásokat szerveznek a helyi közösség által biztosított körülmények között, általában a plébániák udvarán.

Az anyanyelvvelélesztést felkarolták a római katolikus egyház papjai. Számukra is fontos, hogy a hívek megtanuljanak írni és olvasni. A misék nyelve egyelőre a magyar, a 90-es évekre egyre kevesebb lett azok száma, akik fel tudtak olvasni és segédkezni a misén.

A gazdasági helyzet rohamos romlásakor a fakultációkat az iskolákban megszüntették. A KMPSZ, a folytonosság biztosítása érdekében anyasországi pályázatokon nyert támogatások révén vasárnapi iskolákként működtette tovább a csoportokat a plébániák és iskolák termeiben. A vasárnapi iskolák lényegüket tekintve intézményesült „nagymama-klubok”, ahol eleinte azokat a játékokat, népdalokat, meséket sajátítják el, amit a tömbben élők ott-hon, az utcán, a szomszédságban játék közben egymástól tanulnak.

Huszton önálló magyar nyelvű általános iskolát alapítottak a szülők és a társadalmi szervezetek szorgalmazására. A magyar fakultációkból, vasárnapi is-

kolákból nőtt ki a rahói magyar osztály.

A kárpátaljai iskolákba járó gyerekek megoszlása az oktatási nyelv alapján azt mutatja, hogy az elmúlt években növekedett a tanulói létszám a magyar tagozatokon, ami a kilencvenes évek pozitív magyar–magyar kisebbségpolitikájának (pl. támogatások, magyarországi továbbtanulási lehetőségek, státustörvény stb.), valamint Magyarország rendszerváltás után tapasztalt fejlettségének tudható be. A szabadabb légkörnek is köszönhető, hogy olyan területeken, ahol a 1944 után nem szerveztek magyar tannyelvű óvodákat, iskolákat, a szülők kérésére önálló magyar csoportok és osztályok indultak. Az intézmények közül hat állami, egynek a fenntartója a Kárpátaljai Református Egyház, ötnek a római katolikus egyház. Az egyházi óvodák nem kapnak az államtól anyagi támogatást. A szórványvidéken megerősödött az intézményi iskolai képzés. Míg a szovjet rendszerben, csak Aknaszlatinán, Técsőn, Viskén működtek magyar iskolák, úgy 1992 után már Huszton, Rahón, Körösmezőn, Gyertyánligeten, Szolván is indítottak magyar tannyelvű osztályokat. A Felső-Tisza-vidéken főleg a KMKSZ, a KMPSZ, a római katolikus egyház támogatásával működnek ezek az intézmények. A továbbiakban a Felső-Tisza-vidék, a volt Máramaros megye, a Huszt fölötti magyarok által lakott települések anyanyelvi/anyanyelvű nevelésének helyzetével foglalkozunk.

Táblázatba foglalva az anyanyelvű/anyanyelvi oktatási lehetőségeket, az alábbi számsorokkal írhatjuk le.

A Felső-Tisza-vidék óvodai hálózatának jellemzői a 2006/2007-es tanévben

Sorszám	Település	Járás	Óvoda neve	Csoportok száma	Gyereklétszám	Pedagógusok száma	Személyzet száma	Intézmény fenntartója	Oktatás nyelve
1.	Aknaszlatina	Técsői	Szent Anna	2	45	4	9	egyházi	magyar
2.	Técső	Técsői	Napocska	1	20	2	1	állami	magyar
3.	Huszt	Huszt	11. Számú	3	53	5	2	állami	magyar, ukrán
4.	Nagybocskó	Rahói	Romzsa Tódór	1	23	3	4	egyházi	magyar, ukrán
5.	Gyertyánliget	Rahói	Páduai Szent Antal	1	24	3	3	egyházi	magyar, ukrán
6.	Körösmező	Rahói	Manócska	1	26	2	3	állami	magyar, ukrán

A Felső-Tisza-vidék intézményes magyar iskolái a 2006/2007-es tanévben

Sorszám	Település	Járás	Tanulói létszám	Pedagógusok száma	Osztályok száma	Tanulói létszám osztályok szerint											
						1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1.	Gyertyánliget	Rahói	29	5	3	0	8	0	9	0	12	-	-	-	-	-	-
2.	Rahó	Rahói	73	11	9	8	8	8	8	8	7	5	10	11	-	-	-
3.	Kőrösmező	Rahói	52	6	5	8	11	11	10	12	-	-	-	-	-	-	-
4.	Aknaszlatina	Técsői	206	19	11	20	27	22	17	14	19	21	19	14	17	16	-
5.	Técsői KI	Técsői	297	34	15	23	25	18	31	36	33	29	38	29	23	12	-
6.	Técsői Líceum	Técsői	106	24	6										36	39	31
7.	Huszt	Huszt	66	21	9	8	7	6	9	7	8	10	6	5	-	-	-
8.	Viski KI	Huszt	358	40	20	37	34	29	35	38	37	37	41	38	14	18	-
	Összesen																

Az intézményi oktatás mellett jelentős igény mutatkozik az anyanyelv és a magyarságismeret iránt azokon a szórványvidékeken, ahol a magyar lakosság már a nyelvcseré határán van. Sokan már az ukránt tartják anyanyelvüknek, már szüleik is ukrán iskolát végeztek, de szeretnék megismerni nagyszüleik anyanyelvét, kultúráját. Ezeken a helyeken a KMPSZ szervezésében vasárnapi iskolák keretein belül különböző korosztályú magyar fiatal tanulója nagyszüleik anyanyelvét, kultúráját. Az ukrán állam bár jogilag ismeri a vasárnapi iskola intézményét, egyelőre ezt a tevékenységet anyagilag nem támogatja. A KMPSZ anyaországi pályázati úton próbálja előteremteni a fennmaradásukhoz szükséges összeget.

Valószínű, hogy a szülőknél nem tudatosult a gyermekeiket magyar iskolába íratóknál ez a helyzet, de általában ilyen döntések meghozatalakor a szülők mindig és minden korban az aktuális helyzetnek megfelelően a

Kárpátaljai vasárnapi iskolák a Felső-Tisza-vidéken a 2006/2007-es tanévben

N	Település	Járás	Csoportok száma	Tanulói létszám	A tanulók kora		Pedagógusok száma	A foglalkozások helye
					Legfiatalabb	Legidősebb		
1	Kőrösmező	Rahói	11	180	6	15	11	Iskola, óvoda, plébánia
2	Rahó	Rahói	10	163	7	16	10	Iskola, tanítók háza
3.	Tiszabogdány	Rahói	1	18	8	12	1	Iskola
4.	Nagybocskó	Rahói	4	56	6	14	3	Plébánia, óvoda
5.	Gyertyánliget	Rahói	3	48	6	14	3	Iskola
6.	Aknaszlatina	Técsői	2	30	7	14	2	Iskola
7.	Huszt	Huszt	1	17	8	12	1	Iskola
8.	Bustyaháza	Huszt	1	13	7	11	1	Plébánia, óvoda
9.	Taracköz	Técsői	1	12	7	12	1	Plébánia, óvoda

kihívásokra olyan válaszokat adnak, ami a pillanatnyi helyzetben a legjobbnak tűnik a gyermek jövőjét illetően. A magyar nyelvi/nyelvű oktatás iránti igény okai között szerepelhet az, hogy a boldogulás, de legalábbis a továbbtanulás lehetősége magyar nyelven is biztosított. Az is közrejátszhatott ebben a tendenciaváltásban, hogy a kárpátaljai magyarság ismét átélte egy újabb „országváltást” anélkül, hogy valós beleszólási lehetősége lett volna, amikor újra szembesült másságával, és rákényszerült a tudatos identitásválasztásra.

Az általános áttekintés után településenként is vizsgáljuk meg helyzetüket korábbi kutatásaink, valamint a főiskolás hallgatók terepen végzett pedagógiai gyakorlata alkalmával a szakdolgozataikban megfogalmazottak alapján. Kárpátalja legtávolabbi, magyarok által is lakott települése Kőrösmező, az egykori Máramaros megye nagyközsége, témánk szempontjából tipikusnak tekinthető, melynek kutatása már egy évtizede elkezdődött részünkről. A településhez így a kutatócsoport több tagját sajátos kapcsolat fűzi, ezért részletesebben foglalkozunk helyzetével.

Kőrösmező (Jaszinya)

A település néhány kilométernyire fekszik a Tatár-hágótól. Itt kiáltották ki 1918-ban a „Hucul Köztársaságot”. Kőrösmező évszázadokon át határátkelőhely volt. Ezt a szerepét bizonyos mértékig megyehatárként mindmáig megőrizte. Ukrán–ruszin–német település községi tanáccsal. A Rahói járáshoz tartozik, Rahótól 35 kilométerre a Fekete-Tisza völgyében fekszik. Ungvártól, a megye székhelyétől 350 km-re található, ahová közúton lehet eljutni. Vasúti közlekedés köti össze a települést Rahóval és a Tatár-hágón túli ukrainai megyékkel. Trianon előtt az egyseges magyarországi vasúti hálózat közvetlenül Budapesttel is összekötötte a települést, és vasúton Ungvárra is eljuthattak. Az első világháború után Máramaros megye bal parti részét Romániához csatolták, így a természeti viszonyoknak megfelelően kiépített vasúti hálózat mintegy 30 kilométernyi szakasza (a Gyilove/Terebesfejrpaták és V.Bocskiv/Nagybocskó közötti vonal) román területen halad át, amit azóta nem használhatnak a jobb parti részen fekvő kárpátaljai települések. A közvetlen vasúti összeköttetés megszűnése Ungvárral kihatással van tapasztalataink szerint az élet minden területére. Főleg a kereskedelmi, oktatási kapcsolatok hágón túli intenzitását eredményezte a közvetlen kapcsolat megszüntetése. Az áruszállítás Ungvár irányából csak közúton bonyolítható, míg a hágón túli területekre vasúttal is eljuthatnak. A vasúti közlekedés közelebb hozza azokat a felsőoktatási intézményeket, amelyek az Ivano-Frankovszki megyében találhatók, nemcsak a kőrösmezőiek, de a rahóiak számára is. Rahón például nem az Ungvári

Nemzeti Egyetem nyitott kihelyezett tagozatot, hanem az Ivano-Frankovszki Nemzeti Egyetem.

A település önálló polgármesteri hivatallal, 2 középiskolával, orvosi rendelővel, postahivatallal rendelkezik. A Szovjetunió fennállása alatt országos híru műszörmegvár is üzemelt itt. A lakosság egy része ajándéktárgyak készítésével foglalkozik: faragott emléktárgyakat, használati tárgyakat készítenek, messze földön híresek a körösmezői csergék. Az emléktárgyakat a Tatár-hágói kirakodóvásáron értékesítik. A nagyközség festői környezetben terül el, így jelentős a turistaforgalma. Turistatelepe, sífelvonója van.

A települést 1555-ben „Kreusmezeu” néven említik. A megnevezés kőrösfá erdőben lévő réttel, legelővel kapcsolatos. A helyi monda szerint nevét az itt honos kőrösfáról kapta. Egy 1583-as adat szerint a Károlyiaknak volt itt birtoka. 1720-ban a településnek már több mint 50 portája volt. A Rákóczi-szabadságharc idején a körösmezőiek külön hucul csapatot állítottak fel Iván Pintye vezetésével. E településhez kapcsolódik a legendás Oleksza Dovbus betyár garázdálkodása 1743 és 1745 között. Ezekben az években kezdték meg a vízgyűjtők, utak építését, a fakitermelést, a fausztatást. 1800-ban felekezeti iskolát indítottak. Az 1848-49-es szabadságharc idején a ruszinok a német telepesek, illetve a munkaadók ellen fordultak, s a római katolikus templomot is felgyújtották. (Bottlik–Dupka, 1993)

Körösmezőn 1875-ben ideiglenes templomot építettek plébániával, majd az 1814-es évben a kincstár templomot épített a római katolikusok számára. Az itt élő magyarok mind római katolikusok, bár nevük német származásra utal. Anyakönyvet 1785-től vezetnek. (Palkó–Ivaskovics–Tárcezi, 1993)

A hívek száma az 1993-as felmérés szerint 1000 fő, és ezt a számot erősíti meg 2001-ben az egyház gondnoka. 1983-ban kívülről tatarozták a templomot, 1984-ben a tetőszerkezetet javították, majd 1991-ben belülről is felújították. Orgonáját 1910-ben Fehér Mihály máramarosszigeti mester készítette. Vallásukat tartják, őrzik a körösmezői magyarok. Templomukhoz, kápolnáikhoz való ragaszkodásukat többször bizonyították. A II. világháború idején a körösmezőieket evakuálták. A hívek a templomi kegytárgyakat is elvitték Nagybecskóra. A harc során a templom megrongálódott, a hazatért római katolikusok a görög katolikus templomba kezdtek el járni, mivel papjuk sem volt. Közeledett a pünköszt. Néhány fiatal nekilátott a templom rendbe szedéséhez. Kitakarítottak, amit tudtak rendbe hoztak, otthonról vittek terítőket, befőttes üvegeket vázának. Vasárnap meghúzták a harangot. A fiatal lányok imádkoztak, rózsafüzért végeztek, délután litániát tartottak. Híre ment a dolognak és ezután a rahói pap járt át misézni. Visszaszerezték a kegytárgyaikat, és folytatták hitéletüket. A magyar templom rendbe szedése abban az időben hőstettnek számított. A háború előtt két kápolnája volt a római katolikusoknak: a Szent János Kápolna és a Jézus Szíve Kápolna. A fából készült Szent János Kápolna a háborúban megsérült, csak a Szent János-szobor

maradt éppen. A szobrot a magyarok bevitték a templomba, a tér pedig új jelentést kapott. Gipsz szarvasszobor került ide. (Punykó, 2002)

A rendszerváltás után a Szent János Kápolnát újjá építették, amelyben jelentős szerepe volt Birosz Jánosnak, aki egyházgondnokként a helyi magyar közösség egyik szervezője volt. A kápolna újjáépítése szintén nagy jelentőséggel bírt a helyi magyar közösség szempontjából.

Identitásukat nem a nyelv, a kultúra, a művelődési hagyományok, hanem szinte kizárólagosan a vallás határozza meg. A Kőrösmezőn élő magyarok főként már csak a templomban, temetésen, lakodalomban vagy keresztlőn találkoznak a magyar nyelvvel. Nyelvhasználatukban, szokásaikban, kultúrájukban integrálódtak a többségi ukrán nemzethez, csupán vallásukban őrzik másságukat. A községben a magukat magyarnak vallók között is a kommunikáció nyelve többnyire az ukrán. Az idősebbek még használják, a középkorúak értik, de nem igazán használják, a gyerekek nagy része pedig már egyáltalán nem is érti a nyelvet. Persze vannak kivételek, ahol még az unokák is szépen tudnak magyarul.

A kőrösmezői magyarok, bár lehetőségük van rá, a postahivatal vezetőjének elmondása szerint a Szovjetunió széthullása óta nem rendeltek egyetlen magyar nyelvű folyóiratot, újságot sem, pedig a szovjet érában még nagyon sok rendelést vettek fel. Ennek nem csupán az érdektelenség az oka, hanem a nagyon magas előfizetési díj is. Ide is eljut viszont a *Kárpátalja* című hetilap és az *Új Hajtás*. Az utóbbi a római katolikus egyház folyóirata. Ezeket a folyóiratokat a templomban lehet megvásárolni. Francz János gondnok adatai szerint hetente 40 *Kárpátalját* vesznek meg a kőrösmezőiek. A KMPSZ révén eljut a községbe a *Közoktatás* és az *Irka* gyermeklap is. (Nagy, 2003)

Kőrösmező nemzetiségi összetétele folyamatosan változik. A nemzeti-ségi összetétel alakulását a következő táblázattal szemléltethetjük:

Sorszám	Év	Lakosainak száma	Ruszin	Német	Magyar
1.	1848	2788	–	–	–
2.	1891	7620	5552	1271	781
3.	1900	3454	–	-	-
4.	1910	9795	6824	1485	1461
5.	1939	10409	–	–	–
6.	1940	12679	–	–	–
7.	1944	12717	–	–	–
8.	1969	6900	–	–	–
9.	1982	7600	–	–	–
10.	1989	8000	–	–	1100
11.	1991	8100	–	–	900
12.	1992	8882	–	–	-
13.	2001	8865			1050

Körösmezőn 1882-ben állami magyar elemi iskolát nyitottak 118 tanulóval. 1920 tavaszán ez a település is az első Csehszlovák Köztársaság fennhatósága alá került. A magyar nyelvű oktatást megszüntették, ukrán és cseh iskolát nyitottak. 1939. március 17-én vonult be Körösmezőre a magyar honvédség. Ezt követően megszüntették az ukrán és cseh tannyelvű iskolákat, helyettük ismét a magyar nyelvű oktatást vezették be. Ez az állapot 1944. október 14-ig tartott. Ekkor a községet elfoglalták a szovjet csapatok. 1945-től a községnek magyar nyelvű iskolája nem volt. (Nagy, 2003)

A KMKSZ kezdeményezésére az 1991/92-es tanévben az 1. sz. ukrán iskolában 22 tanuló részére fakultációban oktatni kezdték a magyar nyelvet. Napjainkban a vasárnapi iskola keretein belül folyik a magyar nyelv oktatása. Az 1. sz. középiskolában Szenek Olga és Vizauver Magdolna, a 2. sz. középiskolában Merkla Angéla, a szvidoveci általános iskolában Krampatics Erika tanít magyar nyelvre. Régi álma volt a Körösmezőn élő magyaroknak az intézményes magyar oktatás megszervezése. Önálló magyar iskolára egyelőre nem gondolhattak, ezért az ukrán 1. számú középiskola bázisán tervezték a magyar tanítási nyelvű osztály megnyitását. A kárpátaljai társadalmi szervezetek, elsősorban a KMKSZ és a KMPSZ, valamint a római katolikus egyház messzemenően támogatta a körösmezői magyarok ezirányú törekvését.

2002-ben sikerült megszerezni az egykori ukrán óvoda épületét, ahová az elemi iskola és az óvoda beindítását is tervezték. Ebben az épületben a 60-as évektől 1995-ig ukrán nyelvű óvodát működtettek. Miután bezárták az óvodát, az épület üresen állt, ezért nagyon tönkrement. A falakról lehullott a vakolat, a tető, az ablakok és az ajtók megrongálódtak, a padló pedig teljesen szétkorhadt. 2002 márciusában kezdődtek meg a munkálatok. Az épületet nagyon hamar sikerült felújítani, és már 2002. szeptember 1-jén a körösmezői elemi iskola megnyitotta kapuit. Ezután került sor a leendő óvoda termeinek a felújítására. A szülők is részt vettek az építkezési munkálatokban, a római katolikus templom ministránsai pedig az épület takarításában nyújtottak segítséget. Így indulhatott meg 2002. szeptember 1-jén a magyar elemi iskola. Az építkezési munkálatokhoz szükséges összeget Várföldi Tamás, az Egymásért Alapítvány és más osztrák szponzorok által sikerült biztosítani. A mindennapi munkálatok szervezését és felügyeletét Francz Ignác végezte. A szülőkkel való kapcsolatot Vizauver Magdolna vette fel. Házról házra járt és próbálta meggyőzni a szülőket a magyar oktatás előnyeiről. Így toborzott össze a magyar első osztályba 13, az óvodába pedig 27 gyereket. A falu 12 kilométer hosszú és erről a területről járnak be a gyerekek iskolába, óvodába. Körösmező egyik része, Szvidovec, a falu központjától 7 kilométerre van, így meg kellett szervezni az itt lakó magyar gyerekek beutaztatását. A szállítást Francz Ignác oldja meg mikrobusszal, az utazás költségeit pedig a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség vállalta

magára az Apáczai Közalapítvány támogatásával. Szvidovecről 5 iskolást és 7 óvodást szállít a busz az oktatási intézménybe. A körösmezői magyarság összefogásának szép példája ennek az épületnek a felújítása.

A 2002/2003-as tanév történelmi fordulópontot jelent a körösmezői oktatásban, ugyanis szeptember 1-jén 13 gyerekkel magyar első osztály nyílt. A tanítást Illés Éva, a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola végzős hallgatója vállalta. A magyar óvoda beindításában is jelentős szerepet vállalt a főiskola. 2002 novemberében két végzős hallgató, David Ivett és Nagy Marianna szakmai gyakorlatra Körösmezőre utazott, hogy szakmailag segítsék a magyar óvoda megszervezését. Az elemi iskola épületében kapott helyet az óvoda, de az erre a célra szánt két terem ekkora nem készült el. Az épületben folyamatosan dolgoztak a munkások, hogy minél hamarabb elkészüljenek a munkálatokkal. A magyar óvoda megnyitására 2003. november 12-én került sor. Hivatalosan, államilag elismert intézményként 2003. február elsejétől létezik a körösmezői magyar óvoda, melynek vezetőjéül Lengyel Juditot nevezték ki. A gyerekek zöme már nem, vagy csak alig beszél magyarul.

A 2006/2007-es tanévben már a teljes alsó tagozat (1–4. osztály) működik. Az iskola–óvoda önálló épületben nyert elhelyezést. A helyi iskola szervezésében és működtetésében nagyon aktív szerepet vállal az egyházgondnok, aki egyúttal a KMKSZ-alapszervezet elnöke is. Tervei között szerepel az intézmény önállósítása, leválasztása az ukrán nyelvű iskoláról. Ennek érdekében az infrastruktúra kialakítása mellett több helyi fiataalt küldött a beregszászi főiskolára tanulni. Az intézményülési folyamatból kivette részét a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola és a KMPSZ is. Az óvodai csoport, valamint az első osztály szervezésekor a helyi iskola feltételei között szerepelt, hogy képesített oktatókat biztosítsanak a kezdeményezők. A főiskola végzősei a KMPSZ és anyaországi támogatások révén elvállalták a pedagógiai munkát. Azóta is az igényeknek megfelelően több fiatal dolgozik a településen, és már visszatértek a körösmezői diákok is a főiskola elvégzése után. A pedagógusok albérletben laknak, amelynek költségeit a KMPSZ biztosítja különböző pályázatokon elnyert anyaországi támogatásokból, illetve ellátási/étkezési hozzájárulással is segíti a fiatalokat.

A gyerekek zöme olyan családokból kerül ki, ahol valamelyik felmenőjük magyar anyanyelvű, de mivel támogatásuk révén az óvodások és iskolások meleg ebédet is kapnak, olyan hátrányos helyzetű ukrán családok is ide íratják gyermekeiket, akik számára így az oktatás támogatást is jelent. Az első magyar óvodai csoportot beindító főiskolai hallgatók szakdolgozataikban megfogalmazott tapasztalataik alapján a diákok közül alig két-három gyermek tudott magyarul kommunikálni és a szülők nagy része sem beszélt magyarul. Az intenzív nyelvi kommunikációs játékok eredményeként a tanév végére

mindnyájan elsajátították a továbblépéshez szükséges alapokat. Az intézmény a településen egy új magyar „kulturális központtá” vált, ahol az ott dolgozó pedagógusok aktivitásának eredményeként a szülőkkel együtt ünneplik egyházi és nemzeti ünnepeinket, alkalmat kínálva a közös együttlétre, amely erősíti kicsinyek és nagyok identitását.

Az intézmény jövőjét tekintve a kutatás során interjút készítettünk az érdekelt felekkel: a kezdeményezőkkel, az ukrán iskola igazgatójával, a szülőkkel, az ott dolgozó pedagógusokkal. Az ukrán tannyelvű iskola igazgatóságának véleménye szerint a teljes magyar nyelvű oktatásnak nincs értelme a településen, mivel már mindenki tud ukránul, és a gyermekek továbbtanulási fejlődése szempontjából nem tartja célszerűnek a magyar nyelvű oktatást a felső tagozatban, a magyar osztály tanulóit szeretné átvezetni és beintegrálni az ukrán tannyelvű osztályokba.

A kezdeményezők és az erős magyar identitással rendelkező szülők szeretnék az intézményt egy teljes körű magyar tannyelvű középiskolává fejleszteni, amelyben nagy szerepe van annak, hogy fejlődési perspektívaként túlélési stratégiaként kezelik az intézményt.

Az ott dolgozók a kárpátaljai tömbmagyarságból idekerült pedagógusok véleménye megoszlik, mert nem látják megoldottnak a felső tagozatban a minőségi oktatás lehetőségét az anyanyelvű családi háttér hiányában.

A kutatás során szerzett tapasztalataink alapján úgy látjuk, hogy a helyi kezdeményezők elszántsága és jól felfogott saját érdekük szempontjából az intézmény perspektivikus szerveződésnek tűnik. A helyi magyar közösség szempontjából mint újabb magyar nyelvű intézmény fontos kulturális szervezői jelentősége van. A továbbiakban talán a képzési program módosításával el lehetne érni, hogy minél szélesebb körbe kapcsolódjon be az a réteg, amely magyar gyökerekkel rendelkezik. A helyi magyar közösség asszimilációs fokát tekintve, figyelembe véve a realitásokat, átirányítási oktatási technikát kellene alkalmazni egy szervezeti önálló, rejtett tantervében magyar szellemiséget sugárzó intézmény kialakításával. A gyakorlatban, élve az ukrán oktatási rendeletek és törvények adta lehetőséggel, az önálló oktatási intézményt óvoda-iskola komplexumként lenne célszerű működtetni. Az óvodai nevelést és az elemi osztályokat magyar nyelven kellene oktatni, míg a felső tagozatban az ötödik osztálytól kezdve áttérni részben az ukrán nyelvű oktatásra, hogy a szülők tudják segíteni és kontrollálni gyermekeik fejlődését, és meghagyni az identitás szempontjából fontos tárgyak oktatását anyanyelven (magyar nyelv és irodalom, magyarság története, magyarság földrajza, népismeret, ének-zene, technika, népművészet, vizuális nevelés). Az adott oktatási modell a jelenlegi ukrán politikai/oktatáspolitikai trendek mellett perspektivikus alternatív modellként vonzó lehet azon szülők számára, akiket a legutóbbi oktatáspolitikai intézkedések elbizonytalanítanak a magyar tannyelvű oktatás perspektíváival kapcsolatban. Megfelelő minimális tanulólétszám esetén elképzelhető

a teljes középfokú képzés megszervezése is, de az általános iskola után könnyen integrálódhatnak a végzősök a helyi ukrán középiskolába, vagy folytathatják tanulmányaikat a bentlakást is biztosító Técsői Líceumban, vagy a Munkács Római Katolikus Líceumban, és így a végzősök előtt nyitva áll a továbbtanulási lehetőség akár az ukrán tannyelvű felsőoktatási intézményekben, akár a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán.

Körösmezőhöz legközelebb fekvő település, ahol jelentős számban élnek magyarok – Rahó.

Rahó (Rahiv)

Rahó város, a Rahói járás központja, 35 km-re van Körösmezőtől és 209 km-re Ungvártól. Lakosainak száma 15 241 fő. Nemzetiségi összetétele szerint 84%-uk ukránnak tekinti magát, 12% románnak, 3,2% magyarnak. A magyarok száma a helyiek becslése szerint 2900 fő, az oroszok aránya nem éri el az 1%-ot.

Az okiratok 1447-ben tesznek először említést a településről. Fényes Elek még 1851-ben két településről ír: Akna- és Bocskó – Rahóról. A településhez tartozott a múlt században néhány olyan falu, amely ma közigazgatásilag önálló település, például Barnabás/ Kosztyilivka, Borkut/Kvaszi, de van olyan része is, amely beépült a városba, mint Némettelep /Cipszeráj (Tóth, 2004).

Rahó mint a járási székhely egyúttal a körzet kereskedelmi központja is, és az volt a korábbi századokban is, piaca már az 1700-as években is ismert kereskedelmi helynek számított. A kiegyezés után az 1800-as évek végén nagy fejlődés indult meg a városban, ami elsősorban a Rahó–Körösmező vasútvonal megépítésének köszönhető, valamint a fakitermelésnek és a kereskedelemnek. A kitermelt fát a Tiszán épített gátak és mesterséges duzzasztók segítségével tutajokká ácsolva egészen Szolnokig eljuttatták. A múlt században már nagy hagyománya volt a tejfeldolgozásnak, a turizmusnak. Adatközlőnk édesapja sajtimester volt, és nagy lelkesedéssel mesélt azokról a síversenyekről, melyeket gyermekkorában szerveztek, illetve a turistatelepeket jellemző élénk kulturális szórakoztató életéről. (Reparuk, 2005). Virágzó turisztikai, kereskedelmi, fakeskedelmi helyként határozzák meg a települést mások is, mint visszaemlékezéseiben Danielovics Emmi. (Danielovics, 2003)

A szovjet rendszerben a faúszató telepet felszámolták és kartonpapírgyárat építettek a városban, amely meghatározta a lakosság életét. A gyárnak csak a romjait láthatjuk napjainkban, a rendszer széthullása után megszűnt, a lakosok zöme munkanélküliként éli életét, a turizmus lassan kezd ismét a fő megélhetési lehetőséggé válni.

Az itteni római katolikusoknak az 1770-es években Felsőausztriából be-

telepített lakosokkal együtt már 1782-ben szükségessé lett a helyi plébánia megalapítása. A város főterén álló római katolikus templomot 1825-ben építették. (Palkó–Ivaskovics–Táczy, 1997) A Tisza bal parti részén a Cipszerájnak nevezett városrészben is található egy római katolikus templom, melyet a helybeliek kápolnának hívnak, bár méreteiben és funkcióját tekintve inkább templom. A város ezen részében lakhattak az iparosok, akik cipszer származásúak, de már régen magyar anyanyelvűek és identitásúak. A mise nyelve mindkét helyen magyar. A hívek száma a római katolikus egyház szerint 1500 fő. Az 1989-es népszámlálás adatai szerint a település 15 812 lakosából 1282 vallotta magát magyarnak, 2001-ben a 14 969-ből 1037-en. A Cipszerájban lakók tapasztalataink szerint identifikációjukat tekintve némileg elkülönülnek a másik városrészben élő magyaroktól. Az ott élők nehezményezték például, hogy az iskola a város másik felébe került, mikor ebben a városrészben lett volna lehetőség egy bezárt óvodaépületben kialakítani az intézményt, és a negyedben a gyerekek száma is jelentős. A nem működő óvoda épületét meg is mutatták, ami a valamikori királyi magyar határ-vadász alakulat egyik kaszárnájából lett kialakítva. Évente több-kevesebb rendszerességgel rendeznek közösségi összejöveteleket Mulat a Cipszeraj címmel. (Nyezsmák, 2005)

A másik városrészben élő magyarok közül több a hivatalnok. Ebben a városrészben a nagy templom mellett van a plébánia is, ami az itt élő magyarok központja.

A városban két érettségít is biztosító, úgynevezett I-III. fokozatú középiskola, két általános iskola, úgynevezett I-II. fokozatú iskola működik. Az iskolák tanulólétszáma eléri a 3000-et. A város 4 óvodájába 350 gyereket tudnak gondozni, a zeneiskolába mintegy 250 gyerek vehet részt hangszeres zeneképzésben.

Magyar nyelvű/nyelvi oktatása 1945-től nincs a településen. A múlt század nyolcvanas éveinek végén a Rahói Kartonpapírgyár klubjának könyvtárában Bilics Éva kezdeményezésére rendszeresen összejöttek a magyar nagymamák, majd megalakították a Petőfi Irodalmi Kört, ez az alulról jövő szerveződés lett a helyi KMKSZ magva. A nagymamák unokáikat is vitték a klubdelutánokra, ahol foglalkoztak velük, mígnem rájöttek arra, hogy ezt intézményesíteni kellene. A foglalkozásokból lettek a vasárnapi iskolák, az „intézményesült nagymamák”, akik megteremtették az alapját a magyar nyelvű/nyelvű oktatásnak a városban/térségben.

„...a könyvtáros megengedte, hogy az olvasóterembe jöjjünk össze...Na és, összejöttünk ott 17-en vagy 18-an, összeszedtem az asszonyokat ... nem hiszitek el, hogy mikor jöttünk hazafelé, szinte ugráltak ezek az idős asszo-

nyok, hogy megérhettük azt, hogy mi összejöhetünk és magyar közösségek tudtunk valamit csinálni... Elővettem a Toldit, elkezdtem olvasni: „Ég a napmelegtől a kopár szik sarja, Tikkadt szöcskenyájak legelésznek rajta”. Elmondtam az első részt nekik, s néznek rám, magyarul tudtak, magyarul beszélő asszonyok néznek rám, s azt mondja nekem az egyik fiatalasszony: „Évi néni, én ezt nem értem. Mit nem értel? Hát tikkadt...” (Bilics, 2005)

A tagság később kibővült és az idősebbek a gyerekeikkel közösen vettek részt kéthetente az összejöveteleken, ahol a gyerekeket írni, olvasni tanították. Ebből jött az ötlet a magyar nyelv oktatásának engedélyeztetésére az ukrán tannyelvű iskolákban, fakultációk keretében. A tanfelügyelőség a kérést a hatályos törvények értelmében nem utasította/utasíthatta el, és megfelelő számú aláírás fejében a kérésnek eleget tett. A fakultációs órakeret a magyar nyelv tanítására már rendelkezésre állt, de felszínre jött a szórvány-magyarország anyanyelvű oktatásának biztosítása kapcsán jelentkező másik legégetőbb probléma, a pedagógushiány, majd hamarosan a tankönyvhiány:

„...Ez 89-be volt. ...Na most mi lesz, nincs aki tanítson. ...Gondolom magamba, nem vagyok pedagógus, de hát megtanultam az iskolában írni, olvasni, megtanítom a gyerekeket én is írni, olvasni. Így kezdtem aztán tanítani őket 1994-ben és azóta tanítok. Majd nyakamba vettem a falvakat és Körösmezőtől Gyertyánligetig jártam a falvakat. Egy időben rábeszéltem azokat a pedagógusokat, akik tudnak magyarul, hogy segítsenek... kerítünk könyvet és akkor írtam a KMPSZ-nek, hogy gyűjtsetek könyveket, olvasókönyvet, meg ABC-t, mert tanítani akartunk. Így aztán Körösmezőn, Bogdánba, Terebesen, Bocskón és Gyertyánligeten is megszerveztük a fakultatív oktatást...” (Bilics, 2005)

Az 1991/92-es tanévben a Rahói 1. Számú Középiskolában 254 tanuló önálló tantárgyként, 114-en fakultációként tanulta a magyar nyelvet a KMKSZ helyi alapszervezetének kezdeményezésére. Az oktatást Maháti Éva, az Ungvári Állami Egyetem magyar szakos frissen diplomázott végzőse látta el. A gazdasági romlás miatt ezt az állam néhány év múlva nem finanszírozta, így folyamatosan leépült a hivatalos magyar oktatás. A magyar oktatás a vasárnapi iskolák keretén belül a KMPSZ szervezésében folyik éveken keresztül a város különböző iskoláiban, a plébánián. A plébánián a hitoktatás mellett identitást alakító foglalkozásokat is tartanak a magyar gyerekek számára. A kilencvenes évek második felében a magyarorszá-

gi Juhász János atyát Rahóra helyezték, aki erős egyéniségként aktív szervezője lett az intézményes magyar nyelvű oktatásnak. Az egyház kezdeményezésére és Zelinszki Éva nyugdíjas matematikatanárnő szervezésében elérték, hogy a plébánia melletti ukrán iskola keretén belül magyar osztályt indítsanak az 1998/99-es tanévtől kezdve. Az oktatás a plébánia termében zajlott. Az iskola helyhiánya hivatkozva nem tudott vagy nem akart termeket kijelölni az osztályoknak.

„... Először is az iskolaigazgatók nagyon nem szeretnek bennünket, és a tanfelügyelőségen elnézik, hogy vagyunk... Azon kívül nagyon haragszanak a tanítónők az ukrán iskolában a magyar iskolára, meg arra, hogy mi tanítunk, mert mindig kevesebb és kevesebb diákjuk van, az első osztályba kevesebben mennek, ha nekünk indul egy első osztály, s nekik annnyival kevesebb van. Képzeld el, nem sok 12 meg 15...” (Bilics, 2005)

Az atya szervezésében és magyarországi pályázati lehetőségek révén kibővítette a plébániát, ahol elhelyezést nyert a négy elemi osztály. Az ötödik osztály megindításához a helyi hatalom abban az esetben járult volna hozzá, ha az egyház megteremti a feltételeket. Megoldásként kínálkozott a római katolikus egyház tulajdonát képező, eredetileg karitatív célokra megvásárolt épület, mely felújítás után alkalmasnak tűnt egy magyar tannyelvű általános iskola számára. Az épület teljes felújításának költségeit alig tudták előteremteni, mert közben János atyát visszahívták Magyarországra. Az épület tulajdonjoga az egyházné, de az iskolához tartozik, nem önállósult. Az iskola a Tisza jobb partján van, a település távolabbi részeiről gyalog a gyerekek számára nehezen megközelíthető. A városcában nem működik magyar óvodai csoport, bár többször próbálkoztak a szervezésével.

A továbblépés lehetőségét a magyar nyelvű/nyelvi oktatás területén hasonlóan látjuk, mint Körösmezőn. Az iskolát jogilag önállósítani kellene, majd teljes érettségit adó középiskolává fejleszteni. A felső tagozatban a szülők igényeinek és a helyzet figyelembevételével a nemzeti identitást fejlesztő tárgyak anyanyelvű oktatása mellett más tárgyakat ukrán nyelven oktatni. Az iskola számára célszerű lenne iskolabuszt beszerezni, hogy a város hosszan hegyek közé szorult területéről az érdeklődők számára elérhető legyen az iskola. Anyagi lehetőség esetén célszerű lenne a város Cípszeráj részében kialakítani egy óvoda-elemi iskola komplexumot a magyar iskola részeként. A városga óvodáiban magyar vagy kétnyelvű módszer szerint oktató csoportokat lehetne kialakítani. Ennek még anyagi vonzata sem lenne, pozitív hozzáállással adminisztratív módon lehetne rendezni. A magyar anyanyelvű/anyanyelvi oktatás perspektívái akkor valósulnak meg, ha a helyi közösség megtalálja azt vagy azokat a személyeket, akik kellő ambícióval bírnak és továbblépési lehetőséget látnak ebben, s vállalják a megvalósítással járó problémákat.

Tiszabogdány (Bohdán)

A Fehér-Tisza két partján terül el mintegy 15 km-re Rahótól. A faluba 1770–77 között települtek be magyar és német lakosok, akik a fakitermelésbe kapcsolódtak be. A faluban a favágás, a tutajozás volt a legfontosabb elfoglaltság. A múlt század harmincas éveiben 6 völgyzáró gát, úgynevezett „vízfogó” volt a falut övező hegyekben, és minden szerdán és szombaton volt vízleeresztés, amikor az összeácsolt tutajokat úsztatták a feldúzzasztott Fehér-Tiszán Rahóig, majd onnét Nagybecsköig. A faluban több fűrésztelep is működött, a számos forrásvíz miatt sok turista látogatott a településre. (Tóth, 2004).

A településen élők pravoszlavok, görögkatolikusok, római katolikusok, illetve jehova tanúi. A tiszabogdányi római katolikusok a rahói plébániához tartoznak és az ortodoxok tulajdonában lévő görög katolikus templomban miséznek magyarul. Az 1989-es népszámlálás szerint a három társkezségből álló Bogdány közigazgatási területén az 5924 lakosból 193, a 2001-es népszámláláskor a 3277 lakosból 104 vallotta magát magyarnak. (Korábban Luhi/Bértelek is a településhez tartozott, most közigazgatásilag önálló). A településen ukrán középiskola működik. 1945-óta nincs magyar nyelvű intézményes oktatás a faluban. Az 1991/92-es tanévben 45 gyerek tanulta a magyart fakultációs foglalkozásként a helyi ukrán iskolában, ami azóta megszűnt. Anyanyelvi oktatásuk igény szerint elemi szinten helyben tantárgyként vagy fakultációként, óvodában kétnyelvű csoport szervezésével, ha a többségi szülők is igényelnék, bentlakás megléte esetén Rahón lenne megvalósítható.

Terebesfejérpatak /Trebusafejérpatak (Gyilove)

20 km-re fekszik Rahótól a Tisza jobb és bal partján az Ungvár–Rahó országút mentén. A falu még 1944 előtt két község – Trebusa és Fejérpatak – egyesüléséből jött létre. A falut egy 1615. évi oklevélben említik először. 1861-től vasgyára van a településnek, majd később üvegyárat is telepítenek ide. Az iparosítás egyértelműen a betelepített németek, valamint a vasútépítés után itt maradt olaszokkal is magyarázható. (Tóth, 2004). Tény, hogy az ipar vonzotta a magyar és német telepeseket. Határtelepülés, itt tér vissza Ukrajnába a földrajzi viszonyokat figyelembe vevő vasúti pálya a Tisza bal partjáról, Romániából.

A település lakói pravoszlavok, görögkatolikusok és kis létszámban római katolikusok. 1989-től kéri római katolikus templomuk visszaszerzését. 1990-ben római katolikus imaházat építettek a hívek. Az 1989-es népszámlálás szerint a település 2952 lakosából csak 20-an vallották magukat magyarnak, 2001-ben

2673 lakosból 84-en. Magyar oktatás 1945 óta nincs a településen. A KMPSZ szervezésében 25 gyerek egy csoportban foglalkozik havi 16 órában magyar nyelven. Magyar intézményes oktatás esetleg fakultációként, elemi iskolai szinten képzelhető el, óvodában kétnyelvű csoport szervezésével, ha a többségi szülők is igényelnék. A továbbtanulásukat Rahón lehetne folytatni vagy beutazással, vagy bentlakás biztosításával.

Nagybocskó (Velikij Bicskiv)

Az Ungvár – Rahó főút mentén fekszik a Tisza jobb partján. A település bal parti része Romániához tartozik. A község 35 km-re fekszik Rahótól és 15 km-re Aknaszlatinától, így ez utóbbi nagyközség vonzáskörzete, bár közigazgatásilag más-más járáshoz tartozik a két település. 1373-ban említik először a települést. Római katolikus egyházát 1796-ban alapították. A római katolikus templom romániai területre került, mivel a Tisza bal partján állt. A településen született a boldoggá avatott Romzsa Tódor görög katolikus püspök. (Palkó–Ivaskovics–Tárczy, 1997) A kilencvenes évek végén a hívek új templomot építettek. 1868-ban vegyigyárat alapítottak, ami idevonzotta a különböző nemzetiségű lakosokat. Az 1989-es népszámláláskor a 8968 lakosból 424-en vallották magukat magyarnak, míg 2001-ben a 9430 lakosból 341-en.

Magyar nyelvű oktatás a településen nincs. Az 1991/92-es tanévben a KMKSZ kezdeményezésére 15 tanuló fakultációként tanulta a magyart, ami azóta megszűnt. A KMPSZ szervezésében vasárnapi iskola működik. A katolikus egyház fenntartásában magyar óvoda működik a településen, közel a templomhoz. Az óvodát Mészáros Domonkos atya szervezte, aki a környéken szolgált éveken keresztül. Anyanyelvi oktatásuk iskolai szinten helyben tantárgyként vagy fakultációként megoldható, továbbtanulásuk az aknaszlatinai iskolában folytatható beutazással.

Gyertyánliget (Kobilecka Poljana)

36 km-re található Rahótól, 15 km-re Aknaszlatinától és 12 km-re az Ungvár-Rahó főútvonalától a hegyekben a Soporka (Szapurka) folyó két partján.

Kobala Polyána néven 1762-től említik először. 1786-tól van katolikus

egyháza; Anyakönyvét 1786-tól vezetik. A római katolikus hívek számát az egyház 700-ra becsüli. A mise nyelve a magyar. Az 1989-es népszámlálás szerint a 3025 lakosból 421-en, míg 2001-ben a 3391-ből 491-en vallották magukat magyarnak.

Gyógyvizeiről régóta ismert, a múltban híres fürdőhelynek számított, most is üzemel szanatórium a falu határában. A településen vasgyárat létesítettek 1826-ban. Gyártottak itt ásót, kapát, vaskályhát, csákányt, tűzhelyet és vasalót, gépöntvényeket, önálló üzemrészként működött a fémcsiszoló és galvanizáló telep. A gépeket a Sopurkára telepített vízierőmű segítségével működtették, több száz embert alkalmaztak. A korszerűsítésben elévülhetetlen érdeme volt Bratmann Emánuelnek. Az acélkohó termékeivel az 1906-os budapesti nemzetközi kiállításon tiszteletdíjas diplomában részesült. (Tóth, 2004).

A Szovjetunió bukásával a gyár is csődöt mondott. 2002 őszétől újra-indították a kovácműhelyt, ami most közel 30 embernek ad munkát. „Az itt dolgozó munkások közül általában a szakemberek vagy a munkavezetők a magyar identitásúak, mert az itt élő ukránok úgy tartják, hogy a magyaroknak van ebben a munkában igazán tekintélye, tudtam meg a helybeliekkel folytatott beszélgetéseim során” – írja Szabó Zita szakdolgozatában, aki több mint egy évet töltött a faluban. (Szabó, 2002)

A magyar nyelv kiszorult a közéletből, a templom és a lakások falai közé zárva él, így nagyon nehéz itt magyarnak lenni – tudjuk meg adatközlőnkől, Eiben Évától, akinek családjában nagyon tisztán és szépen beszélnek magyarul. A családanya édesanyjától tanult elvként tudatosan törekedett erre, elmondása szerint a portán belül csak magyarul beszélhettek, ezt mindig megkövetelte, még a gyerekek barátaira is vonatkozott, olyanok jöhettek hozzájuk játszani, akik tudtak magyarul. „Bezártad a kiskaput, kizártad a szovjet világot” elv érvényesült e családnál, így nem csoda, hogy évtizedeken keresztül az egyház és a magyar szokások őrzői lettek a településen. Évente ők tanítják be a helyi sajátos betlehemet, őrzik, karbantartják a kosztümöket, szervezik a közösséget. (Eiben, 2005). Annyi ukrán szót hallanak az itt élő magyarok, hogy ők is, még a magyar beszédbe is gyakran ukrán szavakat használnak. A lakosság nem gyakorolhatta a saját kultúráját, hagyományait a szovjetrendszer diszkriminatív intézkedései miatt, így felgyorsult az asszimiláció. A kultúra mint megtartó erő segítette a közösség túlélését. A helybeliek elmondása alapján az itt élő magyarok a falu társadalmában a középréteget jelentették. A magyarok nagy figyelmet fordítottak gyermekeik taníttatására, nevelésére. A közösségen belül természetes volt valamely hangszer ismerete, így közülük kerültek ki a helyi hagyományörző csoportok zenészei, de a jövedelmet jelentő szórakoztató iparban is erőteljesen jelen voltak. (Zadránszky Adolfné Eib Margit, Eiben, 2005)

A független Ukrajna első évtizedében sem sikerült visszaállítani a magyar nyelv-

vű oktatást a községben. A településen az 1991/92-es tanévben a szülők kérésére 15 tanuló magyar fakultációban vett részt, ami aztán a többi rahói járási település esetéhez hasonlóan megszűnt. A 2000/2001-es tanévben a szülők magyar osztály indítását kezdeményezték, de az engedélyt nem kapták meg. Nagy ellenállásba ütköztek a helyi tantestület vezetése részéről, akik azóta is, egyrészt presztízskérdésként, de megélhetési kérdésként is kezelik a magyar osztályok indítását. Az igazgatóságnak nem hiányzik a plusz feladat, nem érdekeltek az általuk kontrollálhatatlannak tűnő oktatás fenntartásában, amit érzelmi okokból is elutasítanak, és haszontalan, nem perspektívikus képzésnek tartanak, ezt kommunikálják a település közönsége felé. Kenyérkérdésként is felmerül a magyar osztály indításának kérdése, mert ha nem indul magyar osztály, két ukrán osztályt indíthatnak, magyar osztály indítása esetén egy ukrán kolléga állása szűnik meg és magyar tanárt kell alkalmazni. Ebben az esetben az ukrán osztályban megnő a tanulólétszám. Ilyen indokok merülnek fel minden alkalommal, amikor a magyar osztály szervezésére kerül a sor. Minden évfolyamért megküzdöttek a helybeli szervezők. A törvények szerint a magyar osztály indítását a szülőknek kell kérvényezni. A meglévő kérvényeket az igazgatónak kell benyújtani, aki kezdeményezi a járási hivatalnál az osztály beindítását, de az igazgatóság általában előbb felkeresi a kérvényt benyújtó szülőket, megpróbálja őket lebeszélni a magyar oktatásról. Csak abban az esetben kezdeményezi a járásnál a magyar osztályt, ha a lebeszélés után is marad a törvény által előírt létszám, vagy ha a kérvényezők szándékait a magyar érdekvédelmi szervezetek kiállításukkal megerősítik. Kitartásuknak köszönhetően a 2001/2002-es tanévben beindult a magyar elemi oktatás. A KMPSZ szervezésében a Rákóczi-főiskola végzősei vállalták az oktatást, akik azóta is ha sikerül a magyar osztályt indítani betöltik ezt a munkakört. Az intézményes oktatás mellett a KMPSZ szervezésében vasárnapi iskola is működik a településen. A 2001-es évben megnyitották a magyar nyelvű óvodát. Az óvoda épülete 1944-ig Kincstári Magyar Római Katolikus Iskola volt. Felépítésétől az egyház tulajdonához tartozott. Ebben az épületben született Boksai József híres kárpátaljai festőművész. Az 1920-as években a szlovák mellett magyar osztály is működött. 1944-ben, ahogy itt mondják, bejöttek az oroszok, az intézményt államosították, óvodává alakították. A magyar oktatás ekkor szűnt meg. 2001 márciusában, hosszú huzavona után visszakapta a római katolikus egyház, Mészáros József Domonkos atya és a Caritas követelésére. Az óvoda neve Paduai Szent Antal Római Katolikus Óvoda, amelyet a helyi Caritas tart fenn. Szociális létesítményként hozták létre, mert a falu szegényeinek is főznek a konyhán heti rendszerességgel. Az átalakításban a szakemberek mellett a szülők és az egyháztagek is részt vettek. Az itt élő lakosság anyagi szempontból hátrányos helyzetben van, a családokat a katolikus Caritas támogatja.

Az óvodai nevelés alapproblémáit és a kisebbség helyzetét jól érzékelteti szak-

dolgozatában Szabó Zita: „A magyar gyerek már az óvodában nem beszél magyarul a hasonló anyanyelvű társával, mert neki, úgy mint szüleinek, könnyebb ukránul kifejezni magát. Ezt a településen nem igazán érzékelik, mert az itt élő embereknek teljesen természetessé válik, hogy nem anyanyelvén beszélget. Gyakran szólnak ugyan a gyerekekre, hogy magyarul beszéljenek magyar társaikkal, de ezt nem következetesen teszik. Erről a problémáról természetesen nem ők tehetnek, hanem ez a fent vázolt körülmények hatására a szülőkből kialakult identitásmódosulás eredménye. Például megfigyeltem, hogy számos esetben a magyar anyanyelvű édesanya nem beszél anyanyelvén a gyerekével pusztán kényelemből, mert az utcán úgyis mindenki ukránul beszél, és nem akar környezetétől eltérni. A vegyes házasságoknál, ha az ukrán fél a dominánsabb a kapcsolatban, akkor többször beszélnek ukránul, de ez még nem jelenti, hogy a gyermekével ne beszéljen magyar nyelven, vagy teljesen kizárja. Tapasztalataim szerint a nyelvcsere ezen fázisa már olyan családokra is jellemző, ahol magyar anyanyelvű mindkét szülő. A gyerekek ezen családoknál is hamarabb szólnak meg ukránul, mint anyanyelvükön. A településen beszélt ukrán nyelv nem az irodalmi ukrán, hanem egy helyi nyelvjárás, amelyben bőségesen találhatók magyar, német, román nyelvből átvett jövevényszavak. A nyelvcsere felgyorsulásához a média is hozzájárul. A televízióban csak ukrán és orosz adókat lehet fogni. 2003 januárjától megkezdtek a kábeltévé bevezetését, ami lehetőséget ad magyar műsorok megtekintésére, de ez a lehetőség nem mindenki számára elérhető, mivel igen magas árat kell fizetni a bekötésért, amit az itt élők nagy része nem tud előteremteni, ezen kívül még fenn marad a havidíj költsége is kétséges. A rádióadásai közül csak a Kossuth adó fogható, de az egyik családnál a Danubius rádiót is hallgatnak erősítővel, ami szintén anyagi kiadást és pótlólagos költséget jelent. A fiatalabbak inkább hangkazettákat hallgatnak, ami ukrán, mivel nincs lehetőség a környéken magyar hangkazetta vásárlására. Tulajdonképpen az asszimiláció ilyen gyors ütemét ez a probléma is segítette.” (Szabó, 2003)

A magyar nyelvű/nyelvi oktatás helyzetének stabilizálása, az évenkénti kis harcok megszüntetése érdekében célszerűnek tűnik, élve az ukrán törvények adta lehetőséggel, létrehozni egy önálló óvoda-elemi iskola komplexumot. Az óvoda intézményileg és infrastruktúráját tekintve adott, a római katolikus plébánia használaton kívül lévő épülete alkalmas lenne négyosztályos elemi iskola számára. A továbbtanulást a helyi ukrán középiskolában a körösmezői esetben felvázoltak alapján vagy iskolabusszal a közeli aknaszlatinai középiskolában, vagy a Técsői Magyar Líceumban (itt van bentlakás is) lehetne biztosítani. A vasárnapi iskola intézményét továbbra is fenn kell tartani.

Aknaszlatina (Szolotvino)

Ukrán–magyar–román bányásztelepülés. A település a Tisza jobb partján az ukrán–román határon, Máramarosszigettel átellenben terül el, 25 km-re Técsőtől, a járási központtól. A település bizonyos pontjairól átlátni Máramarosszigetre, amely valaha a térség szellemi központja volt, de szerves kapcsolata a szovjet rendszerben ezzel a településsel megszűnt. Az elmúlt években újra építették a Tiszán a fahidat, amely egyúttal határátkelőként is szolgálhatna, de egyelőre a vízumkényszer miatt csak kevesen élhetnek a lehetőséggel. A bányásztelepülés a környéken élő kárpátaljai románok számára vonzó, egyre többen települnek be a környező falvakból, ezt a települést tartják szellemi központjuknak, itt hozták létre a román tannyelvű líceumot.

Történelme a római birodalom idejébe nyúlik vissza. Már a XIII. században sokáig működött a területén. IV. Béla király lánya, Boleszláv lengyel király hitvese látogatta meg a máramarosi sóbányákat, amit apjától kapott ajándékba. A Kuni-gunda-akna valószínűleg e látogatás emlékét őrzi. 1514-ben a bányászok fellázdak a munkakörülmények miatt, sokan csatlakoztak a Dózsa-parasztfelkeléshez. A bányászok nagy része 1703-ban Pintye betyár népfelkelő mozgalma mellé álltak, aki csatlakozott a kurucokhoz. Itt született Brezenóczy Pál (1912–1972) egri érsek. A szabadságharc leverése után megtorolták ezt a szlatinaiakon és a bányát közvetlenül a császári udvar fennhatósága alá rendelték. (Tóth, 2004)

Római katolikus egyházát 1833-ban alapították, korábban a máramarosszigeti plébánia filiálja volt, 1828-tól helyi káplánság. Anyakönyvét az 1833-as évtől vezetik. A templomát 1856-ban építették. Magyarul miséznek és híveinek száma 3500. (Palkó–Ivaskovics–Tárczy, 1997.) A történelem folyamán nem volt református egyháza a településnek. 1995-ben francia segítséggel imaházat építettek az itt élő hívők. A gyülekezet száma a szolgálatot teljesítő lelkész szerint 70 főre tehető, a vasárnapi istentiszteleten 15–20 fő van jelen. (Palkó–Ivaskovics–Tárczy, 1997). Az 1989-es népszámlálási adatok szerint a település 9651 lakosából 2723 vallotta magát magyarnak, 2001-ben a 9276 lakosból 2193.

1945-től három önálló ukrán, magyar és román tannyelvű iskolát nyitottak. 1965-ben összevonták a magyart és az ukránt, majd orosz osztályokat is nyitottak. 1989-ben a KMKSZ kezdeményezésére a magyar iskola visszanyerte önállóságát. Aknaszlatinán a magyar iskola számára kijelöltek egy korábban életveszélyessé nyilvánított, bezárt óvodaépületet, és ahhoz kötötték az önálló magyar iskola újraindítását, ha az épületet a tanév kezdetéig felújítják. A nagyon rossz állapotú óvodaépület felújításánál az alföldi magyar falvakból is érkeztek segíteni a KMKSZ szervezésében. Azóta sem részesültek olyan odafigyelésben és támogatásban, panaszolja az igazgató és az ott dolgozó pedagógusok. Az 1991/1992-es tanévben 282 tanulóval és 24 oktatóval kezdték meg a munkát az elhanyagolt, rossz, átalakított óvoda épületében. A 2001-es évben a szü-

lők kérésére a román középiskolában három csoportban magyar fakultációt vezetnek az iskola tanárai a KMPSZ szervezésében. A római katolikus egyház magyar óvodát működtet Mészáros József Domonkos atya és a Caritas kezdeményezésére. (Benedek, 2002)

Az aknaszlatinai középiskola helyzetének stabilizálásában vezető szerepe van a jelenleg is az igazgatói posztot betöltő Benedek Imrének, aki egyébként a felső-Tisza-vidéki magyar oktatás koordinálásában is részt vesz. A magyar anyanyelvű oktatás szempontjából fontos lenne, ha az intézmény nagyobb odafigyelésben részesülne, különösen az anyaországi támogatók, kisebbségi hivatalok részéről, mert a körzetben található magyar tannyelvű középiskolákhoz képest aránytalanul kevesebb támogatást nyújtanak nekik. Célszerűnek tűnik egy iskolabusz beszerzése, mert a település nagy kiterjedésű és a közeli falvakból is beiskolázhatnák azon tanulókat, akiknek helyben nem megoldható anyanyelvű oktatása.

Taracköz (Tereszva)

Aknaszlatina és Técső között helyezkedik el az Ungvár–Rahó főútvonal mentén mintegy 10 km-re Técsőtől. A magyarság és németség nagyszámú betelepülése a fafeldolgozás és egyéb iparág beindításával a XIX. század elejére tehető. A település római katolikus hívei a técsői plébánia filiáljaként működnek. A legutóbbi népszámlálás szerint a település 7204 lakosa közül 94 vallotta magát magyarnak, 2001-ben a 7469 lakosból 63-an. Anyanyelvi oktatás nem folyik a településen. Igény és támogatás esetén vasárnapi iskolát, fakultációt lehetne szervezni, az óvodában, ha a többségiek is igényelnék, kétnyelvű csoportot lehetne működtetni. Továbbtanulásuk biztosítható Aknaszlatinán beutazással, iskolabusszal, Técsőn a középiskolában és a líceumban, melynek van kollégiuma.

Kerekhegy (Okrugla)

Kis falu a hegyek közé szorulva a Técsői járásban. Impozáns római katolikus temploma van, mely filiálja a Técsői plébániának és mindössze 120 hívet számlál. A mise nyelve a magyar. Az egyházat a 19. században alapították. Anyanyelvű iskolai oktatása nincs. A faluban katolikus óvoda működik, melyben magyarul is foglalkoznak a gyerekekkel. Vasárnapi iskola és fakultáció szervezésének van realitása. Továbbtanulásuk biztosítható a técsői középiskolában és líceumban, melynek van kollégiuma.

Az 1989-es népszámlálás adatai szerint a település 625 lakosából 1 vallotta magát magyarnak, 2001-ben 573-ból 20-an.

Técső (Tyacsiv)

Ungvártól 136 km-re a Tisza jobb partján az ukrán–román határ mentén terül el. A város legszebb hegye, Hollósy Simon kedves hegye, a Nereszen már Romániához tartozik. A város az Ungvár–Rahó főútvonalon fekszik. Vasútállomása van a Csap–Nagybocskó vonalon. Károly Róbert 1329-ben Técső hospeseinek jogokat és szabadságjogokat adományozott, így lett a város egyike az öt máramarosi koronavárosnak. A reformáció egyik végpontja Kárpátalján. A református gyülekezet megalakulása 1560-ra tehető. Szinte 3 év alatt az egész város lakossága a reformáció híve lett, és így az 1450-ben épült templomot kezelésükbe vették. Jelenleg a gyülekezet több mint 2000 lelket számlál, a vasárnapi istentiszteleten 500-an vannak jelen. A református egyház bibliaórákat tart a felnőtteknek, hittanórákat a fiatalságnak, egyházi kórust az érdeklődőknek. (Ivaskovics–Palkó–Kohán, 2000). Római katolikus egyházának újralapítása 1780-ban volt. Anyakönyvét ekortól vezetik. Híveinek száma 600. A mise nyelve magyar. Filiáljai: Kerekhegy, Taracköz. (Palkó–Ivaskovics–Tárczy, 1997)

1946-tól magyar nyelvű általános, 1957-től önálló magyar nyelvű középiskola működik a városban. 1991-ben magyar óvodai csoport is indult, amely később megszűnt, majd több mint tíz év kihagyással 2006-ban újrászervezték. A KMPSZ koncepciója szerint ez a település adottságai alapján (megközelíthető közúton, vasúton, a legnagyobb városa a körzetnek) a vidék magyar szellemi központja lehetne, vagyis átválthatná a Romániához csatolt Máramarossziget egykori szerepét. Ebből kiindulva támogatta a KMPSZ, hogy Técsőn liceumot (9 alapiskola + 3 gimnázium) hozzanak létre, de a projektbe nem vonták be. Az építkezés 1992-ben kezdődött az Illyés Közalapítvány támogatásával, a központi alapból kiutalt akkori mértékekkel elképzelhetetlen nagy összegnek számított támogatásból. A beruházásról nem volt konszenzus a kárpátaljai magyarok körében, mert a KMKSZ-t, akkor egyetlen magyar érdekvédelmi szervezetet sem vonták be a projektbe, és nem kérték ki a véleményüket sem. Évekig a beruházás egyszerű iskolabővítésnek tűnt, mintha a szervezők az általános iskolán csak a táblát szerették volna kicserélni a célokban megfogalmazott új tehetséggondozó regionális oktatási intézmény alapítása helyett. (Közben anyaországi támogatás nélkül a református egyház három liceumot hozott létre és jegyeztetett be.) Az építkezés és a szervezés elhúzódása miatt 1997. június 5-én egyeztető helyszíni látogatásra került sor, majd az érdekeltek és szakértők bevonásával egyeztető tárgyalásra Ungváron a Kárpátaljai Területi Adminisztráció

Oktatási Főosztályán. A tárgyaláson az emlékeztető szerint jelen volt: Herczog György a Kárpátaljai Területi Adminisztráció Oktatási Főosztályának képviselőjében, Szabó Tibor a Határon Túli Magyarok Hivatalából, Berki Anna az Oktatási Minisztériumtól, Laborci Géza és Tóth István kurátorok az Illyés Közalapítványtól, Makar Nesztor Técső városának, Ambrus Pál a Técsői Középiskola képviselőjében, Orosz Ildikó pedig a KMPSZ képviselőjében. A tanácskozás eredményeként megállapították, hogy az 1998-as iskolaindításhoz adottak a feltételek, az engedélyek kiadásához szükséges feltételeket az alábbiakban foglalták össze:

1. A Técsői Hollósy Simon Középiskola igazgatója benyújtja a Técsői Járási Adminisztrációhoz a gimnázium alapításával kapcsolatos kérelmet, mellékelve az oktatással kapcsolatos ukrán törvényeknek megfelelő dokumentációt (konceptió, alapító okirat, szervezeti és működési szabályzat, tanári kar összetétele stb.). A Kárpátaljai Területi Oktatási Főosztály biztosítja, hogy a gimnázium része legyen az ukrán oktatási rendszernek, vállalja annak fenntartását és működtetését.

2. Técső város polgármestere vállalja az új épület átadásáig a gimnázium ideiglenes elhelyezését.

3. A fenti feltételek megvalósulása esetén az Illyés Közalapítvány jelenlévő tagjai vállalják, hogy a már megkezdett beruházás folytatását, támogatólag terjesztik a kuratórium elé. (Emlékeztető, 1997)

A több mint 50 millió forintos beruházást 1999-ben fejezték be, és a líceumot a 2000/2001-es tanévben indították önálló intézményként. A beruházást sokáig az anyaországi támogatáspolitikai prioritásként kezelte, a beregszászi főiskola elé helyezve fontosságát. Az épület a helyi református egyház tulajdona, és az egyház úgy nyilatkozik, hogy annak fenntartója, főleg az anyaország irányában, a megyei oktatási osztály statisztikai adatai szerint viszont teljesen állami fenntartású és alapítású intézmény. Egyelőre nem tölti be a vállalt szerepet. A líceumban alig tanul máramarosi gyerek a técsőieken kívül. Sokan a terület alföldi részéről iratkoztak be, főleg, aki nem nyert felvételt valamely síkvidéki református líceumba. Nem tudjuk, hogy nyitottabb oktatáspolitikát vagy nagyobb szervezést kellene kifejteni, netalán más tartalmi programkínálatot kellene ajánlani, hogy megnyerjék a viski és huszti reformátusok, valamint a szalatinai, rahói, körösmezői, gyertyánligeti, nagybocskói stb. katolikusok bizalmát, hogy gyermekeiket ebbe az intézménybe írássák, és ezáltal a koncepciónak megfelelően valóban a környék szellemi központjává váljon az intézmény.

Bustyaháza (Bustino)

A falu 8 km-re fekszik Técsőtől az Ungvár–Rahó főútvonal mentén. Vasútállomása helyben a Csap–Bustyaháza vonalon. 1373-ban I. Lajos király kiadott iktatási parancsában konyhabirtok tartozékaként említi, amely Balk tulajdona. 1389-ben már Drágh székely gróf birtokaként szerepel egy oklevélben. Római katolikus egyházának újjralapítása 1895. Temploma 1895-ben épült az erdőkincstár költségén. 1958-ban a templomot bezárták, a tornyát leszedették. Az oltárt a hívek a técsői templomba menekítették. Az alaposan megrongált templomot 1989-ben összefogással felújították. A hívek száma 350. A mise nyelve magyar. (Tóth, 2004). A legutóbbi népszámláláskor 1989-ben a 8147 lakosból 396 vallotta magát magyarnak, 2001-ben a 8554-ből 341-en. A településen a katolikus egyház fenntartásában óvoda működik, de sajnos a magyar oktatásra nem fektetnek kellő hangsúlyt. Vasárnapi iskolaként, fakultációként oktathatnánk magyart, esetleg elemi iskola létesülhetne. Továbbtanulásuk megoldható beutazással a mintegy 8 km-re lévő Técsőre, vagy a még közelebbi, mindössze 5 km-re lévő, de a főúttól félreeső Viskre. A megoldás kulcsa egy kezdeményező, hiteles személy, aki a szervezést és a kitartó munkát vállalná.

Visk (Viskovo)

25 km-re fekszik Huszttól és közigazgatásilag is a Huszti járáshoz tartozik. Egyike a vidék koronavárosainak. Károly Róbert 1329-ben szabadalmakkal ruházza fel. A település magyarsága székely származásúnak tartja magát. Plébánosát említi az 1334-es pápai tized. A településhez több társközséget csatoltak a szovjet rendszerben. 1556-ban a hitújítók kezén volt az ősi templom. A református gyülekezet 2000-ben, az ezredfordulón 3200 lelket számlált. (Ivaskovics–Palkó–Kohán, 2000).

A mintegy 8000 lakosból 4000 magyarnak vallja magát, a 2001-es népszámlálás adatai szerint a 8141 lakosból 3699 tartotta magát magyarnak.

A református hit kötelezte a követőit az iskolaalapításra, így hamarosan a viski elöljáróság, amely ebben az időben a presbitérium szerepét tölti be, még 1556-ban megalapítja az iskolát – olvashatjuk a település tudós tanárának, Czébely Lajosnak az iskola történetét feldolgozó könyvében. (Czébely, 1998)

A római katolikus egyházának újraszervezése 1780-ra tehető, anyakönyvezés 1755-től történik. Az új templomot csak 1897-ben építik, addig

istentiszteletet a plébánosi lakás egyik imateremmé alakított szobájában tartanak. A hívek száma 1000. A mise nyelve magyar. (Palkó–Ivaskovics–Tárcziy, 1997)

Az oktatás az alapítástól kezdve folyamatosnak tekinthető, bár számos esetben a közösség kiállása segítette a fennmaradását, így az intézmény ezért erős református hagyományokkal rendelkezik, ami még napjainkban is meghatározza az intézmény rejtett tantervét. Erre hivatkoztak azok a katolikusok, akik gyermeküket a magyar középiskola helyett az ukránba íratták, mert úgymond „kinézik onnét a gyereket”. Ebben a kérdésben nem látjuk egyértelműen, hogy milyen mértékben lehet kiváltó ok, és mennyire jelent mentegetőzést, illetve statisztikailag nem is indokolt, mert a reformátusok közül is akad, aki gyermekét nem magyar iskolába járattja, de tapasztalataink szerint a helybeli magyarok között vallási alapon még napjainkban is tapasztalható némi elkülönülés.

Az iskolához a szovjet rendszerben is ragaszkodtak a helybeliek, és 1945 után előbb általános iskolaként folytatódott az oktatás az immár állami intézményben. A településen a szovjet rendszerben az ötvenes években érettségit is biztosító középiskolát csak ukrán nyelven működtetett az állam, ahol folytathatták tanulmányaikat a magyar általános iskola végzősei is. Számos szülő a karrier érdekében átíratja az ukrán intézménybe gyermekét. A magyar tannyelű középiskola megnyitásáért a magyar iskola tantestülete a szülők széleskörű támogatásával eléri, hogy az 1964/65-ös tanévben engedélyezik a középiskolai 9. osztály beiskolázását. A tantestület és a szülők kalákában bővítik az iskolát, hogy megfeleljen a feltételeknek. Amatőr színjátszó csoportot is létrehoznak, amely Kárpátalja magyarlakta településein szerepelt és a bevételt az iskola építésére fordította. A fellépésekről és a bevételekről pontos feljegyzések maradtak fenn, amiről részletesebben Czébely Lajos könyvében olvashatunk. Önerőből, összefogással sikerült emeletet húzni a régi kőépületre, majd étkezdével is bővítik az intézményt. A munkából kiveszik a részüket a szülők és a diákok is. A nyári munkálatok idején átlagosan napi 30 önkéntes munkás dolgozott az építkezésen. A bővítések ellenére az oktatás hat épületben, három különböző utcában folyt két műszakban, így a közösség tovább folytatta harcát az iskola fejlesztéséért. Húszéves kálvária után sikerült elérniük, hogy új épületszárnyal, tornateremmel, műhelyekkel bővült az iskola. (Czébely, 1998).

Az iskola épülete károkat szenvedett az 1998-as árvízkor, de a nemzetközi és főleg magyar–magyar összefogás eredményeként, a jó gazdaszemléletnek és az adományok célirányos felhasználásának köszönhetően szépen felújították, korszerűsítették.

A településnek saját zeneiskolája van, amely népszerű a lakosság körében. A viskiek muzikálisak, és majdnem mindenki igyekszik megtanulni valamilyen hangszeren játszani.

A településnek nincs magyar óvodája. A KMKSZ helyi alapszervezete az Illyés Közalapítvány támogatásával óvodát épített, ami nincs befejezve, és a

fenntartásának költségei nem biztosítottak.

A helyi magyar nyelvű oktatás szempontjából fontos lenne a magyar óvoda beindításának.

Huszt (Huszt)

Szintén egykori koronaváros. Szilcén keresztül 109 km-re, Beregszászon át 132 km-re van a terület központjától, Ungvártól. 1090-ben Szent László király kezdte meg a vár építését a máramarosi sóbányák védelmére. 1766-ban villám üt a várba és a felrobbanó lőpor miatt a lángok martalékvá válik. Azután nem törődnek vele. (Tóth, 2004).

Az 1989-es népszámlálás adatai szerint a 31 287 lakosból 1759 vallotta magát magyarnak, 2001-ben a 29 080 lakosból 1706-an.

A reformáció 1524-ben indult meg a szülővárosába hazatérő Huszti Lovász Tamás által, amikor a pap egész nyájával átállt. A templom, a volt katolikus templom a XIV. században épült. 1479-ben Péter nevű a település plébánosa, aki Mátyás király által adományozott földbirtokot és jobbágyselkeket vett át Hrencsén és Lipcsén. A gyülekezet napjainkban 250 lelket számlál. (Ivaskopvics–Palkó–Kohán, 2000).

Római katolikus egyházát 1765-ben állították vissza. Anyakönyvezése 1720-tól van. A most is használt templomot 1799-ben kezdték építeni. Híveinek száma 1500. A mise nyelve magyar. (Palkó–Ivaskovics–Tárczy, 1997)

Anyanyelvű iskolája a szovjet rendszerben nem volt. A negyvenes években néhány éven a városban működő tanítóképzőnek volt magyar tagozata, de áthelyezték Munkácsra. Az áthelyezés okai között szerepelt, hogy helyben nincsen magyar gyakorlóiskola.

1992-ben újraindították a magyar általános iskolát a helyi szülők kezdeményezésére. A helyi református és katolikus magyarság közös ügye lett az iskola újraindítása. Akkor szolgálat a városban Majnek Antal atya ferences szerzetes, jelenleg Kárpátalja római katolikus püspöke, akinek egyházszervező karizmatikus egyénisége más ügyekre is áttért, valamint a szervezők között sokat tett az iskoláért Uduth Sándor akkori KMKSZ alapszervezeti elnök, aki a református egyháznál is töltött be tisztséget. A város vezetése egy nagyon romos épületet jelölt ki, melyet helyrehoztak. Az épület teteje 1998-ban a nagy havazáskor beszakadt és csak 2000-ben, magyarországi segítséggel, nagyrészt a KMKSZ kezdeményezésére, az MVSZ Kárpátalja Megsegítése programjából sikerült azt felújítani. Az iskola azóta is átélte néhány krízist. A polgármester, aki magyarellenes, az egyik ukrán szélsőjobboldali párt egyik helyi alapítója, több esetben be akarta zárni az iskolát, például,

mikor beszakadt a teteje. A mai napig nem engedélyezi, hogy középiskolává minősítsék. Az iskola helyzetét gyengítették belső konfliktusok is. Először az első igazgatónővel szemben merültek fel kétségek, aminek egy kis vallási színezetet is adtak, hogy a gyerekek többsége katolikus, míg az igazgató református, de az alapprobléma, ami a szülői értekezleten kiderült, a támogatások felhasználása miatt volt. Sokat tett az iskola helyzetének stabilizálásáért Puka Éva, akinek lényegében az intézmény önálló státusának megőrzése köszönhető. A magyarság felgyorsult asszimilációja veszélyezteti leginkább az iskola meglétét, mert a tanulólétszám rohamosan csökken. A családokban már az ukrán a kommunikáció nyelve, így a gyerekek számára beiskolázáskor a legközelebbi ukrán iskolát választják. A jelenlegi iskolavezetés a problémát abban látja, hogy az intézmény nem kapta meg a középiskolai státust. A városban magyar óvodai csoport is működik.

A magyar nyelvű oktatás fejlesztése szempontjából célszerűnek tűnik a helyi körülmények, a realitások, de leginkább a szülők igényeinek figyelembevételével új helyi képzési programot kidolgozni, amely vonzóvá tenné az intézményt a magyar gyökerekkel rendelkező fiatalok számára. Ilyen program lehetne, ha az óvodában kétnyelvű csoportok nyitását kezdeményeznék a város különböző óvodáiban, hogy az érdeklődők számára a lakhelyükhöz közel lehessen. Az iskolában a hatodik osztály után bizonyos szaktárgyakat ukránul vagy ukránul is lehetne tanítani, így a szülők, akik már mind ukrán iskolát végeztek, tudnák segíteni gyerekeiket a tanulásban, míg az identitást fejlesztő tárgyak oktatása magyarul történne továbbra is. Az iskolának vonzó szakirányt kellene választani, mondjuk angol és számítástechnikait, amelyeket kis csoportlétszámuk miatt nagyon hatékonyra tudnák tenni jó szakképzett oktatók alkalmazásával.

Összegzés

A Felső-Tisza-vidék magyar nyelvű/nyelvi oktatása sokrétű és sokféleképpen alakult, így nem lehet egységes, továbblépési megoldásokat találni számukra. Minden település egy eset, egy saját útkeresés, sajátos helyzet és sajátos továbblépési lehetőséget keres, amely egy többváltozós matematikai egyenlethez hasonlít, melynek megoldása csak bizonyos feltételek mellett lesz igaz, és ha a feltételek közül valamely nem teljesül, akkor már más megoldást kell keresni. Ilyen helyzetben csak óvatos következtetéseket fogalmazhatunk meg, és még kevésbé biztos továbblépési lehetőségeket vázolhatunk fel, mert leginkább azok értik és tudják, mit kell tenniük, aki ott élnek abban a pillanatban és akkor, amikor a felvetett problémákra meg kell adni a választ. Ilyen a történelem, ahol sem utólag, sem előre nem lehetünk bölcsőbbek, mint akik megélik, mert az ő felelősségük, hogy az adott helyzet-

ben az adott kihívásokra megadják az adott pillanatban a számukra legjobbnak tűnő választ. Mindemellett vállaltuk, mint az adott kérdésben távolabbról, így a helyzet szempontjából nem közvetve érdekeltek, de érdeklődők, hogy szakmai észrevételeinket megosztja, és kísérletet teszünk bizonyos általános következtetések és előremutató javaslatok megfogalmazására.

Az általunk kárpátaljai szórványvidéknek definiált Felső-Tisza-vidék anyanyelvű/anyanyelvi képzésének helyzetét tekintve az alábbi oktatási formákat találunk, melyekre továbblépésként az alábbi megoldási lehetőségeket mint egy alternatív utat látjuk járhatónak mindamellett, hogy létezik még számtalan megoldás és továbblépési lehetőség.

A kialakult oktatási formákat tekintve a körzethez tartozó magyarok által is lakott településeket a magyar nyelvű/nyelvi oktatást tekintve három jól elkülöníthető csoportra oszthatjuk.

Az **elsőbe** azok a települések tartoznak, ahol megőrizték az intézményes anyanyelvű oktatást (Visk, Técső, Aknaszlatina). Ezekben a településeken az anyanyelvű/anyanyelvi oktatás megőrzése nem a konzerválásban, hanem a fejlődésben rejlik. A továbblépési lehetőségeket a helyi lokális elitnek az iskolákat irányítókkal közösen kellene keresni, és olyan válaszokat találni, amelyek a közösségek, és így az azokat alkotó egyének számára megfelelőek az adott kor kihívásaira, mint például a reformáció idején az iskolaalapítás volt, amely immár több mint öt évszázada működő válasznak bizonyult. Ilyen válasz lehet a minőségi oktatás, ahol például nagy teret és lehetőséget szentelnek a nyelvi-kommunikációs oktatásnak, főleg a regionális nyelvnek és az idegen nyelvnek, akár úgy is, hogy sajátos, a hivatalostól eltérő, de a helyi sajátosságokat figyelembe vevő és eredményes programok bevezetését vállalják. Másik, vagy inkább az előbbivel párhuzamosan alkalmazható helyi program lehet az informatika széleskörű elsajátítása. Minden program eredményes megvalósulásának alapzálaga a megfelelő szakemberek megtalálása, illetve olyan vezetők, akik az ügy elkötelezett hívei és hitelesen tudják képviselni azt a célcsoportok irányába és a hivataloknál is.

A técsői líceumnak a szerepe és a felelőssége az adott térségen belül nagyobb, mint a másik három intézményé, mert vállalnia kellene azt az integráló szerepet, amelyek valaha a megyeszékhelyek kulturális közigazgatási szervezőközpontjaira hárultak, vagyis, amit Máramarossziget iskolái mint kulturális centrum betöltöttek. Ennek az intézménynek, amely ugyan magát reformátusnak tartja, nyitni kellene a térségben a katolikusok irányába, akik a kisebbségek között ezen a vidéken a többséget jelentik. A szórványok megszólítására sajátos, egyedi programok kidolgozására lenne szükség intézményi szinten.

A **második csoportba** azon települések tartoznak, ahol az elmúlt évtizedben a helyi civilek aktivitásának köszönhetően anyanyelvű iskolákat alapítottak, melyekben a kutatásaink szerint éppen a krízis jelei mutatkoznak (évente egyre

kevesebb a beiskolázott tanulók száma), mint Huszt, Rahó, Körösmező, esetleg Gyertyánliget. Ezeket az intézményeket először önállósítani kellene, hogy az intézmény rejtett tanterve megfeleljen a kijelölt céloknak, az iskola szellemiségében a magyar kultúrát tükrözze. Viszont figyelembe véve a kutatás során szerzett tapasztalatainkat, hogy a településeken élő szórványmagyarok a nyelvcsere határán vannak, így célszerűbb lenne az elemi osztályok után átirányításos nyelvi oktatási programot alkalmazni, ahol az évfolyamokon bejövő új tantárgyakat ukránul oktatnák kétnyelvű tanárok, akik magyarul is megfogalmaznák egy-egy téma anyagát. Az identitásalakító tárgyakat továbbra is magyarul tanítanák főtárgyként, vagy az óraterv adta lehetőséget kihasználva az invariatív szabadórák keretén belül (magyar nyelv és irodalom, magyarság története, magyarság földrajza, ének-zene, művészettörténet, technika, népismeret, néprajz, népművészet stb.). Ezen intézményekben is fontos lenne az idegen nyelvi és informatikai szakosodás bevezetése, ami minőségi oktatással párosulna. Itt ugyanúgy minden program eredményes megvalósulásának záloga a megfelelő szakemberek megtalálása, illetve olyan vezetők, akik elkötelezett hívei az ügynek, és hitelesen tudják képviselni azt a célcsoportok irányába és a hivataloknál egyaránt. Rahón, ahol nincs óvoda, sem óvodai csoport, célszerű lenne szervezni vagy bevezetni a kétnyelvű oktatást (az egyik nevelő csak ukránul, a másik csak magyarul foglalkozik, beszél a gyerekekkel).

A **harmadik csoportba** kerülnek azok a települések, ahol a magyar oktatást óvodai szinten és vasárnapi iskolákban tudták megszervezni, vagy egyáltalán nincs semmilyen intézményesült oktatás. Ezen csoportba sorolható Tiszabogdány, Nagybocksó, Terebesfejrpaták, Taracköz, Kerekhegy, Bustyaháza. A települések óvodáiban a kétnyelvű oktatás bevezetése lenne célszerű (az egyik nevelő csak ukránul a másik csak magyarul foglalkozik, beszél a gyerekekkel). Ezek a helyek a magyar mint kötelező tantárgy bevezetését lehetne kezdeményezni igény szerint, esetleg a szabadon választható órák keretén belül (népismeret, magyarságismeret, népművészet, magyar történelem). Ahol működik óvoda, ott elemi iskolát is lehetne kezdeményezni.

Az előbbieken kutatásaink, egy évtizedes tapasztalataink alapján felvázolt meglátásaink a jelenlegi helyzetről egybeesett a kárpátaljai magyarok történetének egy pillanatával. Ez a pillanat az 1989-es újraeszmélés és a forró hangulatú 2004-es év közötti időszak volt. Ha nem is zárult le valami, de a narancsos forradalom, amelyben megszületett az ukrán nemzetállam, lendületet adott az ukrán nemzeteszmének, valamint a rosszmemlékű december 5-ei népszavazás a magyar kettősállampolgárságról biztos kihatással van/lesz a kárpátaljai magyarok helyzetére, gondolkodására, a jelenükre és jövőjükre. Mint minden történelmi esemény hatása a változást nem azonnal idézi, hanem mindig egy folyamat kezdetét jelenti. Kutatásunk utolsó fázisa ezen események után történt, így olyan pillanatnyi állapotot rögzíthettünk, amelyben már érződik a változás. Milyen lesz a

változás, hogyan alakítja az általunk vizsgált területen a magyar nyelvi/nyelvű oktatást, milyen válaszokat találnak az ott élők az új kihívásokra – nem a kutató dolga, de érdeklődéssel követjük majd, és annak reményében osztottuk meg gondolatainkat az érdeklődő olvasóval, hogy valamelyest hozzájárulunk az új helyzetben a válaszok megtalálásához.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A KMKSZ történetéből. Dokumentumok, tények. Budapest–Ungvár, Intermix.
Az etnikumok közötti viszony Kárpátalján című konferenciáról. *Kárpátaljai Szemle* 1997. 5. szám p. 2..
- A tüzelő és a füzet egyaránt hiánycikk. Árvízi helyzetkép az oktatásról (1998). *Kárpátaljai Szemle* 1998. Különszám.
- Bagu Balázs (1995). A kárpátaljai magyar óvodák és óvodai csoportok adatai és címlistája. *Közoktatás* 1995/3. P. 19–21.
- Bagu Balázs – Dr.Deák Ferenc (1997): Anyanyelvi oktatás a szórványban. *Közoktatás* 1997/3. P. 11–13.
- Bagu Balázs – Dr.Deák Ferenc – Bagu Géza (1997). A magyar nyelv tanítása nem magyar iskolában. *Közoktatás* 1997/4. P. 13–15.
- Bílics Éva(1995). „... biceen a szó már a száj szögletén”. *Közoktatás* 1995/4.p. 8–9.
- Bottlik József – Dupka György (1991). Ez hát a hon ... (Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéről, 1918–1991). *Mandátum–Universum*.
- Bottlik József – Dupka György (1993). Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján. *Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó*.
- Csáti József – Dióssi Géza Kornél (1992). A Kárpátaljai Római Katolikus Egyház. *Extra Hungariam. A Hatodik Síp antológiája*, 176–182. *Budapest–Ungvár: Hatodik Síp Kiadó*.
- Csernicskó István (1997). A számok tükrében. Kárpátalja lakosságának nemzetiségi megoszlása a legutóbbi szovjet népszámlálás (1989) adatai alapján, némi kitekintéssel. *Forrás* 97/5: 70–76.
- Csernicskó István (1995). A tannyelv szerepe az egy-, illetve kétnyelvűség kialakításában. *Közoktatás* 1995/4. P. 6–7.
- Csernicskó István (2000). Jogok és jogtalanságok. A kisebbségek anyanyelvi oktatásához való jog a nemzetközi és az ukrainai kisebbségvédelmi dokumentumokban. *UngBereg 2000. Második Pánsíp-almanach*, 114–118.
- Csernicskó István – Orosz Ildikó (2000). A magyar nyelv (és nyelvet éltető közösség) jelenéért és jövőjéért folytatott tevékenység Kárpátalján. In: Anyanyelvünkről, anyanyelvünkért . Válogatás a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma anyanyelvi pályázataiból, NKÖM, Budapest.
- Czébely Lajos (1998). A viski magyar iskola története, KMKSZ.
- Emlékeztető az 1997. június 5-i tanácskozásról a Kárpátaljai Területi Adminisztráció Oktatási Főosztályán.

- Danielovics Emmi(2003). Tiszaborkúttól Ungvárig. *Intermix , Ungvár–Budapest.*
- Dávid Ivett (2003). Zilahi József–Stöckert Károlyné–dr. Rácné Főző Klára által kidolgozott óvodai nevelés játékkal, mesével nevelési program hatása a gyerekek szókincsfejlesztésére a manuális foglalkozások által. *Szakedolgozat. Beregszász, KMF- könyvtár*
- Fedinec Csilla (1996). A magyar tananyelvű iskolahálózat Kárpátalján. Anyanyelvű oktatásunk, *MTT Könyvtár 1, Szabadka 1997.*
- Gereben Ferenc (1999). Identitás, kultúra, kisebbség. *Felmérés a közép-európai magyar népesség körében. Osiris–MTA Kisebbségkutató Műhely.*
- Gereben Ferenc(2000). Nemzeti és kulturális identitás Kárpátalján. Pro Minoritate 2000/ tavasz, p. 166–170.
- Grozdova, I. N. (1971). Etnokulturális folyamatok napjainkban a kárpátaljai magyar lakosság körében. In: Ortutay Gyula szerk., Népi kultúra – népi társadalom. Az MTA Néprajzi Kutatócsoportjának évkönyve V–VI., 457–466. *Budapest, Akadémiai Kiadó.*
- Hrancisák Ivan (1997). Uhorci Zakarpattya v pizlyavijennyi roki: kilykisznij analiz (1945-1996) rr., In. Matyeriali naukovo- prakticsnoji konferenciji „Gyerzsavne reguluvannya mizsetnyicsnih vidnoszin v Zakarpattyi, Uzshorod, p. 83–97..
- Ivaskovics József – Palkó István – Kohán László (2000). Kárpátaljai református templomok, Ungvár–Beregszász, *Tárogató Kiadó.*
- Iltyo I.V.(2003). Nacionalnij szklad naszelennya ta joho movnyi oznaki. Sztatiszticsnij bjuletyenx. Uzshorod.
- Józan Lajos – Gulácsy Lajos (1992). A Kárpátaljai Református Egyház múltja és jelene. Extra Hungariam. A Hatodik Síp antológiája, 156–162. *Budapest–Ungvár, Hatodik Síp Kiadó.*
- Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941). *Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 1996.*
- Kész Rita (1996). Rahói mozaik (Interjú Bilics Évával a KMKSZ Rahói Alapszervezetének elnökével. *Kárpátaljai Szemle 1996. 4. Szám p. 14-15.*
- Kiss Gy. Csaba (1993). Vázlat a nemzeti kisebbségekről. Kisebbségek, Educatio 1993–nyár, p. 174–178.
- Kocsis Károly–Kocsisné Hodosi Eszter (1991). Magyarok a határainkon túl – a Kárpát-medencében. *Budapest, Tankönyvkiadó.*
- Kozma Endre (1995). Áldozat a fennmaradásért (Kárpátaljai magyar iskolaügy, 1986–1989). *Kárpátaljai Szemle 1995. 4. Szám p. 19–21, 5. szám . p. 20–21.*
- Kozma Endre(é.n).Észrevételek a kárpátaljai magyarságnak és helyzetének állapotáról. *Kárpátaljai Minerva 1. kötet, 2. füzet. P.79–90.*
- Maco, N. O. – Luc, O. M.(1997). Nacionalnij szklad naszelennya Zakarpatszykoji oblasztyi (zhidno perepiszu 1989 r.). In: Matyeriali naukovo-prakticsnoji konferenciji „Gyerzsavne reguluvannya mizsetnyicsnih vidnoszin v Zakarpattyi”, 214–234, *UZSDU, Uzshorod.*
- Nagy Marianna (2003). A szórványban élő magyar gyerekek szókincsének fejlődése és bővülése a népi játékok hatására. *Szakedolgozat, Beregszász, KMF - könyvtár*

- Orosz Ildikó (1994). Magánvélemény (Gondolatok egy újságcikk és egy „válóper” kapcsán). *Kárpátaljai Szemle* 1994. 7. Szám p. 13–14.
- Orosz Ildikó (1995). A magyar nyelvű oktatás esélyei Kárpátalján (Dokumentumgyűjtemény). *Ungvár–Budapest, Intermix*.
- Orosz Ildikó (1998). A társadalmi szervezetek szerepe az államalkotó folyamatok stabilizálásának biztosításában a közoktatás szemszögéből. *Közoktatás* 1998/1. P.3–4.
- Orosz Ildikó (1998). Anyanyelvről, oktatásról egy koncepciótervezet kapcsán. *Közoktatás*, 1998/2. P. 3–5.
- Orosz Ildikó (1994). A kárpátaljai magyar nyelvű oktatás távlati fejlesztésének lehetőségei. *Kárpátaljai Szemle* 1994. 5. Szám p. 8-9.
- Orosz Ildikó (1999). Kisebbségi oktatás Kárpátalján. *Nyelvünk és kultúránk*, 1999. 106. Szám. 61–77.
- Orosz Ildikó (2001). Szórványok anyanyelvi/anyanyelvű oktatása Kárpátalján. In: *Közösség és szórvány Konferenciakötet*
- Palkó István – Ivaskovics József – Tárczy Andor (1997). Kárpátaljai templomai. Római katolikus templomok. *Ungvár, Tárogató Lap- és Könyvszerkesztőség*.
- P. Punykó Mária (2002). A vallás szerepe az anyanyelv megőrzésében a szórványban a kárpátaljai Kőrösmezőn élő magyarok között. *Nyelvünk és Kultúránk* 5: 29–34.
- Szabó Zita (2003). Zilahy József – Stöckert Károlyné – dr. Rácné Főző Klára által kidolgozott óvodai nevelés játékkal, mesével nevelési program hatása a gyerekek szókincsére kétnyelvű, ukrán–magyar közegben. *Szakdolgozat, Beregszász KMF- könyvtár*,
- Tóth Imre (2004). Kárpátalja. *Rahói járás honismereti olvasókönyve. Szeged, Geo-Environ*, p.115.

ADATKÖZLŐK

Benedek Imre (1963), Aknaszlatina
Bírosz János (1923), Kőrösmező
Bírosz Izabella (1922), Kőrösmező
Bilics Éva (1926), Rahó
Eiben Istvánné Zadrenszky Éva (1952), Gyertyánliget
Fedora Margit (1929), Kőrösmező
Francz Gizella (1927), Kőrösmező
Francz Ignác János (1926), Kőrösmező
Nyezsmák Emma (1941), Rahó
Reparuk Dezső (1926), Rahó
Repka Olga (1934), Terebesfehérpatak
Sleiger Etelka(1940), Rahó
Szenek Olga (1943), Kőrösmező
Zelinszki Éva-Mária (1940), Rahó
Zadránszky Adolfné Eib Margit (1930), Gyertyánliget

„EZ EGY ÉRZÉS, HÁT MÉGIS, HOGY MAGYARUL!”

**A FELSŐ-TISZA-VIDÉK KÁRPÁTALJAI
RÉSZÉNEK HELYE ÉS SZEREPE A MAGYAR
KULTÚRKÖRBEN**

Punykó Mária

*„Költész és festész bővebb anyagot
hazánkban ritka helyen lel...”
(P. Szathmáry Károly)*

I. A Felső-Tisza-vidék természeti szépségeinek leírása

Kárpátalján szórványban a legnagyobb lélekszámban a Felső-Tisza-vidéken élnek magyarok, a jelenlegi közigazgatási felosztás alapján a Huszti, a Técsői és a Rahói járásban, vagyis az egykori Máramaros megyében.

Máramaros a történelmi Magyarország legfiatalabb és legszebb megyéjének számított, s természeti szépségét, különleges hangulatát megőrizte a Csonka-Máramaros is. Megénekeltek e vidéket nagy íróink: Mikszáth Kálmán (Máramarossziget országgyűlési képviselője volt), Krúdy Gyula, Bródy Sándor, Juhász Gyula.

„Az író toll gyöngye a magyarországi havasok leírásához. Látni kell a hegyvidéki hajnalt, érezni azokat a csodálatos illatokat, szeleket, levegő-lengedezéseket, amelyek az éjszaka elmúltával megérkeznek a havasra. Az élet aprólékos örömeivel s bánataival, zord félelmetességeivel és csüggedt szomorúságaival ködként elgomolyog a hajnali utazó szeme előtt. A havasi reggelen nem érezni a lét gyötrelmeit. Valamely csodálatos, soha eddig nem érzett hang hallatszik a lélekben. Tiszta és ünnepélyes a lélek, könnyű a szív, reményteljes a gondolat. A legszomorúbb ember is harmatcseppnek érzi magát egy falevélen.” (Krúdy 2001: 33)

„Igazi paradicsomkert Máramaros megye; sója, fája, vize van, mindene van. Még gyémántja is. Napokig lehetne róla mesélni. Szép nemzeti folyónk, szőke hullámú Tiszának itt jön meg a kedve útra kelni. A Kabola Polyánán kellett lakniok valaha a görög isteneknek. (...) Az igézetes rahói völgyben, azt hiszi az ember, hogy no, most mindjárt egy nimfa, vagy egy driád lép ki a fák mögül. Persze, a valóságban egy-egy

hosszú-kaftános, tincses zsidó bukkan ki helyettük. Hanem ez újabb akvizíció. S ennek dacára is paradicsomkert Máramaros.” (Mikszáth 1967: 479)

„Északkeleten a nemzet lelke lakott. A fenyőóriásoktól őrzött tölgyerdőkben a hitrege csodaszarvasa nyargalt holdfényes éjjeleken (...) a máramarosi magyar gyémánt fénylett az emberek tekintetében, ha Magyarországról beszéltek. (...) A hósapkás hegycsúcsok a viharzó széllel átkiabálják egymásnak, hogy mi újság Magyarországon, mint a pásztorkürtök felelgetnek a havasi legelőkön.” (Krúdy 2001: 108–109)

P. Szathmáry Károly 1863-ban a *Tisza bölcsője* című dolgozatában szemléletesen mutatja be a rahói tájat, majd a vidékről szólva leszögezi: *„Általában azon hegyek közé tartozik, melyektől nem örömet válik meg az utazó, s hol könnyen otthon találja magát a hegyi lakást kedvelő.”* (S. Benedek András 1996:62)

Bródy Sándor, aki 1908-ban meglátogatta a Técsőn élő festőt, Hollósy Simont, elragadtatással szólt a festői Máramarosról: *„Kinyitottam az ablakot, hogy élvezzem az életnek ezt a legklasszikusabb zaját, a legszebb színeket, amelyek a magyar szemnek csak lehetnek a fölön. Itt vannak a kis falvak, a hegy, mindenféle faj és vidék. Magyar, oláh, német, tót, orosz, még rác is, mind a jellegzetes, évezredes arculattal, ősi ruhájukban, a jellemző állataikkal és a saját nemzeti izraelitáikkal... Csupa festmény mind”*... (Szöllősy 1993: 17–18)

Juhász Gyula nem egy versében emlékszik a „méla tájra, a bús Máramarosra”:

A bús Máramaros

A régi, bánatos, ködös hegyek,
A régi, magányos, rögös utak,
A bús Máramaros
Már elfelejtette a bánatos utast?
Nekem szívemben él a méla táj,
Nekem lelkemben él az őszi szél,
A bús Máramaros,
A múlt, a bánatos,
Régi borúja síromig kísér.

*

Tutajosok a Tiszán

A némán ballagó vizen
Tutajok úsznak szelíden.
Nekem mindegyik izenet,
mely megállítja a szívemet.

Máramaros, a régi, szép,
Melynek vidosan zöld vizét
Bámultam bús fiatalon,
Izen nekem a tutajon.

A messze zengő vén hegyek
S a vén sasok a bérce felett,
A fiatal Tisza s Sziget
S egy fehér kendő integet.

Egy fehér kendő: szerelem,
Maholnap szemfedőm nekem,
Alatta álmod folytatom
Az alvilági tutajon...

(Juhász 1970: 18, 34)

Napjainkban vidékünkön Szöllősy Tibor, Imre Sándor, Weinrauch Katalin énekli meg a folyókkal szabdalts csodálatos Felső-Tisza-vidéket.

„... Nagybecskó után számomra elkezdődött Tündérország: képzetelem törpékkel, tündérekkel és óriásokkal népesítette be az égig érő hegyeket... Ó, a Tisza Rahónál! Bárhová vitt a sorsom, bárhol találkoztam a Tiszával: Naménynál, Tokajnál, Szolnoknál vagy Szegednél – nekem csak Rahónál igazi a Tisza.” (Weinrauch 2000: 9)

A néphagyomány szerint Máramaros benépesülése is természeti szépségeinek és gazdagságának köszönhető:

„Bogdán fejedelem fia, Dragos a Kárpátok bércei közt vadászott kísérről. Üldözőbe vettek egy vadbölényt, amely átcsalta őket a hegységen. Ahogy ide értek, elbájolta őket a gazdag folyam és a patakoktól csillogó völgy. A Moldova vize partján elejtették a vadat, hatalmas lakomát csaptak, s ekkor határozták el, hogy egész népükkel áttelepülnek a szép, legelőken dús és lakatlan vidékre, s elhagyják eddigi lakhelyük hegyes, sok munkát igénylő táját, felcserélik a „mára már rossz” hazát egy jobb hazával.

Innen ered a Máramaros elnevezés.” (Keresztyén 1992: 41)

E vidék fő természeti szépségét a magas hegycsúcsokon, fenyveserdőkön kívül vizei adják.

„Máramaros megye vizekben igen gazdag. A nagy kiterjedésű erdőségek és úgynevezett „havasok” számos forrásnak, csermelynek,

pataknak és folyónak nyújtanak bő táplálékot.(...) A folyók és patakok forrásai gyakran igen magasán, nem ritkán a havasokon fakadnak, azért esésük igen nagy. (...) Tó és mocsár a megye területén igen kevés van; úgynevezett tengerszemek azonban a havasoknak nevezett magas hegyeken nagy számmal fordulnak elő, de ezeknek területe általában igen kicsiny.” (Hetényi 1863; 1997:21)

A Máramarosi-havasokban ered – két ágból – a legmagyarabb folyónak tartott Tisza. P. Szathmáry Károly szerint „*A Tisza kiválóan magyar folyó, a Kárpátok tövéén születik s Magyarország határán hal meg; egyedül követi nagyobb folyóink közül a költő jóslatát és parancsszavát: „itt éljed, halnod kell.” ... A Tisza természetére nézve is magyar: Táblabírói lassúság, nyugalom és méltósággal lejt a békés időkben; diszbe öltözik a tavasz ünnepére: de ha a kitörés napja eljött, nyíltan, feltarthatatlanul töri át gátait, szaggatja szét lánczait s utolsó ítéletként özönl el, mi elébe akad; kitörése romboló és félelmetes, – de végeredményül termékenyít.* (P. Szathmáry 1996:36).

Gazdag a Tisza eredetmondája, több változata is fennmaradt. (Krúdy 2001: 55-59; Szöllősy 2002: 7-8)

Itt található nemcsak Kárpátalja, de Ukrajna legmagasabb csúcsa, a Hoverla (2 061 m) és még számos, 2 000 m közeli hegyecsúcs: Brebenyeskul (2035 m), Pietrosz (2 020 m), Gutin-Temnatik (2 018 m) stb. (Horváth – Kovács: 282)

„Magyar, oláh, német, tót, orosz, még rác is...”
(Bródy Sándor)

II. A vidék történelme, etnikai megoszlása

A Máramarosi-medencében végzett régészeti kutatások és néhány régészeti szórványlelet segítséget nyújt a vidék korai történelmének megismeréséhez.

A késői vaskor három ismert népe, a szkíta, a kelta és a dák került kapcsolatba vidékünkkel. Máramarosban kb. egy évszázados jelenlétről árulkodnak a régészeti leletek. Nincsenek tárgyi emlékeink sem a kora, sem a késői avar korból, a magyar történelemtudomány hivatalos állásfoglalása szerint a vidék nem tartozott avar fennhatóság alá. Az avar korszakra esik az avar és a bizánci részről meginduló szláv telepítés, amely megteremti a Kárpátok szegélyén a szláv törzsek gyűrűjét. (Czébely 2002: 19–20)

A honfoglalás korában Máramaros gyér szláv lakossága főként a Tisza jobb parti mellékfolyóinak alsó völgyeiben élt. Erre a hely-, illetve a víznevek utalnak. A megye déli részén és a balparti folyók völgyeiben a magyar helynevek

dominálnak, a korai betelepülést igazolva. A népsűrűség nem volt egyenletes, első-sorban a termékeny Tisza völgyében telepedett meg a magyarság.

A megye történetére vonatkozó legrégebb írott emlék 1199-ből való. Imre királynak ez az okirata, valamint a XIII. századból származó három királyi okirat bizonyítja, hogy más megyéktől eltérően itt a királyi birtokok voltak túlsúlyban. Királyaink elsősorban az erdő és a só értékesítése végett törekedtek e vidék benépesítésére.

Az első, itt birtokot nyerő nagybirtokos családot, a Hont-Pázmányokat 1300-ban a király ugocsai birtokokkal kárpótolta. Az ekkor privilegizált öt „koronavárosba” (Huszt, Visk, Técső, Hosszúmező és Sziget) újabb magyar és – Ugocsából – szász lakosságréteg települt. (Bélay 1997: 90)

Bonkáló Sándor szerint „Az Erdős-Kárpátok lakatlan vidékének benépesítése a XIII. században a tatárjárás után kezdődött. A királyok e területen nagy birtokokat ajándékoztak híveiknek, és az uradalmak benépesítése vált szükségessé. Föld volt elég, talán sok is, de hiányzott a munkáskéz.

A földesurak onnan hoztak telepeseket, ahonnan kaptak. Kaptak pedig a Kárpátok északi és északkeleti oldalán, Halicsban, Bukovinában és Podóliában. Szükséges azonban hangsúlyozni, hogy a ruténeket az oklevelek tanúsága szerint, az eredetileg lakatlan területekre és nem a tatároktól 1241-ben elpusztított földekre telepítették le.” (Bonkáló 1996: 17–18)

Az Anjouk korában Máramaros lakatlan vagy ritkán lakott területére oláh pásztorokat telepítettek. Ez a népesség már kezdetben jelentős számú ruszinságot foglalt magába. Az oláhság könnyen beilleszkedett a Huszt kövarából irányított királyi vármegyébe. Ugyanakkor – elsősorban a bányászatnak köszönhetően – erősödött a magyar népelem, több magánföldesúri település is létrejött.

A koronauradalom 1556-ban Huszttal együtt az erdélyi fejedelmek birtokába ment át, s 1570-ben a megye már az Erdélyhez kapcsolt „Részek”-hez tartozott, ám 1703-ban visszacsatolták az anyaországhoz. A megye lakói szép számmal álltak a fejedelem zászlaja alá, 4 ezer gyalogos és 800 lovas harcolt a kuruc csapatokban. A szatmári béke után területének nagy része ismét koronajószággá, részint kincstári birtokká lett. (Várady 1997:26)

A századok folyamán az eredetileg kevert nemzetiségű települések homogenizálódtak. A központi Tisza-völgy városaiban a magyar népelem dominált, a jobbparti mellékfolyók völgyében a rutén, míg a balparti oldalon a román elem jutott túlsúlyba. Ám a galíciai rutének szervezett ill. szervezetlen beáramlása Máramarosba ezt az arányt megváltoztatta.

Máramaros összlakossága az 1891-es évi népszámlálás szerint 268 281 volt, ebből 33 610 magyar, 45 679 német, 64 957 oláh és 122 528 rutén anyanyelvű. A németek nagy többségét a zsidóság teszi, mely héberrel kevert, rontott

német nyelven beszél. A német anyanyelvű zsidók száma Máramaros megyében 45 051-re rúg. (Várady 1997:25) Százalékban kifejezve: 16%.

Vessük össze az 1891-es adatokat a 2001-es adatokkal:

A 2001. december 5-i népszámlálási adatok szerint a rahói járásban 3,2% a magyarok részaránya az 1891-es 12,5%-kal szemben, a románoké 11,6%, míg 1891-ben 24% volt. 2001-ben a németeket fel sem tüntetik, pedig 1981-ben az összlakosság 17%-át képezték. (Forrás: Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főosztály) A 2001-es népszámlálási adatok tükrében a Rahói járásban 36 fő vallotta magát német nemzetiségűnek (Molnár – Molnár 2005:26), a nemzetiségek százalékarányát mutató táblázat szerint viszont a német nemzetiségűek százalékaránya: 0,0% százalék. (Molnár – Molnár 2005:27) Az adatok, valamint a felső-Tisza-vidékiekkel folytatott beszélgetések alapján megállapítható, hogy a szovjet korszak évei alatt a német identitás szinte teljességgel kihalt. (A fent említett táblázat szerint még a belaruszok is 0,1 százalékkal képviseltetik magukat a nemzetiségi palettán, a németek viszont nincsenek kimutatva.)

A németeket a XVIII. század második felében Mária Terézia kezdeményezésére Ausztriából és a Szepességből telepítették erre a vidékre. A betelepülő földművesek és kézművesek az 1785. évi kamarai rendeletben foglalt utasítások és rendeletek értelmében bizonyos kedvezményekben, díjban részesültek. A földművesek a kincstártól lakóházat szántó- és kaszálóföldet, egy pár ökröt, két lovat, egy tehenet, ekét, szerszámokat kaptak, valamint 10 évi adómentességet.

A XVIII. századig a nemesi réteget adó, és a vezetésben fontos szerepet játszó románság a mai Kárpátalján csak néhány falu alkotta nyelvszigeten él Aknaszlatina környékén.

Mára a magyarság is csak szórványban maradt fenn a Felső-Tisza-vidéken. A ma magukat magyarnak vallók nagy része épp a Mária Terézia idején betelepült elmagyarosodott német családok leszármazottai. Ezzel tisztában vannak a felső-Tisza-vidéki magyarok, a beszélgetések során megemlítik, de mára a német etnikumhoz való kötődés legcsekélyebb jelét sem tapasztalhatjuk megnyilvánulásaikban. *„Rahó lakosai magyarok és ukránok voltak vegyesen egészen az 1770-es évekig. A Felső-Ausztriából betelepített zipszer-németek megnövelték a római katolikus lakosok számát, és mivel a liturgia nyelve magyar volt, maguk is elmagyarosodtak. A magyarság évtizedeken keresztül a római katolikus egyház körül tömörült, és egyházi iskolában kapta meg az alapfokú képzettséget.”* (Zelinszki Éva, sz. 1940.); *„Szóval a rahói magyarok mind, ezek mind németek voltak. Mária Terézia idején jöttek ide. Ők már átmentek a magyar nyelvre, akkor már az ukrán nyelvre.”* (Repka János sz. 1916.)

Német származásról vallanak a magyarok családnevei: Eiben, Wizauber, Pattinger, Tóber, Frindt, Francz, Kaisz, Slájer, Grenczer, Czigler, Hebler, Sveiger, Leintner, Köller, Aisberger, Merkla, Wersler stb, illetve egy-két keresztnév: Raimund, Eugénia. A német származásra utal egy 1998 nyarán folytatott beszélgetés is, amikor arról érdeklődtem, milyen imákat tanultak a nagymamá-

tól. Tóber Erzsébet (sz. 1931.) többek között ezt mondta: „*Hován nagymama németül imádkozott, Szenek nagymama meg magyarul.*” Már a XIX. század második felében találunk a németek asszimilációjára utaló feljegyzést. Várady Gábor 1876-ban a Máramaros megyében lakó nemzetiségeket jellemezve ezt írta a németekről: „*Érzelmekre nézve jó magyarok s már eddig is nagyrészt összeforrtak a magyar elemmel.*” (Várady 1997: 100)

A 2001-es népszámlálási adatok szerint az egykori Máramaros megye ma Kárpátaljára eső részének összmagyarsága csupán 13 431 fő (Molnár–Molnár D. 2005: 26).

A statisztikai adatokat igazolják a felső-Tisza-vidéki magyarok megnyilvánulásai: „*Már most kevés a magyarság itten. Eleinte több magyarság volt itten. A fiatalok már elukránosodtak.*” (Repka Olga, sz. 1934.); „*A mi utcánkban is mindenki magyar volt. Laktak itt zsidók is, de mivelünk ők is magyarul beszéltek. Az oroszok alatt teljesen betiltották a magyar nyelvet... Régen a gyerekek is jobban ragaszkodtak a magyar nyelvhez.*” (Birosz Izabella, sz. 1922. Körösmező) „*Édesanyám csak magyarul, csak magyarul tanított. Mi, na, má ezt a ruszin nyelvet kint az utcán tanultuk meg. Házba nem is beszélt édesanyám soha, soha nem beszélt ruszinul.... Alig maradt itt egy pár magyar.*” (Gáspárovics Irén, sz. 1931.) „*Hát anyu nem is tudott ukránul! Máma meg! Én is ha akarok magyarul beszélni, akkor Jucikához jövök, egy kicsit beszélünk magyarul.*” (Kubicsek Anna, sz. 1940.)

„Egy, a templom tartott minket...”
(Gáspárovics Irén)

III. A felső-Tisza-vidéki magyarok vallási élete

A kutatásban szereplő települések – Bustyaháza, Nagybocksó, Gyertyánliget, Rahó, Körösmező – magát magyarnak valló lakossága szinte kizárólagosan római katolikus vallású. A kincstár a XIX. század elején templomokat építtetett a betelepített római katolikus németek számára. A körösmezői templom például 1814-ben épült, s 1875-től már anyakönyvét is vezetik. A rahói római katolikus egyház anyakönyve 1791-től datálódik, Nepomuki Szent János nevét viselő plébániatemplomuk 1825-ben épült. A római katolikus egyháznak döntő szerepe volt az anyanyelv megőrzésében. Sándor Klára a csángók nyelvi lehetőségeiről szólva leszögezi, hogy az anyanyelv a falubeli használatra korlátozódik. (Sándor Klára 1996:53) A Felső-Tisza-vidék magyar nyelvhasználatának a színtere a család és mindenekelőtt a templom. Azonosságtudatuk erősen vallási kötődésű, s ehhez kapcsolódik a magyar nyelv.

„Akármelyik 50-es születésűtől megkérdezik, hogy hol tanult meg magyarul, azt mondja: a templomban. Mert őket is a szülők vitték templomba.” (Bírosz János, sz.1923.) „Egy, a templom tartott minket, hogy elmentünk egy vásárnap és hallottunk magyar misét és magyar templomi éneket, ez az egy tartott minket, semmi más.” (Gáspárovics Irén, sz. 1931.) „A szovjet időben a templom volt az, ahol a magyarok összejöttek, és ott magyarul imádkoztak, magyarul beszéltek. A fiatalabbak, akik a szovjet időben kezdtek iskolába járni, azok mindig jobban közömbösek lettek. Engem mindig bántott, hogy megyek az utcán, tudom, hogy magyar családból vannak, elkezdenek magyarul beszélni – és ukránul, oroszul fejezik be, mert nem volt szókincsük, nem tudták kifejezni magukat magyarul.” (Bilics Éva sz.1926.)

Vallásukat tartják, őrzik a felső-Tisza-vidéki magyarok. Identitásukat elsősorban nem a nyelv, a kultúra, a művelődési hagyományok, hanem szinte kizárólagosan a vallás határozza meg. Nyelvhasználatukban, kultúrájukban, szokásaikban integrálódtak a többségi ukrán nemzethez, csupán vallásukban őrzik másságukat.

A továbbiakban a Felső-Tisza-vidék magyarjainak vallási életét elsősorban körösmezői példákon mutatom be.

Körösmezőn a templom a szovjet érában is működött. Ha nem volt lelkipásztoruk, Bírosz Jánosnéval imádkoztak. A szlatinai tisztelendő úrtól kaptak egy liturgiát, s azt végzik, ha nincs jelen a lelkipásztor. A kapott liturgiától nem térnek el, a paraliturgia legcsekélyebb elemeivel sem találkoztam. Archaikus imára sem bukkantam, csupán az egyik legelterjedtebb archaikus katolikus ima egy roncsolt változatát jegyezhettem le. (*Én lefekszek én ágyomba / Minden testem koporsómba./ Angyal őrizz, Mária nyugtass,/ Jézus Krisztus, légy velem!/ Uram, Jézusom, neked élek, / Uram, Jézusom, neked halok,/ Uram, Jézusom, tied vagyok. /, Ámen.* – Milcsevics Aranka, sz. 1935.)

„1987-től nem volt papunk egészen 1990-ig. Én temettem, és még mostanában is megesik, hogy a papunk elutazik, és én megyek temetni. Temetéskor én így végzem a szolgálatom: először a koporsó beszenteleése a házban, betakarják és kiviszik, közben a „Pihend ki már elfáradt...” és „Ments meg, Uram” című énekeket énekeljük. Evangélium és homília jön. Aztán „Elfáradtam, megpihenni hozzád szálllok, Istenem” éneket énekeljük. Amikor elindulunk, „Könyörülj, Istenem” éneket énekeljük és rózsafüzérezünk. A temetőbe kiérve „Feléd, ó, Istenem” című éneket énekeljük. Megáldjuk a sírhelyet, imádkozzuk a könyörgéseket, és végül „Seregeknek szent Istene” és „Jézusomnak szívéen megnyugodni jó” című éneket énekeljük. Ezzel végződik. Leengedik a sírba, otthon pedig a halotti tor. Manapság már ez a legfontosabb.” (Bírosz Izabella, sz. 1922. Körösmező)

Árpa István *A tiszaháti nemzetiségek életéből* című könyvében ugyan-

csak a körösmezőiek valláshoz, hithez való ragaszkodását mutatja be, például Francz Ignáczal folytatott beszélgetése példáján: „*A szórványmagyarok elnevezést mi átkeresztelnénk inkább „árvamagyarokra” ...Egy, ami összetart bennünket, ez a templom! Magyarul énekelünk és imádkozunk.*” (Árpa 1993: 33)

Templomukhoz, kápolnáikhoz való ragaszkodásukat többször bizonyították. Valamennyi magyar szakrális építménynek megvan a saját kis története. (P. Punykó 2002: 29–35)

A templomban a liturgia nyelve magyar. Magyarul imádkoznak, énekelnek. A nagyszámú ministráns gyerek magyarul olvas fel a misén. 1998. július 6-án kb. nyolcvan voltak – gyerekek, felnőttek, idősek – az esti misén. Sajátos kép tárult elém: a templom falain belül magyarul kommunikálnak a liturgiai szövegen túl is. „*Menj arrébb!*” –mondja valaki mögöttem. „*Tessék!*” – teszi elém szomszédom az énekeskönyvet. „*Bejött a kutya!*” –figyelmeztetik többen a kutya gazdáját. „*Jaj, Istenem!*” – válaszolja az.

Kilépve az épületből, már a templom udvarán csak ukrán szót hallani, az érintkezés nyelve itt kizárólagosan az ukrán. Kivételt képez a fiatalok azon csoportja, akik a pappal beszélgetnek. De néhány méternyire a ministránsok már ukránul vitatkoznak. „*Ti ne dobre csitál!*” (Nem jól olvastál!)

Imádkozni otthon is magyarul imádkoznak, bár ismerik, esetenként alkalmazkodik az ukrán, pravoszláv imákat. „*Én rózsafüzér nélkül le se fekszek...., vannak imáim, vannak nekem orosz imáim is....,*” (Hamut Mária, sz.1927.)

„*Magyarul imádkozunk. A Miatyánkot, az Üdvözlégyet, a Hiszekegyet, hát sok, mindenféle ima van. Imádkozunk, templomba is szoktunk eljárni, minden két hétbe jön a tisztelendő úr Rahóról.*” (Doda Zita, sz.1926.)

A magyarul nem beszélő, sőt nem is értő gyerekeket is megtanítják a nagyszülők magyarul imádkozni. „*Az unokáim hozzám ukránul beszélnek. (...) Voltak Ukrajnába 6 évig, és ő csak 10 éves volt, mikor onnan jött, nehezen beszélt. De ahányszor jött, mindig mentünk templomba. Imádkozz, ahogy nagymama téged tanított. Imádkozott egész úton a templomba nekem mindent: Gyónom a Mindenhatót, Miatyánkot, Üdvözlégyet. Úgy, ahogy nagymama téged tanított. Mustrálok mindig, de orosz ember elvett.*” (Fedora Margit, sz.1929.)

„*Én tanítottam őket, a kislányom áldozott is.*” (Gáspárovics Irén, 1931.); „*Engem dédmamám tanított imádkozni. Magyarul. A Miatyánkot, az Üdvözlégy Máriát, a Hiszekegyet, a Most segíts meg Máriát. Én most is csak magyarul imádkozom.*” (Milcsevics Mária, sz. 1986.) „*A szüleim római katolikusok voltak, magyarul imádkoztak. Engem is úgy tanítottak. De én már imádkozok sok nyelven, 23 nyelven tudom a Miatyánkot.*” (Wizauver Raimund sz. 1942.)

2006 nyarán Rahón találkoztam egy 5 éves kisfiúval, Brinykó Vladikkal, aki szelíd nagyszülői unszólásra elmondta magyarul a Miatyánkot, Üdvözlégy

Máriát. Ám beszélgetni csak ukránul volt hajlandó, bár a nagymama szerint ért és beszél is magyarul.

A Szovjetunió széthullása után lehetőség nyílt a kárpátaljai fiatalok magyarországi továbbtanulására. Így kerülhetett sor a római katolikus lelkészek képzésére is, akik közül néhányan szórványvidéki fiatalok, s felszentelésük után a szórványvidék római katolikus lekipásztorai lettek. Mivel ők kétnyelvűek, az egyházi élet területén is megdőlt a magyar nyelv egyedülisége. Mára a hívek jelentős része, különösen a fiatalok, jobban értenek ukránul, elindult egy tendencia, mely szerint a papok ukrán nyelven vezetik a gyerekeknek a hittan foglalkozásokat, esetenként ukrán nyelven prédikálnak. A felső egyházi vezetésben is találkozunk egy irányelvvel, mely szerint nem nemzetben, hanem felekezetben kell gondolkodni.

„Vannak már nálunk olyan római katolikus papok, hogy ukránul végzik a szertartást.” (Repka János, sz. 1916.); „Nagyon jó, ha a pap ukrán nyelven foglalkozik a gyerekekkel. István atya nem beszél ukránul, s ez nem helyes.” (Vári Imre, sz. 1984.)

A Felső-Tisza-vidéken 1945 előtt a házasságokra az endogámia volt a jellemző, mára az exogámia, szinte kizárólagosan az ortodoxia előnyére. „Van olyan, aki magyarba esküdik, de vannak huculok, olyanok, mint fekete bárány, nem megy magyarba esküdni. Na nekem férjem orosz, de mi magyarba esküdtünk, gyerekeket magyar templomba kereszteltük.” (Szerhicsuk Mária, sz. 1948); „Az első férjem is volt római katolikus, a második is. Római katolikussal kellett házasodni. Ma már összekeveredtek. Na, mit csinálni?” (Fedora Margit, sz. 1929.); „A háború után összekeveredett a népség. A férj magyar, az asszony ukrán vagy fordítva.” (Kubicsek Anna, sz. 1940.); „A lányom férjhez ment egy szovjet fiúhoz. ... A lányom tud még magyarul, de a gyerekei egyáltalán nem tudnak magyarul. És ugyanúgy a fiam is megnősült, elvett egy lányt Luhiból, innen a Hoverla alól ... Már egy magyar család sincs, helyes magyar család. Alig maradt itt egy pár magyar, igazi magyar, aki megbírta tartani a családot. Sajnos én nem bírtam, mert a lányom férjhez ment egy szovjethez, a fiam meg elvett egy idevalósi ruszin kislányt, és így a család szétment.” (Gáspárovics Irén sz. 1931.)

Találunk azért a Felső-Tisza-vidéken ellenkező adatot is. Például 2004 nyarán egy nagybocskói magyar értelmiségi házaspár élettörténetét jegyeztem le, ekkor hangzott el: „Maga tudja, mit figyelek meg? Hogy a vegyes házasságokból is akik vannak, ide jönnek a templomba. (a római katolikus templomba – P.M.) Öcsi a feleségével ide jár. Másiknak is. Vilmosnak is a felesége ide jön. Ide. Sokan. És azért csak elhozzák a gyerekeket is, keresztelő is van. Úgyhogy megtörténhet a másik eset is. Nemcsak a magyarok válnak ukránokká. (Bukrics Jánosné, sz. 1931.) „Na és ha nem is azzá válnak, mer azt senki nem tagadja meg, de lojálisak és valahogy olyan másképp

néznek azért a családjára és a többi magyarra is. (Bukrics János, sz.1930); „Az Erike húga ruszin fiúval jár. Mikor eljönnek, mindig vitatkoznak, hogy én biztos nem megyek a právoszláv templomba esküdni. Ebből a szempontból meg vagyunk elégedve a menyünkkel, nagyon a mi oldalunkon áll. Sőt, még büszke, hogy neki a férje magyar. Mondják neki a munkahelyén, hogy te, Olja, olyan szép kivarrott hucul ingek vannak, vegyél a kislányoknak. Azt mondja, mire nekem? Az én férjem magyar és a gyerekeim is magyarok.” (Repka Olga szül. 1934.)

A magyarnyelvűség a templomon kívül a másik szakrális helyen, a temetőben tapasztalható. A temetési szertartás magyar nyelvű. A régebbi sírjeleken magyar nyelvű a felirat, az újabb keletűn többnyire kétnyelvű, de akad csak ukrán nyelvű is. Vegyes nyelvű a koszorúk feliratozása is. Amint azt a 2004 nyarán végzett felméréskor tapasztaltam, lényegesen kevesebb a magyar felirat. Francz János (sz.1956) ezt így magyarázza: *„Attól függ, ki készíti a koszorút. Ha olyan, aki tud magyarul írni, akkor magyar a felirat, ha olyan, aki nem, akkor ukrán.”* Köller Pistinét, Birosz Jánost, Ferenczi Emilt, Francz Jánost nevezik meg, akik magyarul is feliratozzák a szalagot.

Szerhicsuk Mária (sz. 1948.) szvidoveci lakos (Szvidovec Körösmező társközsége) 2003 tavaszán a szakmai gyakorlatukat végző Dávid Ivettnek és Nagy Mariannának arra a kérdésre, hogy a koszorúkon milyen nyelvűek a szalagok, így nyilatkozott: *„Van magyar és van ukrán, na, én, ha meghalok, nekem gyerekek magyarul fognak írni, de férjem, mert férjem orosz, akkor neki oroszul, mert, hát hogy fogják elolvasni a rokonok?”*

(Megjegyzendő, hogy mind a fejfékon, mind a szalagokon a magyar szövegben sok a helyesírási hiba.)

A felső-Tisza-vidéki magyarok tartják a többségi nemzet egyházi ünnepeit is. Vannak családok, ahol egyformán ünneplik a római katolikus és az ortodox ünnepeket, s vannak olyanok, ahol nem ünnepelnek az ortodox egyházi ünnepen, ám tiszteletben tartják azt.

„Igen, hát férjem orosz. Én mikor férjhez mentem, csak magyar ünnepeket tartottunk és oroszra mentünk anyóshoz, de lett két gyerek, három, négy és öt, s már nem tudtunk úgy menni, mint azelőtt, hát ünnepeltünk otthon.” (Szerhicsuk Mária, sz. 1948.) *„A magyar ünnepeket tartjuk, de nagyobb munkákat nem végzünk az oroszok ünnepén sem, ők bizony nem vigyázzák a miénket.”* (Francz Gizella, sz. 1927.) *„Megtartjuk a právoszláv ünnepeket, a karácsonyt, húsvétot meg a kisebbeket is. Nem dolgozunk nagyobb munkát. Na ők a miénket nem nagyon tiszteletben tartják!”* (Szenek Olga sz. 1943.) *„Az anyukám édes testvérének a férje ukrán, így közös ünnepeket tartunk. Szóval, amikor magyar ünnep van, akkor hozzánk jönnek, amikor ukrán, mi megyünk hozzájuk.”* (Csajkovics Katalin sz.1988); *„Megtartjuk egymás*

ünnepét, de nem nagyon. Ha magyar karácsony van, csak egy napot megtartják, a második napon mindenki dolgozik, az ukrán karácsonyt az egész falu megtartja.” (Varcaba Katalin, sz. 1984); *Van egy szomszéd, mikor nálunk karácsony van, mindig vág fát. Mindig. De a többi nem.* (Zaharovics Ildikó sz. 1987.)

Az elmúlt évtizedben elsősorban Juhász János és Domonkos atya tevékenységének köszönhetően jelentősen megélénkült a Felső-Tisza-vidék vallási élete, különös tekintettel a fiatalokra. A magyar származású gyerekek hitoktatásban vesznek részt, sok a ministráns fiú, lány.

E vidéken – mindenekelőtt óvodák létrehozásában és működtetésében – jelentős a Caritás szerepe. „...*annak idején, amikor az óvodának a terve megszületett, ugye, az is a római katolikus egyházközség keretein belül formálódott meg. Domonkos atya itt volt nálunk, és nagyon aktívan részt vett ebben*”. (Bukrics János, sz. 1931.)

A magyar vallási hagyományokról szólva feltétlenül meg kell említenünk a gyertyánligeti betlehemes játékot, mely élő hagyomány, gyerekek, felnőttek együtt játsszák. „A gyertyánligeti betlehem kárpátaljai viszonylatban egyedi darab. A gyertyánligetiek elmondása szerint nagyon régi, valószínűleg a múlt századból származó német kisiparos munka, melyet nem túl nagy példányszámban, kézi festéssel készítettek. A gyertyánligeti betlehemesre jellemző, hogy hagyományosan, a karácsonyi ünnepek alkalmából a helyi római katolikus gyülekezet előtt bemutatásra kerül a templomban.” (Riskó 1999: 210) Az öltözetük ukrán népi motívumokkal díszített (keresztsezemes hímzés), s amikor érdeklődve rákérdeztem a ruhákat őrző Eiben családnál, miért ukrán a hímzés, azt válaszolták, hogy mindig is ilyen volt. Szemmel láthatóan fel sem merült bennük sem korábban, sem most, a rákérdezéskor, hogy a magyar betlehemesek ruhája a ruszin népviselet elemeit hordozza. Számukra ez természetes, nem feltűnő.

(A szórványban élő magyar római katolikusok hitükhöz, anyanyelvükhöz – s ez a kettő esetükben összetartozik – való ragaszkodásának egy meghatározó példáját szeretném megemlíteni. Szenek Olga, körösmezői tanárnő édesanyja, Wizauber Ágnes messzire került szülőföldjétől, Oroszországban élt legidősebb fiával. Olga 2003 februárjában meglátogatta nagybeteg édesanyját, aki útravalóul egy noteszlapra erőtlenséggel, már-már olvashatatlanul ezt írta a lányának: „*Ki keserűt nem kóstolt, nem tudja, mi Édes.*” Továbbá belekezdett, majd ereje fogytán lediktált lányának egy imát, meghagyva, hogy azt ezután minden hónap első péntekén helyette imádkozza el. Tulajdonképpen ez volt utolsó földi üzenete. Magyar volt, ima volt.)

„Mi ezektől? Ők tőlünk tanultak, nem tudtak semmit!”
(Kaisz Jánosné Francz Erzsébet)

IV. Hagyományörzés, interetnikus kapcsolatok

Ha a Felső-Tisza-vidék településein járunk, első benyomásként azt tapasztalhatjuk, hogy az itt élő magyarok föladták nemzeti identitásukat, beolvadtak a többségi nemzetbe, a dédszülők-nagyszülők nyelve lett a magyar. Ez azonban felületes megállapítás. Íme, néhány válasz arra a kérdésre, tudnak-e magyarul az unokák, dédunokák: „*Persze, hogy tudnak! Hát muszáj, hogy tudjanak! Hát hogyha mi beszélünk magyarul, nekik is kell, hogy tudjanak. Tanítottuk is, tanítsuk is. Köteles, hogy tudjanak magyarul. Ez egy érzés, hát mégis, hogy magyarul! És ha egyszer magyar, akkor csak magyarul. Ragaszkodik az ember, hogy tudjon magyarul beszélni.*” (Kaisz Jánosné Franc Erzsébet, sz. 1915.)

„*A kisebbik fiú a negyedik osztályt végezte, nagyon ügyes gyerek, nagyon büszkéek vagyunk rá, mert tisztán beszél magyarul, nagyon jól olvas, ír, nem nézve arra, hogy ő ukrán iskolába járt.*” (Bukrics János, szül. 1930.)

„*A gyerekek megtanulnak ukránul. De fontos a magyar szó.*” (Páva Sándor sz.1945.)

„*Van úgy, hogy összejövünk egy-egy háznál, és ott magyarul beszélgetünk, de ha jön orosz, ott csak muszáj beszélni oroszul mán.*” (Szerhicsuk Mária, sz. 1948.)

A nyelv mellett bizonyos értelemben őrzik a magyar hagyományokat, mely elsősorban a vallásos életben, az egyházi ünnepekhez kötődő szokásokban, illetve az étkezési szokásokban figyelhető meg. „*Karácsonykor nagyba megy a kántálás. Régen sokkal jobban őrizték a hagyományokat, a magyarok közül már kántálni is kevesen járnak. Maskarások, betlehemesek is kevesen vannak. Az öregebbek komolyabban járnak; Vízkeresztkor a templomban szentelünk vizet, az ukránok pedig a Jordán (Tisza) vizét szentelik. Ekkor van a házszentelés a három király tiszteletére, azoknak a nevét és az évszámot írják az ajtófélfára. Vízkereszt utáni második vasárnapon szétszedjük a Betlehemet, vége a karácsonyi időszaknak.*” (Bírosz János, sz. 1922.)

2002 decemberében feljegyeztem a körösmezőiek által leggyakrabban kántált karácsonyi énekeket: *Mennyből az angyal, Pásztorok, keljünk fel, Karácsony estéjén elindult Szűz Mária, Ó, édes Jézus, ki földre szálltál, Ó, gyönyörűszép, titokzatos éj.* A felsorolt karácsonyi dalok közül a legrégebbinek, „legmagyarabbnak” a szálláskereső szent család történetét megörökítő *Karácsony estéjén elindult Szűz Mária* kezdetű éneket tartják, s mivel ezt a

templomban nem szokták énekelni, Kőrösmezőn nem is ismeri csupán néhány idősebb asszony. Ám a későbbi gyűjtés során kiderült, hogy az egész Felső-Tisza-vidéken ismert, Nagybecskón egy 12 éves kislány is elénekelte.

A magyar hagyományok elhalványulása egyrészt a megváltozott élet-körülményekkel, társadalmi szokásokkal magyarázható: a társas együttlétek, közös munkák megszűnésével. A kérdésekre, hol találkoznak a magyarok, vannak-e társas összejövetelek, a múltra utaltak vissza, mondván „régén” a magyarok összejártak, együtt voltak: *„Akkor jobb társaságban éltünk, a gyerekek jobban szerették egymást, mint máma. Máma irigykedés van égbe-fődbe. (...) Volt tola-fosztó, babfejtés, ilyen esték, és utána jöttek össze a lányok, a fiúk, és ha végződött a tolafosztás vagy a babfejtés, akkor utána volt egy kis mulatság. Táncoltak, énekeltek...”* (Kaisz Jánosné Francz Erzsébet, sz.1915.); *Találkozunk, templomba megyünk mink is. Így házanként nincs mikor így járni. Valamikor csináltunk estéket meg mit, talufosztót, rongyokat téptünk, szőnyeget csináltunk, és most valahogy nincs ilyen. Este mindenki azt a kis tévét megnézi, becsukunk és kész.* (Fedora Margit, sz.1929.) *A gyerekkorunk elég szép volt (...) ha valahol összejöttünk lányok, fiúk, nagy öröm volt. Akkor aztán májusi éjjeli zenét adtak a fiúk. (...) Mit is énekeltek? „A fák alól csak egy kopott gitár dalol.” Már el is felejtettem a többi izéket.* (Tóber Erzsébet, szül. 1931.)

Az is szép volt, mikor régén azok a fiúk, akik udvaroltak a lányoknak, azok éjjeli zenét adtak. Nekem is adtak, szép volt. De már ez is elmúlt. (Francz Gizella, sz. 1935.)

Régén esténként együtt voltak a magyarok. Beszélgettek, dolgoztak, danoltak is. Ma már ez nincsen. Mindenki siet, csak a munka meg otthon a televízió. Mindig csak ki-ki magának ül, nézi a televíziót. (Milcsevics Aranka, sz. 1935.)

A felső-Tisza-vidéki magyarok által is lakott településeken még mindig megfigyelhető a területi elkülönülés, vannak utcák, részek, ahol még ma is zömében magyarok, illetve magyar származásúak élnek. Az idősebb generáció a lakterületet illetően is megkülönbözteti magát a többségi nemzettől. Kérdésekre, vannak-e olyan utcák, ahol inkább laknak a magyarok, a következő választ kapom: *„A dombon, a hegyen laknak az ukránok. Ottan magyarok nincsenek. Ők is már másznak lefele, ők lecsúsztak már. Mindenkitül igyekeznek a házakat megvenni az öregektől, és csúsznak lefele.”* (Fedora Margit, sz.1929.) Amikor pedig aziránt érdeklődöm, vettek-e át valamilyen szokást az ukránoktól, hevesen tiltakoznak. *Mi ezektől?* – mondják félreérthetetlen hangsúllyal. *„Ők tőlünk tanultak! Nem tudtak semmit! Valamikor az ukránok sötétek voltak, gyávák, elhagyatottak. De most már ki vannak csiszolva, ne féljenek! Most már előnybe vannak úgy, hogy mi maradtunk hátra.”* (Kaisz Jánosné, Francz Erzsébet, sz.1915.); *„A szavakat átvettük, de a*

szokásokat nem. Mink magyar ünnepeket ünnepelünk, mink magyarul főzünk. Na, már ők is úgy főznek, mint mi. Ugye, mostmár könyveket kiengednek magyar konyhával, szakácskönyveket, ha lakodalom van, olyan ételeket készítenek, hogy senki nem mondja meg, hogy nem magyar étel.” (Repka Olga, sz.1950.); „Nem tudtak főzni. Náluk volt az az egyetlen borscs. Mikor kimentem Ukrajnába Scserbákékhoz, már a férjemhez, hát ott más nem volt, csak hogy levágnak a disznót, besóznak a hogyszívjába, a hordóba, úgy, mint nálunk a káposztát, úgy náluk besóznak azt a szalonnát, mindent csak oda, és kész. Aztán csak főznek krumplit, és bele káposztát, és akkor szalonnát, zsírt, behogyszívjokolnak hagymás zsírral, és annyi az egész... (Hamuth Mária, sz.1927.) ; „A főzések nálójuk maradt nagyon sok puliszka, mert ők azon nőttek föl, meg túró, ők inkább eztet többet ettek.” (Kubicsek Anna, sz.1940.) ; „Átvették az ételeket. Együtt ünnepelnek, és az ukrán és a magyar népi ételeket egymástól átvették. De azt apukám is mindig mondta, hogy az ukránok nem tudtak főzni.” (Francz Nelli, sz. 1984.)

Valamennyi megkérdezett úgy találja, hogy a ruszinok – akik „nem tudtak” öltözködni –, öltözködési szokásaikat a magyaroktól vették át. Népviseletük elhagyását is ezzel magyarázzák: „Ukránok átvettek magyaroktól. Jártak kötényekbe, talán tetszett látni, ilyenekbe, mostmár gyászolnak feketébe is, ha valaki meghal, és most már lakodalmat is csinálnak rendesen.” (Fedora Margit, sz.1929.) ; „Az ukránok átvettek a magyaroktól. Mert valamikor nálunk olyan kétkötősbe jártak az ukránok, és akkor volt nekik kivarrt ingük, na de idővel eldobták, és átvettek a magyar öltözetet, és most már aztán nem látni kétkötősöket.” (Kubicsek Anna, sz.1940.); „Hát öltözködésben talán ők tőlünk átvettek, mert ők jártak abba a hucul ingekbe, kétkötős ruhákba.” (Páva Julianna, sz. 1950.)

Természetesen az együttélés során a felső-Tisza-vidéki magyarok szokásvilága hasonlóná, illetve azonossá vált a többségi nemzet szokásaihoz, integrálódtak a szláv kultúrába, szinte mindent átvettek a ruszinoktól, ukránoktól. A beszélgetésekkor, a spontán megnyilatkozások alkalmával lépten-nyomon tetten érhető a szláv hatás, amit ők sajátjuknak, magyarnak, mindig is meglévőnek tekintenek (vö.: gyertyánligeti betlehemesek hímzett öltözéke).

Egy ízben (1998. július 7.) Szent Iván napján jártam Körösmezőn. Felült, hogy a házakat zöld ággal díszítik, majd az, hogy nem mindegyiket. „Amelyik házon nincs zöld ág, ott magyarok laknak” – világosított fel a helybeli tanárnő. Az ünnep külső megjelenési formájától tehát elzárkóznak, jelezve, az ő vallásuk most nem ünnepel, ám a naphoz fűződő ukrán hiedelmet – Szent Iván- nap hajnalán kell gyógynövényt gyűjteni, mert ekkor tartalmazza a legtöbb hatóanyagot – megtartják, beépült hiedelemvilágukba.

Beszélgetőtársam boldogan mutatja a gyönyörű mezeivirág-csokrot – tejol-

tó galaj, vadárvácska, baracklevelű harangvirág, s olyanok, melyeknek nem ismerem a nevét – s a gyógynövényeket: cickafark, orbáncfű, kakukkfű, kamilla, melyeket rossz lábával hajnalban a szemközti domboldalon szedett. Köménymagot is, most csokorba kötve, szegre akasztva az udvaron szárítja. „*Mostanáig* (Szent Iván napja) *lehet mindent ültetni. Palántozni. És holnaptól már nem érvényes.*” (Tóber Erzsébet, sz.1931.)

A kezdeti felháborodás után ők maguk is beismerik a többségi nemzet hatását. Szenek Olga például egy ukránoktól átvett szokásról mesél. A magyarok átvették azt a szokást, hogy a „*gromove szvjato*” napján nem szabad dolgozni, mert villámcsapás által hal meg a munkát végző. „*Gromove szvjato. Mikor szénát csinálnak, nem szabad szénát kaszálni meg gerebelni, mert üti bele. És már volt olyan eset, hogy gerebeltek, hát azt mondja, ez micsoda, ez nem nagy munka. És ütött ménkü a házba vagy fa alatt mikor voltak, és meghaltak.*” (Szenek Olga, sz. 1943.)

Nem csupán a mindennapok szokásvilága vált hasonlóvá, illetve azonosná az ukránokéval, hanem mind jobban felfedezhető hitéletükben is a hatás, mindenekelőtt a halotti szokásokban. Valamennyi felső-Tisza-vidéki beszélgetőtársam elismeri, hogy a temetkezéssel, gyászolással kapcsolatos szokásokat szinte teljességéggel átvették a többségi nemzettől.

„*Egyet átvettünk. Nálunk, ha valaki meghalt, nem voltak ezek a 9 napok. Mise volt, mise után összementek a rokonok, és most már csinálnak már olyanokat, imákat 40 napra, és fél évre is és évre is. Ezt oroszok, ezek a bejött ukránok, azok csináltak ezt a divatot. Nálunk ez nem volt.* (Konkoly Eugénia, sz.1925); „*Negyven nap szintén nem volt. Náluk tartanak 9 napot, 40 napot, fél évet és egy évet. Most már hozzáfogtak ezektől az ukránoktól, hogy tartanak. Nem mindenki, aki bír, az tartsa. Készítenek, ki hogy bír. Összehívnak egy pár özvegyasszonyt, valami szegényeket, akiknek adnak enni, a ruhát, ami a halottról marad.*” (...) *Mostmár csinálják ezeket a komásnyákat. Régen nálunk nem volt ez a halotti tor.*” (Milcsevics Aranka, 1935.); „*Például a 40 napot, azt elhozták a keletiek hozzánk. Nálunk nem volt kilenc nap, negyven nap, nálunk volt egy év.*” (Kubicsek Anna, 1940.); „*A magyarok is ezt átvették, valamikor, azt mondhatom, hogy valamikor ilyesmi nem volt, de mostmár a magyarok is így átvették, hogy kilenc napot is, de kilenc napot ritkán, aki aztat, de negyven napot majdnem mindenki megtartsa.*” (Gáspárovics Irén, 1931.)

A magyar lakodalmi, keresztelői szokások teljesen elhalványodtak, igazod-

tak a többségi nemzet szokásaihoz. Ha több magyar van a lakodalomban, énekelnek magyarul, többnyire magyar nótákat. „*Igen, a lakodalomban énekelnek ilyet is, olyat is, de beszélni inkább ukránul beszélnek.*” (Francz Gizella, 1935.); *Magyarul esket a pap, magyarul temet és keresztel. A lakodalomban énekelnek magyarul, de csak muszáj más ukránul is, beszélni meg inkább más csak ukránul beszélnek, csak a szertartás megy más magyarul.*” (Szerhicsuk Mária, sz. 1948.) Ezt támasztja alá Dávid Ivett és Tóth Marianna, akik a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola diákjaiként 2003 tavaszán szakdolgozatukhoz gyűjtöttek anyagot Körösmezőn. Részt vettek egy olyan lakodalomban, ahol származását tekintve a menyasszony is és a vőlegény is magyarnak és római katolikus vallásúnak vallotta magát. Az egyházi szertartás magyar nyelvű volt, de a lakodalmi mulatságban kizárólagosan ukránul beszélt a násznép és az ifjú pár, s az *Asszony lesz a lányból, a Ritka búza, ritka árpa, ritka rozs* és az *Az a szép* című nóta eléneklésén, valamint a csárdás táncolásán kívül semmi nem utalt a magyarságra.

A Konkoly család „igazi” magyar családnak számít Körösmezőn. Van magyarságtudatuk, hagyománytiszteletük. A gyerekek, unokák valamennyien beszélnek magyarul. Beszélgetésünkkor többször hangzott el utalás a magyar hagyományok megőrzésének fontosságára, arra, hogy ők elszigetelődtek a többségi nemzet szokásaitól, az ukrán hatástól, mindentől, „ami nem magyar”, megőrizték azonosságtudatukat, s ebben a szellemben nevelték a gyerekeket is. Ám az özvegyasszony férjéről szólva megemlíti: „*A férjem még orgonán játszott a templomba. Mert nem volt kinek. Ő hegedűbe játszott és balalajkába, nem volt kinek játszani templomba, és akkor megtanult orgonázni, és ő játszott.*” (Konkoly Eugénia, sz. 1925.) A balalajkát természetes módon említi, nem érzi az ellentmondást a deklarált – a hangsúlyos elkülönülést minden „idegentől” –, valamint az elsősorban orosz népi hangszernek tekinthető balalajka között.

Míg az idősebb generáció közléseiben megfigyelhető egyfajta ösztönös, „lelki” tiltakozás a magyar hagyományok feladása, a többségi nemzet szokásainak átvétele ellen (az első reakció minden esetben az elutasítás, a tagadás), addig a fiatalok reálisabban érzélik a többség-kisebbség szokásokhoz való viszonyát. „*Az ukránok nem nagyon szeretik a magyarokat, de hát ha valahogy úgy sikerül, hogy mégis egy ukrán és egy magyar házasság lesznek, nem is veszik észre, hogy beolvadnak a szokásokba. Az ünnepeket először még megtartják, az is lehet, hogy nagy nehézségeken keresztül római katolikus templomban eljegyezzék őket, de utána már minden megy ukrán népszokások szerint.*” (Francz Nelli, szül. 1984.)

„Átvettek sok mindent, például a templomban, amikor János atya volt, csak mise kezdetén és a végén vetettek keresztet, most meg, mint a pravoszlávok, majdnem minden percben. (Repka Erika, sz.1982)

A hagyományörzéshez tartozik a névadás szokása is. Egyfajta magyar identifikáció figyelhető meg a keresztnév választásban, különösen a becéző alakokban. Természetesen, megszokottként használják ukrán szövegkörnyezetben is a Sanyi, Pityu, Pali, Anti, Jenci, Jani, Tibi, Annus, Olgi, Szilvi, Mancsi, Manyika, Aranka, Izuka, Erzszi, Böske, Ágica stb. becéző alakváltozatokat.

Megfigyelhető a vegyes házasságokban, hogy ahol az anya ukrán, ott a gyerekek általában ukrán keresztnévet kapnak, legyen szó lány- vagy fiúgyermekről. Ahol az édesanya magyar, igyekszik magyar keresztnévet választani születendő gyermekének, bár időnként a nem magyar férj és anyós ellenállásába ütközik, s ilyenkor „semleges” (nem kifejezetten magyar) nevet keres a születendő gyereknek. „Szeretnék magyar nevet, ha nem, akkor Linda vagy Szindi lesz.” – mondja 2002 januárjában néhány nappal első kislánya születése után a körösmezői magyar anyuka, Francz Szilvia (sz. 1983), akinek a férje ukrán. (A gyerek, akit a római katolikus szertartás szerint kereszteltek meg, a Szindi nevet kapta.) *Hát ukrán nevet nem adnék a gyereknek, az biztos! A kislányom Livia, és ha lesz fiam, Flórián lesz.* (Repka Erika, sz. 1982.)

A köszönésben is megőrizték a magyar alakot: az idősebbeket *csókolom*-mal üdvözlük, a fiatalokat *szervuszszal*, illetve újabban a *szia* alakváltozattal. A magyar *csókolom* illetve a *szervusz* után a társalgás szinte minden esetben ukránul folytatódik.

A narratívákat hallgatva-olvasva tapasztalhatjuk a nyelv állapotát. A felső-Tisza-vidéki magyarok nyelve roncsolt, illetve az egyes családok nyelvhasználata jelentős különbséget mutat. Általában jellemző a szláv hatás a nyelv ritmusát, dallamát illetően (mely elsősorban a hosszú magán- és más-salhangzók helyes ejtésének hiányából fakad), az ige alanyi és tárgyas ragozásának felcserélése, a magyar nyelvtől idegen szórend. Megfigyelhető bizonyos archaikus nyelvjárási szóalakok megőrzése. Alig észlelhető a magyar nyelv frazeológiai szókapcsolatainak használata, csak elvétve használnak állandó szókapcsolatot, szólást, közmondást Pl.: *A Jó Isten ne vegye panaszképpen* (Hamuth Mária, sz.1927.) (A megszokott *Panaszképp ne vegye* helyett.) A megkérdezettek közül a beszélgetés során senki nem élt szállóigével, mondandóját nem színesítette a magyar költészetből vett idézettel. Általános, hogy a folyamatos magyar szövegben az ukrán nyelv állandó szókapcsolatait alkalmazzák.

„...és hát lassan a könnyek a szemünkbe jönnek...”
(Bukrics Jánosné)

V. Összefoglalás

A festői egykori Máramaros megye – melynek természeti szépségét számos magyar író, költő megörökítette – ma Kárpátaljához tartozó részén, Csonka-Máramarosban, a Tisza forrásvidékén szórványban a XXI. században is élnek magukat magyarnak, illetve magyar anyanyelvűnek valló emberek. Az Erdős-Kárpátok lakatlan területeinek benépesítése a XIII. században, a tatárjárás után kezdődött. A népszámlálási statisztikai adatokat követve megállapítható, hogy Trianon után a vidék magyar lakossága fokozatosan csökken, erőteljes az asszimiláció. A magyar származásúak legidősebb generációja még kétnyelvű, a középkorúak többsége passzív szókinccsel rendelkezik, ért magyarul, de a családon belüli kommunikációban sem használja a magyar nyelvet, a fiatalok pedig már egynyelvűek. A legfiatalabbak egy része a hitoktatás, a vasárnapi iskolák megszervezése következtében érdeklődéssel fordul a magyar nyelv felé. A Szovjetunió összeomlása utáni nemzeti öntudatra ébredés a felső-Tisza-vidéki magyarságot is megérintette, magyar óvodai csoportok, iskolai osztályok szerveződtek, a gyerekek vasárnapi iskolákban, hittan foglalkozásokon gyakorolják őseik nyelvét.

Az idézett narratívákból is látható, hogy a felső-Tisza-vidéki szórványvidéken élő magyar családok különböző fokon bár, de valamiképpen megőrizték magyar identitásukat. Ebben mindenképp elsődleges szerepet játszott a római katolikus egyház, ahol a liturgia nyelve a legutóbbi időkig kizárólagosan a magyar volt. Az utóbbi években a helyi lelkészek kétnyelvűsége oldani látszik ezt a kizárólagosságot.

A kutatott terület magyarságának – a hitéletével ellentétben – magyar hagyományait csak kis mértékben sikerült megőriznie, szokásaiban, nyelvhasználatában, kultúrájában igazodott a többségi ukrán nemzethez, ám magyarsághoz való kötődése tetten érhető.

Ezt igazolandó befejezésül álljon itt a nagybocskói Bukrics Jánosné (sz. 1931.) mély sóhajjal kimondott mondata: „*Nálunk a családba, mikor halljuk a magyar himnusz... felállunk, és hát lassan a könnyek a szemünkbe jönnek...*”

ADATKÖZLŐK:

Bilics Éva (1926), Rahó
Birosz Izabella (1922), Körösmező
Birosz János (1923), Körösmező
Brinykó Vladyiszláv (2001), Rahó
Bukrics János (1930), Nagybecskó

Bukrics Jánosné (1931), Nagybocskó
 Csajkovics Katalin (1988), Bustyaháza
 Doda Zita (1926), Terebesfehérpatak
 Fedora Margit (1929), Kőrösmező
 Francz Gizella (1927), Kőrösmező
 Francz Ignác János (1926), Kőrösmező
 Francz Nelli (1984), Kőrösmező
 Francz Szilvia (1983), Kőrösmező
 Gáspárovics Irén (1931), Rahó
 Hamuth Mária (1927), Kőrösmező
 Konkoly Eugénia (1925), Kőrösmező
 Kubicsek Anna (1940), Rahó
 Milcsevics Aranka (1935), Kőrösmező
 Milcsevics Mária (1986), Kőrösmező
 Páva Julianna (1950), Rahó
 Páva Sándor (1945), Rahó
 Repka Erika (1982), Rahó
 Repka János (1916), Terebesfehérpatak
 Repka Olga (1934), Terebesfehérpatak
 Szenek Olga (1943), Kőrösmező
 Szerhicsuk Mária (1948), Kőrösmező (Szvidovec),
 Tóber Erzsébet (1931), Kőrösmező
 Varcaba Katalin (1984), Gyertyánliget
 Vári Imre (1985), Huszt
 Wizauver Raimund (1942), Kőrösmező
 Zaharovics Ildikó (1987), Rahó
 Zelinszki Éva (1940), Rahó

Az adatközlők település és nemek szerinti összesítése

Sorszám	Település	Adatközlők száma	Nők	Férfiak
1.	Kőrösmező	15	12	3
2.	Rahó	9	7	2
3.	Terebesfehérpatak	3	2	1
4.	Gyertyánliget	1	1	0
5.	Nagybocskó	2	1	1
6.	Bustyaháza	1	1	0
7.	Huszt	1	0	1
	Összesen	32	24	8

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Árpa István (1993). A tiszaháti nemzetiségek életéből (pillanatképek a múltunkból). Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó
- Bonkáló Sándor (1996). A rutének. Basel–Budapest: Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem
- Czébely Lajos (2002). Visk története. Ungvár: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség
- Csernicskó István és Váradi Tamás szerk. (1996) Sándor Klára: Apró Ábécé – apró esély: A csángók „nyelvélesztésének” lehetőségei és esélyei. In: Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat. Budapest, 1996. 53.
- Horváth Zoltán György – Kovács Sándor (2002). Budapest: Masszi Kiadó és Romanika Kiadó
- Juhász Gyula (1970) összes versei Budapest: Helikon Kiadó
- Krúdy Gyula (2001). Havasi kürt. Miskolc: Felsőmagyarország Kiadó
- Molnár József – Molnár D. István (2005). Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa
- Mikszáth Kálmán (1967). Farkas a Verhovinán. Mikszáth Kálmán művei 7. Budapest: Magyar Helikon
- Orosz Ildikó (2001). Szórványok anyanyelvi/anyanyelvű oktatása Kárpátalján. In: Közösség és szórvány Konferenciakötet
- P. Punykó Mária (2002). A vallás szerepe az anyanyelv megőrzésében a szórványban a kárpátaljai Körösmezőn élő magyarok között. *Nyelvünk és Kultúránk* 5: 29–34.
- Rákóczi virágai. Kárpátaljai történeti és helyi mondák. (1992) Ungvár – Budapest Intermix Kiadó
- Riskó György (1999). Pásztorok, keljünk fel... Kárpátaljai betlehemes játékok. Ungvár: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség
- S. Benedek András szerk. (1996) A Tisza bölcsője. Kárpátaljai honismereti és néprajzi írások a reformkortól 1945-ig. Budapest–Beregszász: Hatodik Síp Alapítvány – Mandátum Kiadó
- S. Benedek András szerk. (1997). Máramaros megye. Honismereti írások a monarchia korából. Budapest–Beregszász: Hatodik Síp Alapítvány–Mandátum Kiadó
- Szöllősy Tibor (1993). Kárpát-medencei magyar paletta. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó
- Szöllősy Tibor (2002). „Ki a Tisza vizét issza...” Máramarosi helytörténeti mozaikkockák. Budapest–Beregszász: Hatodik Síp Alapítvány – Mandátum Kiadó
- Weinrauch Katalin (2000). Hegyek tánca. Versek, mesék. Szeged: Bába és Társa Kiadó

A FELSŐ-TISZA-VIDÉK MAGYARSÁGÁNAK HITÉLETI, KULTURÁLIS, NYELVI ÉS NÉPRAJZI ÁLLAPOTA EGY EMPIRIKUS VIZSGÁLAT ALAPJÁN

Hutterer Éva

A 2004 őszén és 2005 tavaszán végzett empirikus vizsgálat a Felső-Tisza-vidék azon településeire terjedt ki, ahol a rendszerváltás óta van magyar nyelvű oktatás. A régió magyarsága Ukrajna függetlenné válása óta folyamatosan küzd azért, hogy önálló magyar tananyelvű oktatási intézményhálózata legyen. Az elsődleges cél tehát a magyar nyelvű oktatás helyzetének a felmérése volt, de a kutatás kiterjedt a nemzeti identitástudatot befolyásoló, azt erősítő tényezők vizsgálatára is. Feltételeztük, hogy a Felső-Tisza-vidék magyarságának erős nemzeti identitástudata van, ezért szükségesnek tartottuk a hitélet, a magyar nyelvhasználat, a kulturális szokások és a hagyományörzés vizsgálatát is. (Vö.: Gereben, 1999: 90) Természetesen a Felső-Tisza-vidéken eltöltött rövid idő nem teszi lehetővé, hogy messzemenő következtetéseket vonjunk le, az alábbiakban tehát az elsődleges benyomásokat rögzítem, melyek megerősítése vagy cáfolata még újabb kutatásokat kíván. Mielőtt azonban rögzíteném a tapasztalataimat, szükségesnek tartom egy rövid kitérőben ismertetni a vidék sajátosságait, hisz ezek határozzák meg, és befolyásolják a hagyományokat, kulturális szokásokat.

A Felső-Tisza-vidék sajátosságai

Kárpátalja más magyarlakta régióihoz képest a Felső-Tisza-vidék sajátosságát földrajzi fekvése és a lakosság nemzetiségi összetétele adja. A hegyek, völgyek, folyómedrek szabdalta vidék már a Monarchia idején fejlett iparral rendelkezett, erdőgazdálkodása, bányászata volt. A mezőgazdaság nem bírt olyan jelentőséggel, mint az alföldi területeken. Ebből adódóan a lakosság jelentős része az erdőgazdaságokban, a gyárakban dolgozott, a falvakban élő lakosság pedig állattenyésztéssel foglalkozott.

A lakosság nemzetiségi összetétele is meghatározta a vidék arculatát. Kő-

rösmezőnek, ami az egykori Máramaros megye északkeleti szélén fekszik, a Fekete-Tisza két partján, a Monarchia idején egy római katolikus, 7 görög katolikus temploma, 4 zsinagógája, 5 felekezeti és két állami népiskolája, kereskedelmi és hitelbankja, királyi erdőgondnoksága volt. (Várady, 1997:26) A római katolikusok zömét a Mária Terézia által betelepített német telepesek, illetve a magyar nemesi réteg adta, a görög katolikusok többnyire rutének, illetve volt egy jelentős ruténnel keveredett oláh lakossága is a vidéknek, ezen kívül a XVIII. században jelentős zsidó népelem települt be Galíciából. A zsidók külön színfoltot jelentettek, hisz a korabeli leírások alapján elkülönült társadalmat alkotnak: ragaszkodtak keleties szokásaikhoz, házaikat a falvakban többnyire az országutak mellé építették, mivel kereskedők, kocsmárosok vagy mészárosok voltak.

Körösmező a hatalmas erdőségeknek köszönhetően nagy fakereskedő hellyé vált. A másik fontos fakereskedő központ Nagybecskő volt, amely lejjebb, a Visónak a Tiszába ömlésénél található. A fenyőfa legfontosabb szállítási központja volt, ami a tavaszi hónapokban igen széppé tette a völgyet. A községben 1868-ban „Magyar-svájci szóda- és vegygyár” néven részvénytársaság alakult, mely kénsavat, ként, szódát, klórmeszet, glaubersót, salétromsavat gyártott. Termékeiket egész Magyarországon, a szomszédos Galíciában, Bukovinában, valamint Oroszország déli részén és a bécsi piacon is terjesztették. (Várady, 1997:26) A lakosság jelentős része a gyárban dolgozott, de gyümölcstermesztéssel is foglalkoztak.

A vidék a Monarchia idején fejlett vasiparral rendelkezett. Nagybecskótól északra, a Soporka folyó völgyében található Gyertyánliget (Kabolapolyána), ahol 1775-től vastermelés folyt. A pát-, barna és vörös vaskövet nagy mennyiségben aknázták. Gyertyánliget a Soporka bal partján lévő fürdőjéről is híres. A források gyógyító ereje sok gyógyulni vágyót vonzott és vonz ma is a környékre. A gyógyhatású ásványvíz kereskedelmi forgalomban van.

A Felső-Tisza-vidék jellegzetességeihez tartozik Aknaszlatina, ahol a megye legnevezetesebb sóbányatelepe található. A bányák évszázadok óta működnek, a só kitermelése napjainkban is folyik. A sós tavak és a sóbányában kialakított kórház, illetve szanatórium sok gyógyulni vágyót és turistát vonz a környékre.

A Tarac-völgy felső részében található Német-Mokra község, mely egy havasoktól övezett területen fekszik. Sajátosságát az adja, hogy a Monarchia idején a lakosság jelentős része német volt, akiket a Tarac melléki kincstári erdőségek termelésének kiszállítására és betutajozás végett Mária Terézia telepített ide Gmunden környékéről. A telepítéseket később is folytatták, részint a Szepességből, részint Galíciából, így jött létre a völgyben lentebb fekvő Királymező község is. (Várady, 1997:27) A telepesek részére a havason egy területet jelöltek ki szarvasmarhák legeltetésére, mivel legfontosabb táplálékuk a tehéntej, s az ebből készített túró, vaj és sajt volt.

A havason lévő nyári tanyákon nagy tejgazdaságok voltak, túró és sajt készítették. Július első felében a lányok felköltöztek a havasra, élelmiszert, faedé-

nyeket, rézüstöt vittek magukkal. Az őszi beköszöntével pedig ismét hazahurcolkodnak. Ezt a munkát lányok végezték, férfiak csak 2-3-an voltak velük a legelő csordák őrzésére. Ez a gazdálkodási forma, az adatközlők elmondása szerint a második világháború után megszűnt.

Mint a fentebb leírtakból is kitűnik, a megyében a hatalmas erdőségek miatt az erdőgazdálkodás a legfontosabb megélhetési forrás. A Monarchia idején a megyebeli egész erdőség területének 40,5%-a kincstári erdő, 35,0%-a közbirtokossági erdő, 24,5% magánerdő volt. A máramarosi erdőgazdálkodás házi tüzelésre, gazdasági és házi eszközök előállítására, építkezésre, só- és vasbányászati és üveggyártáshoz szükséges fa forgalmazásával, továbbá elárúsításra szánt fa előállításával foglalkozott. (Forberger, 1997:31)

A kincstári erdők egy részében, melyet manipuláris erdőnek is neveztek, a szolgáltatásokat kizárták, a többi részben viszont, amely a község közelében terült el, az úrbéri szolgáltatások gyakorlata megengedett volt. Mivel Máramarosban nagy mennyiségben termeltek sót, amit leggyorsabban és legolcsóbban vízen, tutajon lehetett szállítani, ezért fontos volt, hogy a kincstári erdőket szakszerű műveléssel fenntartsák, és a lehető leghasznosabb fát szolgáltatassák. Ilyen célból különítették el a fenyveseket a lomberdőktől, felosztva ezeket dombói, körösmezői, akna-rahói és visói kerületre. Ezt a célt szolgálta a felső-ausztriai és szepesi német munkások betelepítése Német-Mokrára, Királymezőre, Körösmezőre, Akna-Rahóra és Terebesfehérpatakra.

A koronavárosi erdők kezelési költségeit és az adót a kincstár viselte. Az erdőből a koronaváros minden beltelkes lakójának joga volt faszükségletét ingyen kielégíteni.

Mezőgazdasági munkák a völgyek felső és alsó részein folynak. A fő termény a kukorica, a zab és a tatárka. A völgyek felsőbb részein, melyet havasok és fenyves erdők borítanak, nincsenek lapályok, emelkedésük miatt fölfelé nem szánthatók. Ezeket jellegzetes módon, vízszintes irányban szántják. (Tímár Pál, 1997:38)

Az állattartáshoz szükséges termények fő forrásai a terjedelmes kaszálók. A lapályokon szálas, a hegyeken lóherével vegyes leveles fű terem. Ezek szénává elkészítése sok időt és munkát kíván, úgy hogy a nép idejének nagy részét szénakészítéssel töltötte.

A legelők nagy részét a havasok teszik. A Körösmező, Rahó, Királymező határán lévő havasok sokkal szelídebb, gazdagabb, s táplálóbb fűvet adnak, mint a verhovinai havasok. A juhok egy részét itt szokták hizlaltatni, s a marhákat is kihajtják ide. Tejgazdaság nincs, a juhok tejéből sajtot készítettek. A sajt elkészítése után megmaradt tejből ótó hozzáadásával készült az a túroszerű rész, melyet ordának neveznek, s túróként használnak. (Tímár, 1997:41)

A kézműipar csak a városokban fejlődött, a vidék lakossága teljes szegénységben élt, s maguk állították elő azt, amire szükségük volt. A lakosság csak pénz-

zen megszerezhető szükséglete a lábbeli (bocskor, csizma) volt, ezért ez az iparág kezdett el leghamarabb fejlődni, sokan ezért választották a csizmadia és tímár mesterségeket. Az erdőgazdálkodás adta lehetőségekből adódóan népszerű volt az asztalos és ácsmesterség is. (Urányi, 1997:51)

A vidék magyar lakosságának jelentősebb része a városokban lakott, és ebből adódóan iparos volt vagy hivatalnok, a földműveléssel a falvakban élő szláv lakosság foglalkozott. *„Hát általában iparos emberek voltak a magyarok, mikor én idejöttem, iparos emberek voltak leginkább vagy hivatalokban dolgoztak. A huculok ők gazdálkodtak leginkább, de úgy hogy ugye itt lent nem volt nekik hol gazdálkodni, a hegyeken volt nekik kis épületük, és nyáron főlhajtották az állatokat, és ott voltak. Ott gazdálkodtak.* A második világháború után, a magántulajdon megszűnésével, a városi lakosság az újonnan létrehozott gyárakban, hivatalokban kezdett el dolgozni, a vidék lakossága pedig a föld állami vagy köztulajdonba kerülése után, a szocialista, illetve kollektív gazdaságokban kapott munkát.

A lakosság nemzetiségi összetételének alakulása

Az 1891. évi népszámlálás adatai szerint Máramaros megye lakossága 268 281 lakos, ebből 33 610 a magyar. A magyar nemzetiségű lakosságot a nemesi birtokosok és a városi lakosság alkotják. Az öt koronaváros: Sziget, Hosszúmező, Técső, Visk és Huszt lakóinak jelentős része ekkor még magyar. Fényes Elek 1851-ben megjelent *Magyarország geographiai szótárának* adatai is ezt bizonyítják. A szerző ugyan nem nemzetiségi, hanem felekezeti hovatartozást közöl, de ebből is következtetni lehet a nemzetiségre. (Sziget és Hosszúmező lakosságának adatait itt nem közöljük, mert Románia kötelékébe tartoznak, így a kutatás szempontjából nincs jelentőségük.) Husztnak 640 római katolikus, 370 református, 1953 görög katolikus, 8 evangélikus, 132 zsidó lakosa, Técsőnek 164 római katolikus, 533 görög katolikus, 1108 református, 2 evangélikus, 9 zsidó, Visknek pedig 72 római katolikus, 864 görög katolikus, 1347 református lakosa volt. (Fényes, 1851)

A 20. században a fenti adatok jelentősen módosulnak. A trianoni békeszerződés következtében Máramaros vármegye, így a koronavárosok is, Magyarország határain kívülre kerülnek, elvesztik egykori koronavárosi rangjukat, s míg a lakosság számaránya a folyamatos betelepülések következtében növekszik, a magyarok számaránya ugyanakkor csökken. Huszt lakossága 1910-ben 10 292, ebből 5230 ruszin, 3505 magyar, 1535 német, 1989-ben 30 000, ebből magyar 2029, 1991-ben 32 000, ebből magyar kb. 4 000. Visk lakossága 1910-ben 4839 ebből 3871

magyar, 831 ukrán, ruszin, 126 német; 1989-ben 8000, ebből magyar 4000; 1991-ben 8000, ebből magyar kb. 3500-4000. Técső lakossága 1910-ben 5910, ebből 4482 magyar, 855 ukrán, 434 német. 1989-ben 11 000, ebből magyar 3 600, 1991-ben 12 960, magyar 3800. (Botlik–Dupka, 1993: 241-260)

Hasonló a helyzet a Felső-Tisza-vidék azon településein is, ahol eleve kisebb számban éltek magyarok, illetve a magukat magyarnak valló egykori német telepesek leszármazottai. Fényes Elek leírása szerint Rahó (Akna) lakossága 162 római katolikus és 1085 görög katolikus, Rahó (Bocskó) lakossága 171 római katolikus, 1028 görög katolikus. (Fényes, 1851). A két település egyesült, 1910-ben a lakosainak száma 6577, ebből 4432 ruszin, 1177 magyar, 917 német; 1989-ben 16 600, ebből magyar 1400, 1991-ben 17000, ebből magyar kb. 2000. Körösmező lakossága 1910-ben 9795, ebből 6824 ruszin, 1484 német és 1461 magyar; 1989-ben kb. 8000, ebből magyar 1100, 1991-ben 8100, ebből magyar 900. (Botlik–Dupka, 1993: 241–260)

A 2001. december 5-i népszámlálási adatok szerint a Rahói járásban mindössze 3,2 % a magyarok részaránya az egykori 12,5 %-kal szemben, a románoké 11,6 %, a németeket pedig fel sem tüntetik, pedig 1891-ben az összlakosság 17%-át képezték. (Forrás: Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főosztály)

Mint a fenti adatokból is kitűnik, a Felső-Tisza-vidék lakosságának száma folyamatos növekedést mutat, ugyanakkor a magyarok száma egyre csökkent, a németeket pedig sok esetben fel sem tüntetik külön nemzetiségként. A szovjet rendszer formális népszámlálásai idején nem volt szerencsés más nemzetiségűnek vallaniuk magukat. A beszélgetések során egyértelműen körvonalazódott, hogy sokkal több lehet a magyar az említett településeken, mint amennyi nyilván van tartva. Hogy miért nem vállalják magyarságukat még manapság sem, erre többféle választ is adtak. A legtöbben a szovjet rendszer idején beidegződött félelmet nevezték meg okként, sokan a vegyes házasságokra hivatkoztak, a konfliktusok, nézeteltérések elkerülése miatt inkább a többségi nemzetbe tartozónak vallották magukat, de az érvényesülési szándék is megjelenik, mint meghatározó elem. „*Sokan (vannak), akik nem mondják magukat (magyarnak). Mert félnek... A magyarok nagyon szórványban voltunk. Azért mi féltünk. És ránk sütötték itten, hogy mi fasiszták vagyunk... Mondok neked valamit: volt nekem egy ismerősöm, ő szegény meghalt, a férje ukrán ember volt. Népszámlálás volt és megkérdezték, és azt mondja, hogy muszáj voltam bementeni, hogy ukrán vagyok, mert a férjem megtiltotta nekem, hogy én magyar legyek.*” (Bilics Éva)

Körösmezőn magyarok „*803-an körülbelül, de az nem igazságos, mert sok helyen nem is voltak (a népszámlálást végző kérdezőbiztosok). És sok olyan bejöttek a házba, és a pászportba beírtak, hogy ukrajinec, ukrán. De mink úgy tudunk, hogy körülbelül 1000-en... Volt olyan idő, hogy nézték, mikor*

kellett, hogy legyen ukrán, ment az apja után, mer az apja ukrán. Mikor kellett, hogy legyen magyar, ment az anyja után, mert az magyar volt. Ki hogy akarta, úgy.” (Franc János)

Egyházi élet

A vidék magyar nemzetiségű lakosságának többsége római katolikus vallású. Vallásukat a szovjet rendszer idejében is megőrizték, ragaszkodnak hozzá. Identitásuk megőrzésének is ez a legfontosabb tartópillére. A vallásosság és a vallásgyakorlat jelentősége kisebbségi helyzetben felértékelődik, és az egyéni és csoport-identitás megőrzésében fontos szerepet vállal. Különösen igaz ez azokban az országokban, ahol a kisebbség, esetünkben a magyarság, felekezetiileg is különbözik (jelen esetben az ortodox) a többségi nemzettől. (Gereben, 1999: 129)

Különösen az értelmiség számára volt nehéz a vallás gyakorlása, hisz a szovjet rendszer idején az egyházi ünnepek megtartása, a templomba járás tilos volt. Az iskolákban ateista nevelés folyt, a tanítóknak, tanároknak kötelességük volt az ateista eszméket hangoztatni, és „jó példával” előljárni. Kezdetben börtönbüntetéssel, de a későbbiekben is állásvesztéssel járt, ha valakit feljelentettek, mert a templomban látták. Az egyházi ünnepekkor, különösen húsvétkor és karácsonykor, a tanárokat küldték ki az utcára, hogy ellenőrizzék, kik mennek a templomba, és járnak-e locsolózni, illetve kántálni az emberek. Bilics Éva, akinek a férje szintén fontos beosztásban dolgozott, így emlékezik ezekre az időkre: *„Szóval, hogy voltunk, a karácsonyt, a húsvétot meg ezeket az egyházi ünnepeket nyíltan ugye, (a férjem) a gyárban volt főmérnök, mi nem tarthattuk a karácsonyt, meg a húsvétot. Mi úgy csináltuk, hogy karácsonyra volt egy ilyen kis karácsonyfánk, a családon belül megtartottuk ugye a karácsonyt, összejötteink rokonok, ismerősök, de a fenyőfaünnep az nálunk is újévkor volt. Akkor földíszítettük a nagy fenyőfát, mert hát azt úgy kellett. Tudod, hogy milyen volt akkor... No és a gyerekekkel nem tudtuk, mert amikor egyházi ünnep volt, a pedagógusok az utcán járkáltak, még azt is nézték, hogy ki megy a templomba, hogy melyik gyerek megy a templomba. Szóval nagyon nehéz volt. A huculok, azok tartották, azok ugye jártak, betlehemesek jártak. Jártak locsolózni, de máskülönben így nem nagyon tartották, a magyarok nem nagyon. Féltünk. ...az egyik ismerősömnek, paraszt, ott is kiküldték (valakit ellenőrizni), csak hát a főnökség is magyar volt. És hát a magyar főnökséget kiküldték a falvakba. Ellenőrizze, hogy ki megy templomba. És hát ez a fiatalember beült a templomba, ugye megírta a jelentését, majd az öreg paraszt bácsi ment, mit tudom én, abból a faluból, ahol ő ellenőrizett, valamit kérni az előjáróktól.*

Bement és látja, hogy az a fiatalember ül ott, aki ott ült a templomban mellette, karácsonykor. És mondja, hogy jó napot kívánok, én is jó magyar ember vagyok, mint maga, hát együtt voltunk karácsonykor a templomban, azért jöttem, hogy segítsen már nekünk ember. Ez egy ilyen paradox helyzet, de hát ez volt.”

Rahón, az 1770-es évek betelepülései miatt úgy megnő a római katolikusok száma, hogy 1782-ben helyi plébániát hoznak létre. Előbb csak egy kis görög katolikus kápolnából átalakított templomuk volt, az új templom 1825-ben készült el. A szovjet rendszer idején le akarták bontani a templomot, mivel a Borkanyuk szobor látványát zavarta, de a hívek összefogásával ezt sikerült megakadályozni. Válaszul a kommunisták megtiltották a templom tatarozását (A Munkácsi Egyházmegye Névtára, 2002: 46) A szovjet rendszerben is működött tehát a templom, igaz nem kevés küzdelmébe került ez a helyi lakosságnak. „...*nagyon komoly dolgok voltak, már itt, hogy akarták (le)bontani a templomot. Tudod az a tér van, észre veszitek a klub, a városi klub, a templom mögött félig el van bújva. Arra számítottak, hogy hát ott van ugye a sír, a hősök sírja, emlékműve, meg Borkanyuknak ott van a szobra, hogy lebontják a templomot, és akkor csinálnak egy nagy teret, de a katolikusok nem engedték. Nem engedték, nagyon-nagyon ragaszkodtak hozzá, úgy, hogy még külföldre is írtak, és nyugatra is írtak, hogy mit akarnak. Nem merték lebontani, annyira ragaszkodtak hozzá, és annyira írtak mindenfelé, és úgy látszik, hogy jelzéseket, visszajelzéseket kapott itt a járási vezetőség, hogy nem merték. De eddig, Gorbacsov idejéig nem lehetett a templomot renoválni. Ők azt hitték, hogy itten tönkre fog menni a templom, hullani fog a vakolat, azt fogják mondani, hogy életveszélyes, és akkor le fogják bontani. De hál'Istennek aztán jött ez a Gorbacsov és aztán megváltoztatott mindent.* (Bilics Éva)

Rahó – Zipzeraiban is van egy kápolna, melyet a cipszerek építettek a 19. században. A 20. században a belső teret kétszer is bővítették (A Munkácsi Egyházmegye Névtára, 2002: 46) A kápolnát napjainkban is használják, a Zipzerai néven ismert városrésznek jelenleg is jelentős római katolikus lakossága van, akiknek többsége, a vallásukból, illetve a nevekből ítélve elmagyarosodott német lehet.

Kőrösmezőn az első római katolikusok famunkások voltak, a plébániát 1785-ben alapították ideiglenes templommal. A mostani templomot a kincstár 1814-ben építette. (A Munkácsi Egyházmegye Névtára, 2002: 46) A rendszerváltás óta egyre többen járnak templomba, s egyre több gyereket keresztesznek. Snepp Román atya elmondása szerint a 2004-es évben a megkeresztelt gyerekek száma 10 körül volt, ami jó aránynak számít az előző évekhez képest. „*Most már keresztesznek a templomban... Á, ezelőtt nem nagyon. A Svájger ikreket csak.*” (Snepp Román)

Szvidovecen (Kiskevele) is van egy szép kápolna, a rajta lévő évszám sze-

rint 1870-ben épülhetett. Snepp Román atya elmondása szerint felújították, és folyamatosan karbantartják. A kápolna mellett épül a templom. Kérdésünkre, hogy a közösség el tud-e ott tartani egy templomot, azt a választ kapjuk, hogy igen. *„Azt a kis templomot fenn tudják. Annyian vannak, hogy nem férnek el a templomban.”* (Snepp Román) *„Ezek a huculok is azt mondják, hogy Szvidevec ez is egy magyar falu, mágyárszke szelo, úgy mondanak. Többen ott magyarok vannak.”* (Bagurszky József)

Gyertyánligeten 1786-ban alapították meg a plébániát. Kezdetben egy kincstári ház szolgált templomul, a hívek németek és magyarok voltak. 1824 környékén épült fel a mostani templom, amit 1896-ban kifestettek. Jelenleg is nagyszámú római katolikus lakosa van a községnek.

Nagybocskón 1768-ban önálló lelkészséget hoztak létre, 1780-ban pedig királyi rendelkezés alapján Groffcsik János egyházmegyei papot neveztek ki plébánossá. A régi templom 1736-ban épült fel, de ez kicsinek bizonyult, így 1804-ben a kincstár új templomot építtetett Keresztelő Szent János tiszteletére. (A Munkácsi Egyházmegye Névtára, 2002: 47) A trianoni békeszerződés következtében a templom a Tisza romániai oldalán maradt, így a híveknek sokáig nem volt templomuk. 1995-ben a helyi hívek templom építésébe kezdtek, amelyet 1998-ban szenteltek fel.

Aknaszlatina 1833-ban emelkedett plébániai rangra. A jelenlegi templomot 1932-ben szentelték fel. 2000-ben, a magyar millennium évében az Árpád-házi szentek szobraiból álló szoborcsoportot avattak fel a templom kertjében.

Tiszaabodányban az egykori templom az ortodoxok tulajdonában van. Ideiglenesen itt tartják a szentmiséket a római katolikusok is. A *„...római katolikus egyházközség építette meg azt a templomot. Szintén olyan római stílusban. És azt is, amikor bejöttek az oroszok, elvették, pravoszlávoknak adták. Most pedig minket beengednek...Magyarul miséznek.”* (Snepp Román)

Kulturális élet

A rendszerváltás után a felső-Tisza-vidéki magyarság is önszerveződésbe fogott. Sorra alakultak meg a művelődési körök, később pedig a KMKSZ-alapszervezetek. Időben az első a rahói Petőfi Sándor Anyanyelvi és Művelődési Kör, melynek alapítója Bilics Éva néni így beszél a kezdetekről: *„És hát emlékszem arra az időre, Kozma (Endre) Magyarországról feljött egyszer hoz-*

zánk, 88-ban. ...Eljöttek hozzánk, és hát kezdtünk úgy beszélgetni, és azt mondja a Kozma, hogy érdekes, hogy itt beszélnek magyarul is. Hát mondom, én nem értem, itt akárki jön Magyarországról, vagy lentről, akkor csodálkozik, hogy magyarul beszélnek. Hát mondom, maguk nem tanulták azt, hogy valamikor ez Magyarországnak a szerves része volt? Itt magyarok laknak. Tehát itt a végen, itt a végeken? Tehát menjen végig a Tatárhágó alján, Kőrösmezőn, ott is magyarok vannak, ott is vannak magyarok. Hát maga ezt nem? Hát, eddig ők úgy tudták csak, hogy csak a szlatinaiak a magyarok, s engem úgy bántott.

Közben Éva néni más dolgokat is észrevett, pl. azt, hogy az „az öregek beszélnek-beszélnek magyarul, s egyszer csak átváltanak oroszra vagy ukránra, nem volt elég szókincsük, nem tudták magukat kifejezni tisztességesen, s engem az úgy bántott. Akkor jött Gorbacsov időszaka, ott egy kicsit megenyhült a helyzet, s 88-ban azt mondtam magamba, csinálom, megpróbálok csinálni valamit. Összeszedtem az idősebb embereket, mert hát ugye azok hamarabb vállalkoznak rá, a magam korabelieket, csinálunk egy anyanyelvi klubot. Először csak csináltunk egy közösséget. Összejöttünk vagy 17-en, és az, akihez most ti fogtok menni, Emmuskához, ő akkor a gyárban könyvtáros volt, és ő megengedte, hogy az olvasóteremben jöjjünk össze... Na és összejöttünk ott 17-en vagy 18-an, összeszedtem az asszonyokat és hát nagyon nagy volt, nem hiszitek el, hogy mikor jöttünk el, jöttünk hazafelé, szinte ugráltak ezek az idős asszonyok, hogy megérhettük azt, hogy mi összejöhattünk és magyar közösségben tudtunk valamit csinálni. Sokan mondták azt, hogy jönnének is meg nem is, de hát ott vannak a gyerekek, mit fognak velük csinálni. Hozzák el hozzánk. Így aztán kéthetenként találkoztunk, a gyerekeket hozták, mi foglalkoztunk velük magyarul: írni, olvasni tanítottuk őket, énekeltek, énekellettük őket, közbe a klubnak ment. A felnőttekkel megbeszéltünk, hogy mivel azt mondtuk, hogy Petőfi Sándor anyanyelvi klub legyen, hát ismerkedjünk Petőfivel, az emberek ismerték, jobban ismerik már régebbről Petőfit, ez volt nekik a legkönnyebb és ismerkedtünk Petőfivel, verseket olvastunk, ők is olvastak, mondtunk. Nagyon jó volt...Hivatalosan is bejelentettük az anyanyelvi klubot, úgyhogy hivatalosan be van jegyezve most is, pecsétünk van.

Rahón elsőként alakul meg a KMKSZ helyi alapszervezete 1989-ben. Céljai között a rahói és a környékbeli magyarság érdekképviselése szerepel. Kezdeményezésükre az 1991/1992-es tanévben a rahói általános iskolában 24 tanuló önálló tantárgyként, a Rahói 1. Sz. Általános Iskolában 114 tanuló fakultációs foglalkozások keretében tanulja a magyar nyelvet (Botlik–Dupka, 1993: 241–260). „...amikor a KMKSZ megalakult, akkor a Petőfi anyanyelvi klubnak a tagjai átjöttek a KMKSZ-be. Nyejzsmák Emma az elnök, 15 éve, hogy

elnök voltam. És aztán úgy csináltuk, hogy mivel nagyon szegény közösség vagyunk, nekünk saját helyiségünk nincsen, addig ameddig még a gyárba, a klubba találkozhattunk, amíg nem tették azt tönkre, addig még volt hova menni. Aztán mindig be kell kérezkedni valahova. Így aztán mind a kettőt összevontuk: hol KMKSZ-nap volt, összejövetel volt, hol anyanyelvi klub.

A rahói KMKSZ-alapszervezet megalakítása után Éva néaninek jelentős szerepe volt abban is, hogy a vidék többi községében is létrehozták az alapszervezeteket. „...akkor nyakamba vettem a falvakat, és Kőrösmezőtől Gyertyánligetig jártam a falvakat. Először a KMKSZ-t összehoztam és a KMKSZ-szel egyidőben rábeszéltem azokat a pedagógusokat, akik tudnak magyarul, hogy hát csináljanak valamit..., írtam, gyűjtsetek nekem könyveket, olvasó könyvet meg ABC-t, mert tanítani akartunk...És így indultunk el.” (Bilics Éva)

Sorra alakulnak is a KMKSZ-alapszervezetek. Gyertyánligeten, Kőrösmezőn 1989-ben, Tiszabogdányban, Huszton 1990-ben, Nagybecskón 1992-ben jön létre alapszervezet. Az alapszabályban rögzített céljaik között szerepel a magyar nyelv oktatásának megszervezése az iskolákban és az óvodákban, önálló magyar oktatási intézmények létrehozása, a könyvtárak magyar állományának bővítése, a hagyományőrzés, az ifjúság magyarságtudatának az erősítése. Ezeket a célkitűzéseket támogatta meg a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség, amely megalakulása óta kiemelt feladatának tekintti a szórványban élő magyarság anyanyelvi intézményrendszerének a kialakítását és fejlesztését.

A kezdeti lendület meg is hozta az eredményeket. A fentebb említett rahói eredmények mellett az 1991/1992-es tanévben Kőrösmezőn az 1. sz iskolában 22 tanuló részére önálló tantárgyként kezdik el oktatni a magyar nyelvet, Huszton 119 tanuló tanulja a magyar nyelvet fakultációként, és két óvodai csoport indul, Tiszabogdányban 45 gyerek tanul magyar nyelvet fakultatív keretek között, Nagybecskón és Gyertyánligeten ugyanekkor 15-15 gyerek kezd el a foglalkozásokat. Az eredmények, mint láthatjuk, önmagukért beszélnek (Botlik–Dupka, 1993: 241–262).

Mint a fentiekből is kiderül, a KMKSZ-alapszervezetek létrehozását is nagyrészt az a cél vezérelte, hogy a magyar nyelvű oktatásért és a magyar nyelvhasználatért szervezett keretek között is tehessenek. A magyar nyelvű oktatás megszervezése mellett azonban más feladatokat is elláttak-ellátnak ezek a szervezetek. Találkozókat, programokat szerveznek az érdeklődőknek, megemlékeznek nemzeti ünnepeinkről, megszervezik a magyar nyelven tanuló gyermekek számára, hogy eljussanak Magyarországra és különböző anyanyelvi táborokban fejlesszék tudásukat, kapcsolatokat építenek magyarországi intézményekkel, községekkel, a fiatalok számára szórakozási lehetőségeket teremtenek. Mint pl. azt a KMKSZ rahói alapszervezeti elnökétől, Nyejzsmák Emmától megtud-

tam, minden évben farsangi bált szerveznek *Mulat a Zipzerai* néven. Megtudtuk ugyanakkor azt is, hogy állandó helyproblémával küzdenek. Anyagi okok miatt nehéz megoldani azt, hogy összejöveteleiknek állandó helyszínt találjanak.

A magyar tannyelvű iskolák és a vasárnapi iskolák létrehozásában és működésüknek a folyamatos támogatásában vállalt jelentékeny szerepe mellett, a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség (KMPSz) a szórványtelepüléseken (Körösmező, Rahó, Gyertyánliget, Nagybecskó) minden éven anyanyelvi *Irka*-tábort szervez, melynek célja a gyermekek anyanyelvi tudásának fejlesztése. A táborban az oktatók és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola hallgatói magyar népi játékok, népdalok, néptánc tanításával viszik közel a gyermekekhez a magyar nép hagyományait.

Szintén a KMPSz kezdeményezésére, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán egyéves felvételi előkészítőt hirdet azon szórványból érkezők számára, akik vállalják, hogy a főiskola sikeres befejezése után tanítani fognak a szórványban.

A magyar nyelv használata, szokások, hagyományok

A külső szemlélő első benyomásai alapján a magyar nyelv használata erősen háttérbe szorul. Az idősebbek egymást közt még ezt a nyelvet használják, de mint egyik beszélgetésünk alkalmával is megtörtént, a vitatkozás közben néha még ők is áttérnek ukrán nyelvre. Arra a kérdésre, hogy otthon hogyan, milyen nyelven szoktak veszekedni, azt a választ kaptam, hogy „*csak ukránul, mert könnyebb*”. (Bagurszki József) Könnyebb így kifejezni magukat, hisz a legtöbbjük már nem, vagy csak 1-2 évet tanult magyar iskolába, csehek alatt jártak iskolába. „*Mi nem jártunk magyar iskolába, mert én még fiatal voltam akkor, mikor volt az a magyar iskola, és én jártam csak cseh iskolába. Két évet jártam cseh iskolába, és aztán jártam ukrán iskolába, és aztán vót még magyarok alatt, akkor jártam magyar iskolába, volt akkor magyar iskola még. Jártam magyar iskolába három évet. A férjem nem is járt magyar iskolába.*” (Franc Ilona) A második világháború után, amikor a Szovjetunió kötelékébe került ez a terület is, a hivatalos nyelv az orosz, illetve az ukrán lett. A magyar nyelv a templom falai közé szorult, mert hitükhöz és vallásukhoz ragaszkodtak az emberek. Identitásukat is inkább a római katolikus egyházhoz való ragaszkodás határozza meg, ezen keresztül kötődnek a magyarságukhoz is. Az eltelt évtizedek nehézségei ellenére vallják: „*De azért megtartottuk a magyarságot, és a hitet is megtartottuk.*” (Franc

Ilona) A középkorúak és a fiatalok egyértelműen az ukrán nyelvet részesítik előnyben a mindennapi nyelvhasználat során. A magyar óvodába, illetve iskolába járó gyermekek a szünetekben, egymás közt és az utcán, otthon is ukránul beszélnek. Arra a kérdésre, hogy miért van ez így, az egyik nagyszülő így válaszolt: „*Az unokák azok nem nagyon tudnak, mert tudja, már vegyes a házasság.*”

Megfigyeléseim és a beszélgetések alapján úgy tűnik, hogy a városok, falvak neveit magyarul használják, van néhány magyar utcanév is. Kőrösmezőn Petőfi utca, Szent János utca is van. „*Ez az utcában a legtöbb magyar volt. Szent János utca, ez magyar utca volt.*” (Bagurszki József) Magyarul azonban nincsenek kitéve az utcanévek, sőt magyar feliratot is alig látni. Kőrösmezőn a magyar tannyelvű óvodára van kiírva magyarul is az intézmény neve, ezen kívül az Ilona nevezetű, magántulajdonban lévő kávézón szerepel magyar felirat. Rahón a magyar tanítási nyelvű iskolán van magyar nyelven is kiírva az intézmény neve, ezen kívül a plébánián szerepel magyar nyelvű felirat. Gyakorlatilag tehát csak azokon az oktatási, illetve egyházi intézményeken szerepel magyar nyelvű felirat, amelyek eze a nyelven folytatják tevékenységüket. Ezt leszámítva csak a temetőterekben: a sírköveken, koszorúkon találkozunk magyar nyelvű feliratokkal.

Kőrösmezőn, Rahón, Nagybocksón készítettünk felvételeket a síremlékekről. Mindegyik községben van külön római katolikus és pravoszláv temető is. A római katolikus temetőterekbe – a nevekből ítélve – az egykori német telepesek, illetve azok leszármazottai, valamint a római katolikus magyarság temetkezett, csak az utóbbi évtizedekben jelentek meg a szláv eredetű nevek. Kérdésünkre, hogy a helyi lakosság ezt mivel indokolja, az volt a válasz, hogy ezek már a vegyes házasságokból származó emberek, akiket még római katolikusnak kereszteltek. (Bilics Éva, Francz János) „*Most már sok ukrán van a temetőben, nem csak magyarokat temetnek.*” Arra a kérdésre, hogy ezek pravoszlávok-e, a válasz nemleges: „*Nem, nem. A pravoszlávok külön... A görögöket a pravoszláv temetőbe temetnek, az ukrán embereket, aki már itten vannak, a magyar temetőbe. Tanítók, meg nem tudom én, hogy kik. Mikor az oroszok nem jöttek be, itt, Kőrösmezőn csak 30 ember volt pravoszláv. A többi volt görög. Mikor bejöttek az oroszok, a kommunisták, a görögöket kezdték üldözni és mindenki átment pravoszlávba... És most már..... pravoszlávok ugye.*” (Bagurszky József) A római katolikus temetőben tehát vannak görög katolikusok is, illetve olyan ukrán/ruszin nemzetiségűek, akiket római katolikusnak kereszteltek a vegyes házasságokban, vagy hosszú ideig a községben éltek, és köztisztviselőként álló személyiségek, pl. tanítók voltak. Azokat a görög katolikusokat viszont, akik a háború után pravoszlávok lettek, a másik temetőbe temetik.

A nyelvhasználatot illetően általános tendenciának tűnik, hogy egyre inkább előtérbe kerül az ukrán nyelvű feliratozás a magyar nyelvű rovására. Kérdésünkre,

hogyan a koszorúkra magyarul vagy oroszul írják-e a feliratokat, azt válaszolják, hogy magyarul: „*Maguk írják... Lemásolják.*” A gyakorlat azonban mást mutat. Míg az 1800-as évek síremlékein egyértelműen magyar nyelvű a felirat, sőt az 1920–30-as évekből is csak néhány szlovák nyelvű feliratot találunk, az 1950-es éveket követően megszorodnak – valószínűleg szintén a vegyes házasságok hatására – a kétnyelvű feliratok.

A feliratok nyelvhasználata is tükrözi azt, hogy készítői nem mindig vannak tisztában a magyar nyelvhasználat szabályaival, illetve sok esetben csak másolják a családtagok által leírt szöveget. Így sokszor hiányoznak az ékezetek, a szavakat elválasztva, helytelenül, esetenként szótagokra bontva írják, a neveket nem a hivatalos formájuknak megfelelően, hanem becézett alakjukban használják. Jellemző a német eredetű családnevek fonetikus átírása, illetve a neveknek a hivatalos orosz/ukrán okirat szerinti átírása, fordítása. Néhány példa a sok közül: Koszorúfeliratok: *Drága anjámnek Máriától; Fájó szívvel bucsuzik keresztlánya Jolika*; Sírfelirat: Szeretünk tégedet, ameddig élünk, siratni fogunk; Nyugodj békében.

A nevek használata (torzulása): LENDYEL ÖDIKE.

NEUMANN'!NEUMAN'!NAJMAN.

WIZAUER'!VIZAUER'!VIZAVER.

SCHLEICHER'!SLEICHER'!SLAJCHER'!SLÁJGER.

A magyar nyelv használata a népszokásokban is visszaszorul. Ennek egyik példája egy magyar nemzetiségű pár esküvőjének videofelvétele, melyen magyar szó, dal igen kevés hangzik el. (Kuderna Tibor és Vizauver Ágnes 2000 augusztusában tartott esküvői felvétele.)

A ceremónia a vőlegény házában kezdődik, a vőlegény a vendégek között ül, a szobák, ahol a vendégek esznek-isznak, nincsenek feldíszítve. A férfiak öltönyzsebében fehér virág van, a nőknek pedig ugyanilyen virág díszíti a hajukat, ruhájukat.

A *Lakodalom van a mi utcánkban* kezdetű lakodalmas nótával kezdik a vőlegény búcsúztatását. Ezután kerül sor a szülőktől, rokonoktól való búcsúzásra, ez már ukrán nyelven zajlik. Aztán a kísérelővel (keresztanya) és a vendégekkel együtt a menyasszonyhoz indulnak. Közben a *Ráncos csizmát visel a babám* és a *Lakodalom van a mi utcánkban* kezdetű dalokat éneklnek.

A lányos házhoz érve előbb egy öregasszonyt visznek ki a vőlegénynek, majd kihozzák a menyasszonyt is, aki felvarrja a menyasszonyvirágdíszét. Közben az *Asszony, asszony, az akarok lenni* kezdetű nótát játsszák. Ezután fényképeket készítenek, közben elhangzik az első magyar mondat is: „*Álljon ki a képből!*”

Ezt követi a hivatalos szertartás. Előbb a község házára mennek, ahol gyermekek várják őket az ajtóban, és ukrán verssel köszöntik az érkező párt. A vőlegény megy elől a kísérelőjével, utánuk a menyasszony, szintén kísérelővel (keresztanya). Az anyakönyvvizsgáló a szertartást ukrán nyelven folytatja. Innen már együtt lép ki az

ifjú pár, és közös autóba ülve a római katolikus templomba mennek. A templomi esküvő magyar nyelven zajlik.

Megérkezve a lakodalmas házhoz búzát, kását, cukrot szórnak az ifjú párra. A mulatságot tánccal kezdik, majd magyaros ételeket szolgálnak fel. A vígasság reggelig tart, a menyasszony nem öltözik át, csak éjjelkor kendőt kötnek a fejére, közben újból az *Asszony, asszony...* kezdetű dalt éneklük. (Dávid Ivett, Nagy Marianna, 2003)

Mint a leírásból is látható, a magyar szertartás szokásai őrződtek meg a lakodalmi szokásokban, a szertartás nyelve azonban megváltozott. Arra a kérdésre, hogy tudna-e valaki magyarul lakodalmi búcsúztatót mondani, vagy van-e bármilyen leírt formája ezeknek a szövegeknek, azt a választ kaptam, hogy: „*Van, van... De magyar nincs nekem. Huculul van.*” (Bagurszky József)

A magyarok hangoztatják, hogy az ukránoktól nem vettek át szokásokat, a lakodalom mégis őrzi ilyen elemeket. A menyasszonyt éjjelkor székre, párnára ültetik és bekötik a fejét. „... *ültetnek párnába. ... Persze, az a szokás van, hogy a fiatalok nagyon sietnek arra a székre ráülni, ahol a menyasszony kiül. Ki rá első kiül, az első férjhez fog menni.*” (Francz János) A kendő bekötésétől kezdve a lány már asszonynak számít, a vőlegény tulajdonának. Ezért próbálják meg a lányok megakadályozni a bekötést, a vőlegény pedig mielőbb megejteni azt. Amíg ez nem történik meg, a lányt még meg is szöktethetik. Erre volt is eset a községben. „*A koszorúját leveszi és mátká jányok meg mennek a menyasszonyhoz... Már nem lány, hanem asszony... Szokás, hogy hátulról az a vőfély köti a kendőt, amikor levesznek a koszorút. Mindenki lányok jönnek leszakítanak, nem adni bekötni a kendőt. Minél hamarabb bekötni a kendőt, akkor megnyeri a vőlegény.*” „*Itt most már nem tudom fehér kendővel, selyemkendővel kötötték meg a menyasszonyt. Régen a keresztanyja vette meg mindig. Most már a vőlegény veszi. Mikor én nőültem nem voltam biztos, hogy a keresztanyja vesz kendőt vagy nem, én vettem kendőt. Betettem a zsebembe. A keresztanyja vett, ideadta, próbálok kötni és kikopták, és kilopták. És bekötöttem...(a másik kendővel)*”. (Francz János)

A lakodalmi szertartáson kívül a templomi keresztelő és a temetés zajlik magyar nyelven. Arra a kérdésünkre, hogy hány gyermeket kereszteltek Körösmezőn az elmúlt évben a római katolikus templomban, Snepp Román atya azt válaszolta, hogy kb. 10-et, de ez jó arány az elmúlt évekhez képest. „*Most már keresztelnek a templomban... azelőtt nem nagyon.*” (Snepp Román)

A temetési szertartás a római katolikus liturgia szerint zajlik, a halott körüli szokáscselekvések viszont át vannak szöve szláv elemekkel.

Jellegzetessége a temetési szertartásnak, hogy a torban még tíz évvel ezelőtt is játszottak a fiatalok, illetve a gyerekek. Ilyen leírások más magyar nyelvterületről is vannak, Kárpátalja alföldi régióiból azonban nincsenek erre vonatkozó adataink. „*Fiatalok vesznek egy zsebkendőt, és tartanak és ott van egy nagy főnök, és van neki egy kis vesszőcske, s akinek a keze ott van azon a zsebkendőn és odaér a kezéhez, húzd meg, és ő megijed és meghúz vagy megenged.*

*Már bűnös, már kell menni ki, és ottan már kell neki kútba esés, meg kihúzni őket, csókolózni.” (Szenek Albin) Vesznek egy zsebkendőt, és akkor, ha mondd, húzd meg, és te meg megereszted, nem húzod meg, akkor zálogot. Na és aki számodra a vezető, menj és csókolj meg vagy egy vén embert, vagy egy vén asszonyt, hogy váltsd ki a zálogot.” (Franc Ilona) A játék a magyar nyelvterületen a fonójátékok közé tartozik, a fiatalok kedvelt szórakozási lehetősége volt. Lényege, hogy zálogot adjanak, amit csókkal kell kiváltani. Hasonló típusú játék a *Főzzünk sört* is, amit szintén a torban játszottak a fiatalok:*

– *Főzzünk sört!*

– *Miből?*

– *Pista gatyájából.*

– *Ki issza meg?*

– *Az.*

– *Hány decit vagy kortyot? (Ahány decit, kortyot mondanak, annyi csókot kell adni.) Az, aki megissza, az meg is csókolja.” (Franc Ilona)*

A temetési szertartás után tort tartanak, a torban szláv szokás szerint nem koccintják össze a poharakat, s ugyanúgy, ahogy a pravoszlávok teszik, a temetés után a 10., 40. napon, és egy év múlva vendégséget tartanak. (Franc János, Szenek Albin)

Az egyházi ünnepeket megtartják, de itt is a templomi szertartás a meghatározó. Betlehemezni Gyertyánligeten, Rahón még járnak, Kőrösmezőn már nem. „*Régebben jártunk még. Én jártam utolsó éven. Aztán kántálni jártak magyarul, és most nagyon-nagyon kevesen, a legtöbben csak ukránul járnak kántálni, csak ukrán nyelven...*” (Bagurszky József)

A húsvétot, pünkösdöt is megünneplik, de húsvéti verset mindössze egyet ismernek: „*Én kis kertész legény vagyok, virágokat locsolgatok. Hallottam, hogy itt is van egy hervadt rózsza, szabad meglocsolni?*” (Franc Ilona)

A szórakozási lehetőségekről a következőket mondták az adatközlőink: „*Voltak. Tűzoltó bál. Bálok voltak, szerdán voltak. Mi is szedődtünk össze vasárnap délután, és akármilyen háznál csináltunk bál... házakban, nem udvaron. A tűzoltó bál ott volt a tűzoltólaktanyában. Tűzoltólaktanya volt, ...ők szervezték a bált.*” (Szenek Albin) Farsangkor „*...így házaknál összejöttek, mulattak egy kicsit. Maskurába jártak, 3-an, 4-en. Ekkor kíváncsiak, hogy ki az, mi az és akkor szökünk elfelé, hogy ne ösmerjenek... Mentünk többen, és bementünk, eszünk, iszunk, táncolunk... Magyarok alatt batyúsbált csináltunk. Két-három szomszéd, ki ezt sütött, ki azt, pálinkát vitt, aztán összeülünk ott, és ki mit hozott, kiteszi az asztalra. Van nekünk itt saját zenészünk, iszunk, eszünk, táncolunk utolsó farsangig.*” (Franc Ilona, Szenek Albin)

Összegezve a leírtakat, a Felső-Tisza-vidéknek nagyon jellegzetes arculata, kulturális élete, szokásrendszere volt és van. A szovjet rendszerben azonban teljesen háttérbe szorult a magyar nyelv használata, ez megnyilvánult a hagyományok, szokások gyakorlásában is. A magyar nyelv használata a templom falai közé szorult, illetve a szűk családi körre korlátozódott. Ez a nyelvhasználat romlá-

sához vezetett, ami az adatközlők beszédén is megfigyelhető. A szokások egy részét ma már nem gyakorolják, a meglévők pedig módosult formában, erős interetnikus hatásokat tükrözve élnek tovább. Ugyanez jellemző gazdag hiedelem-rendszerükre is, melynek felgyűjtése még újabb kutatást kívánna.

A nemzeti identitást, ahogy általában a szórványban élő kisebbségekre ez jellemző, itt is a vallásosság, a vallási identitás határozza meg. A magyar tannyelvű oktatás beindítása, és a kulturális élet megszervezése adhat némi reményt, hogy a fiatalabb generációk is megőrzik nemzeti identitásukat, és újból teljes szépségében használják majd a magyar nyelvet, megismerik kulturális hagyományaikat, értékeiket, szokásaikat, ehhez azonban még nagyon sok erőfeszítésre, munkára, az anyanyelvű oktatási intézményrendszer hatékony és akadálymentes működésére, és a kulturális élet intenzív megszervezésére van szükség.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A Munkácsi Egyházmegye Névtára, 2002. Szerk.: ifj. Mikulyák László. Kiadja a Munkácsi Egyházmegye Püspöki Hivatala. Munkács, 2002.
- A Tisza bölcsője. Kárpátaljai honismereti és néprajzi írások a reformkortól 1945-ig. Szerk.: S. Benedek András. Hatodik Síp – Mandátum Kiadó. Budapest–Beregszász, 1996.
- Botlik József – Dupka György: Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján. Intermix Kiadó. Ungvár–Budapest, 1993.
- Czébely Lajos: Visk története. Kiadja a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség. Ungvár, 2002.
- Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára. Kiadja a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség. Ungvár, 1998.
- Gereben Ferenc: Identitás, kultúra, kisebbség. Osiris Kiadó. Budapest, 1999.
- Máramaros megye. Honismereti írások a Monarchia korából. Szerk.: S. Benedek András. Hatodik Síp – Mandátum Kiadó. Budapest–Beregszász, 1997.
- S. Benedek András: Kárpátalja története és kultúrtörténete. Bereményi Könyvkiadó. Budapest, é.n.
- Tizenöt éves a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség. Kiadja a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség. Ungvár, 2004.

A FELSŐ-TISZA-VIDÉKI MAGYAR TANNYELVŰ ÓVODÁK HELYZETE A KATASZTERES ADATBÁZIS TÜKRÉBEN

Gabóda Éva

A nemzeti kisebbségek helyzetének leírásakor a differenciált megközelítés megkívánja, hogy megkülönböztessük és definiáljuk a következő fogalmakat: szórvány, etnikum, diaszpóra.

Szórványnak tekintjük azt a nemzeti kisebbséget, mely több generáción keresztül egy adott térségben letelepedve él, és valamely történelmileg determinált társadalmi-gazdasági folyamat hatására az adott szállásterületen elvesztette társadalmi befolyását, számossága szempontjából abszolút és relatív aránya egy meghatározott a nemzeti kisebbségek erős helyzete szempontjából a billenőpont alá került, érdekérvényesítési potenciájának csökkenése révén kulturális anyanyelvi intézményeinek nagy részét elvesztette vagy már nem képes önerőből fenntartani, de identitása még erős és anyanemzetéhez köti, bár előrehaladott a nyelvcsere az asszimilációs folyamata. (Orosz, 2001)

Diaszpóra alatt azt a nemzeti kisebbségi csoportot értjük egy többségi társadalmon belül, amely valamely történelmi, társadalmi, gazdasági esemény, folyamat hatására, politikai egzisztenciális, gazdasági okokból személyes egyéni döntés alapján választotta azt a társadalmat, melyben él, de ragaszkodik anyanemzetének kultúrájához. (Orosz, 2001)

Etnikum alatt azt a népcsoportot értjük, amely egy adott többségi társadalmon belül huzamosabb ideig a többségekkel együtt élve nemzeti ismérveinek főleg néprajzi jellegű kulturális örökségét őrizte meg, identitásának mássága nemzeti mentalitásában, logikájában nyilvánul meg, részben vagy teljesen integrálódott, esetenként a nyelvcsere túl van, de még, mint csoport különállását igyekszik őrizni, ellenállni az előrehaladott asszimilációs folyamatnak (Orosz, 2001)

A kisebbségek fenti ismérvei alapján a kárpátaljai magyarság országos viszonylatban, Ukrajnában szórványnak számít, és már Kárpátalján belül is az ismérvek szempontjai alapján szórványnak, de legalábbis a billenőpont határán lévő veszélyeztetett kisebbségnek tekinthető.

A kárpátaljai szórványok térbeli elhelyezkedése, számossága, identitása és azt erősen meghatározó történelme vidékenként más. Amennyiben a kárpátaljai magyarságot területi szinten vizsgáljuk, úgy Kárpátalján főleg a számosságuk relatív aránya alapján szórványként kell kezelnünk a következő települések

magyarlakosait: Ungvár, Beregrákos, Órdarma, Szerednye, Nagyberezna, Perecseny, Munkács, Nagyszőlős, Huszt, Visk, Técső, Bilke, Aknaszlatina, Tiszabogdány, Terebesféhérpatak, Nagybocksó, Bustyaháza, Rahó, Gyertyánliget, Körösmező, Szolyva, valamint ide sorolható a magyar–ukrán nyelvhatár peremvidéke Ungban és a volt Ugocsában (Orosz, 2001).

A szórványban élő magyar nemzetiségűek nagyobb számarányban, közösségekben a Felső-Tisza-vidéken maradtak meg.

A 2001-es népszámlálás adatai szerint Kárpátalján 23 olyan települést regisztráltak, amelyekben a magyarok kis létszámban, szórványként éltek. A magyarok száma ezeken a településeken 7374, a kárpátaljai magyar lakosság 4,9%-a (Beregszászi – Csernicskó, 2004). Az ilyen településtípusban élő magyarság az asszimiláció szempontjából a legveszélyeztetettebb. Ide sorolható Szolyva, Huszt, Rahó, Gyertyánliget, Körösmező, Nagybocksó stb., illetve a tömeges betelepülés miatt ide kerültek az Ungvári járás korábban vegyes lakosságú kis falvai, mint Katergény, Minaj, Órdarma is. Ide sorolható továbbá néhány olyan falu is, mint Cservona és Kovászó (Beregszászi – Csernicskó, 2004). Az utóbbi demográfiai adatok tükrében néhány ungvári és munkácsi magyar közösség is szórványnak bizonyul.

Jelen dolgozatunkban, a továbbiakban a kutatás tematikájának megfelelően csak a Felső-Tisza-vidék szórvány magyarságával kívánunk foglalkozni.

A kárpátaljai magyarság nyelvhatára fölött a Tisza felső folyásának völgyében kisebb-nagyobb magyar nyelvszigetek követik egymást úgyszólván Nagyszőlőstől Körösmezőig. Magyar tannyelvű óvodája kilenc községnek/városnak (Visk, Huszt, Técső, Aknaszlatina, Bustyaháza, Nagybocksó, Rahó, Gyertyánliget, Körösmező) van (vö. Oktatási Kataszter). A nyelvhatárt jelző magyarlakta peremtelepülések vonalán túl 1938 után is több mint ötvenezer magyar élt (Dupka – Horváth – Móricz, 1990).

A Tisza forrásvölgyén kívül a hegyvidéki és a hegyaljai térségben élő magyarok száma ma már elenyésző mennyiségű. Fél évszázaddal ezelőtt még csoportosan, meglehetősen vegyesen képviselték nemzetüket, azóta döntő többségük beolvadt vagy elvándorolt. Azt, hogy hányan vallják ma még magukat magyarnak, az alábbi táblázat (1–2. számú) szemlélteti:

1.táblázat. A magyarság számának alakulása a vizsgált térségben

(Forrás: Beregszászi – Csernicskó, 2004., Dupka – Horváth – Móricz, 1990.)

Járás	1941		1989		2001	
	Összlakosság	Magyar	Összlakosság	Magyar	Összlakosság	Magyar
Huszt	89819	11489	126000	6238	128800	5500
Técsői	105991	17488	156000	6763	171900	5000
Rahói	65880	12170	86000	3945	90900	2900

2. táblázat. Adatok a vizsgált szórványtelepülések, nyelvszigetek lélekszámáról (1989) (Forrás: Dupka – Horváth – Móricz, 1990., Dupka – Botlik, 1993.)

Település	Lélekszám	Ebből magyar
Huszt	30000	2029
Visk	8000	4000
Bustyaháza	6342	378
Técső	11000	3000
Aknaszlatina	93000	3800
Rahó	16600	1400
Kőrösmező	8000	1100
Gyertyánliget	3215	670
Nagybocskó	4000	250

1988-ig Kárpátalján nem léteztek magyar tannyelvű óvodák (I. és II. Beadvány). Bár a magyar falvakban az óvónők többsége magyarul szólt a gyerekekhez (Morilják, 1992), ez nem pótolhatta a szakszerű anyanyelvi óvodai nevelést. Az első hivatalosan is magyar óvodák 1989-ben nyíltak a területen.

A kárpátaljai szóránymagyarságnak általában nincsenek anyanyelvű intézményei, illetve azok elsősorban a rendszerváltást követő években éledtek újjá (Orosz, 2004). Az első magyar tannyelvű óvodák a Felső-Tisza-vidéken az 1991–1992-es tanévben jöttek létre, és számuk az 1997–1998-as tanévben ötre emelkedett.

A kárpátaljai szóránymagyarság a 2001–2002-es tanévben 14 magyar tannyelvű óvodával rendelkezett. *Ebből a dolgozatunk elemzéséül szolgáló felső-Tisza-vidéki adatbázisba 8 óvoda került be* (A Kárpát-medence magyar oktatási és tudományos intézményeinek adatbázisa – Oktatási Kataszter.)¹ (3. táblázat).

A vizsgált időszakban az óvodák 75 százaléka (6 óvoda) volt vegyes (ukrán–magyar) tannyelvű intézmény és mindössze 25 százaléka (2 óvoda) tisztán magyar óvoda (3. táblázat).

¹ 2000 tavaszán vette kezdetét az az átfogó adatgyűjtés, amelynek eredményeként létrejött a Kárpát-medence magyar oktatási és tudományos intézményeinek adatbázisa. A Márton Áron Szakkollégium által koordinált kutatási program vezetője Horváth Tamás és Fábri István voltak. A kárpátaljai adatgyűjtésben és a régiójelentés elkészítésében Gabóda Béla vett részt.

3. táblázat. A kataszteres adatbázisba bekerült kárpátaljai szórványóvodák
(Forrás: Oktatási Kataszter)

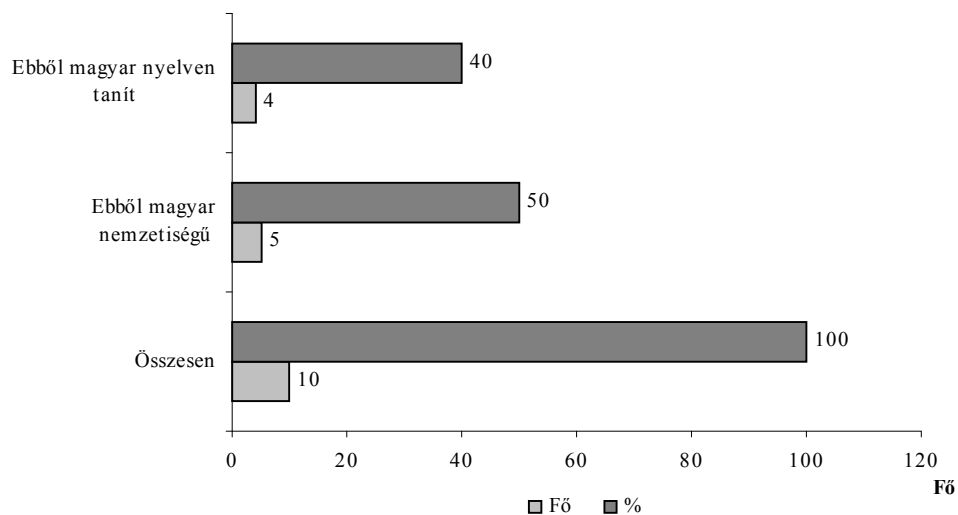
	Az óvoda megnevezése	Az óvoda működési helye (város/község)	Az óvoda tannyelve
1.	Pádova Szent Antal Óvoda	Gyertyánliget	Vegyes (ukrán–magyar)
2.	Magyar Katolikus „Szent Család” Óvoda	Aknaszlatina	Magyar
3.	Aknaszlatinai Óvoda	Aknaszlatina	Vegyes (ukrán–magyar)
4.	Szent Erzsébet Óvoda	Bustyaháza	Vegyes (ukrán–magyar)
5.	Romzsa Tódor Katolikus Óvoda	Nagybocskó	Vegyes (ukrán–magyar)
6.	Viski 1. Számú Bölcsőde-óvoda	Visk	Vegyes (ukrán–magyar)
7.	Huszt 11. Számú Óvoda	Huszt	Vegyes (ukrán–magyar)
8.	Kőrösmezői Magyar Óvoda	Kőrösmező	Magyar

A kárpátaljai szórványóvodákban a vizsgált tanévben összesen 57 óvodapedagógus (ebből 53-an főállásban és 4-en mellékállásban) dolgozott. Ebből saját bevallása szerint 36 fő (34-en főállásban és 2-en mellékállásban) volt magyar nemzetiségű. Az adatbázis szerint 27 fő (26-an főállásban és 1 mellékállásban) dolgozott magyar csoportokban (1–3. ábra, 4–5. táblázat).

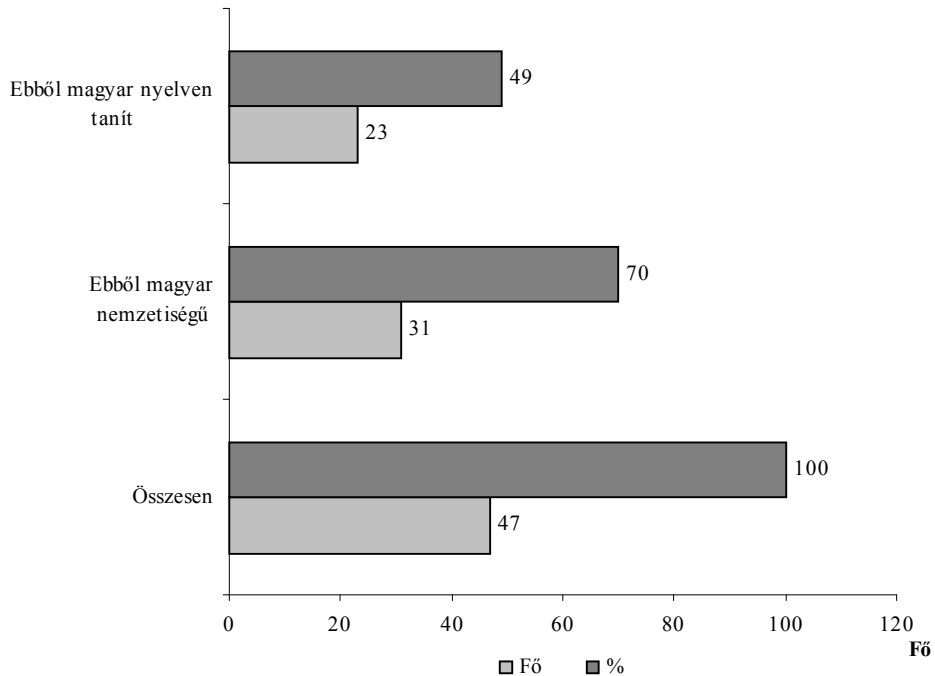
A pedagógusok képesítését figyelembe véve elmondható, hogy mindössze 17,5 százaléka (10 fő) rendelkezik felsőfokú (egyetemi, főiskolai) végzettséggel (ebből 7 főállásban és 3 mellékállásban). A felsőfokú végzettséggel rendelkező óvodapedagógusok közül magyar nemzetiségű az óvodapedagógusok 9 százaléka (5 fő: 4 főállásban, 1 mellékállásban), és az óvodapedagógusok mindössze 7 százaléka (4 fő: 3 főállásban, 1 mellékállásban) dolgozott magyar csoportban (1. ábra, 4. táblázat).

Érdekességnek tűnik, hogy az Oktatási Kataszter adatai szerint a kárpátaljai szórvány (magyar) óvodákban egyetlen óvónő sem rendelkezett szak-középiskolai végzettséggel, annak ellenére, hogy a rendszerváltás előtti években az óvónők döntő többsége speciális közép-fokú végzettséggel bírt. Ugyanakkor az elemzésből kiderült, hogy az óvodákban jelentős hányadban – 82% – dolgoznak képesítés nélküli (47 fő: ebből 46 fő főállásban és 1 fő mellékállásban) óvodapedagógusok. Sajnos negatívumként kell megállapítanunk, hogy a képesítés nélküli pedagóguslétszám több mint fele (31 fő: 30 főállásban, 1 fő mellékállásban) magyar nemzetiségű, és ebből 23 fő magyar csoportban dolgozik (2. ábra, 5. táblázat).

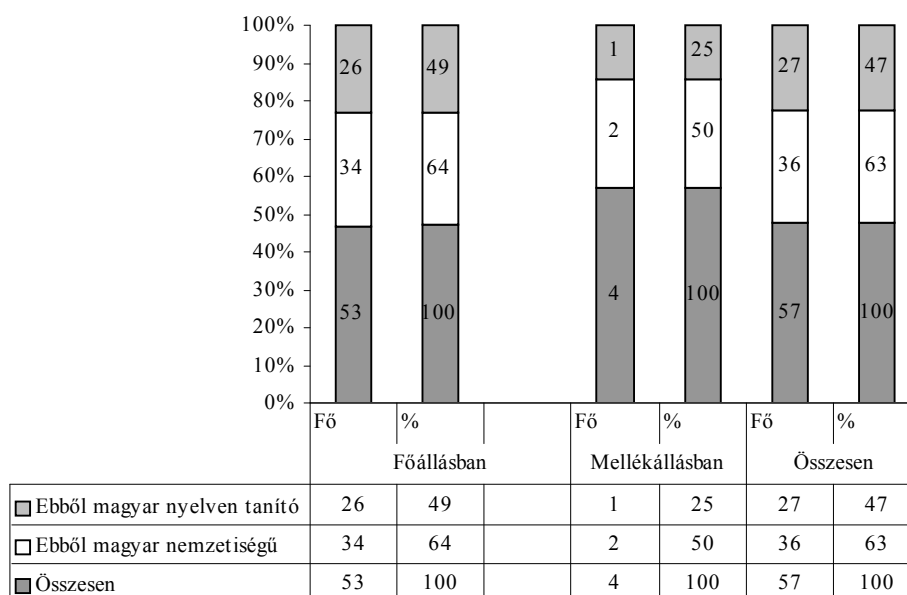
Tehát a magyar csoportok óvodapedagógus ellátottsága az óvónők végzettségét tekintve eléggé negatív képet mutat.

1. ábra. Óvodapedagógusok száma (egyetemi, főiskolai végzettségűek, összesen)

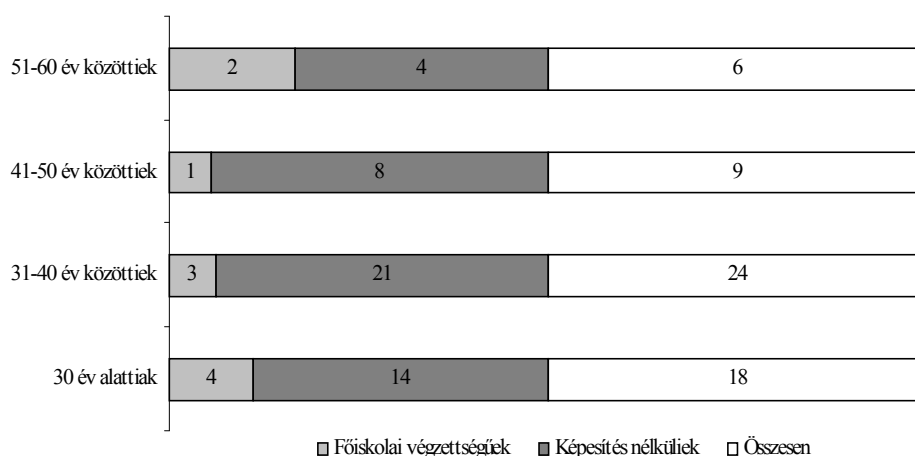

2. ábra. Óvodapedagógusok száma (képesítés nélküliek, összesen)

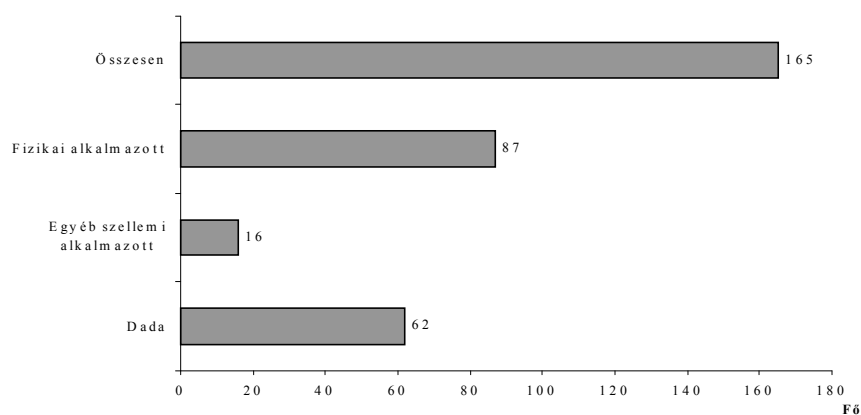

3. ábra. Óvodapedagógusok száma (összesen)

A szórványóvodák pedagóguslétszáma az életkori megoszlást figyelembe véve fiatalnak tekinthető. Az óvodapedagógusok 31,5 százaléka (18 fő) harminc éven aluli, 42 százaléka, pedig 31–40 év közötti. Az aktív dolgozók mindössze 10,5 százaléka (6 fő) közelít a nyugdíjkorhatár (51–60 év) felé (4. ábra).

4. ábra. Az óvodapedagógusok életkori megoszlása (összesen)

5. ábra. A nem pedagógus alkalmazottak száma (összesen)

4. táblázat. A magyar óvodások létszámának megoszlása a különböző korú csoportokban (Gyermeklétszám)

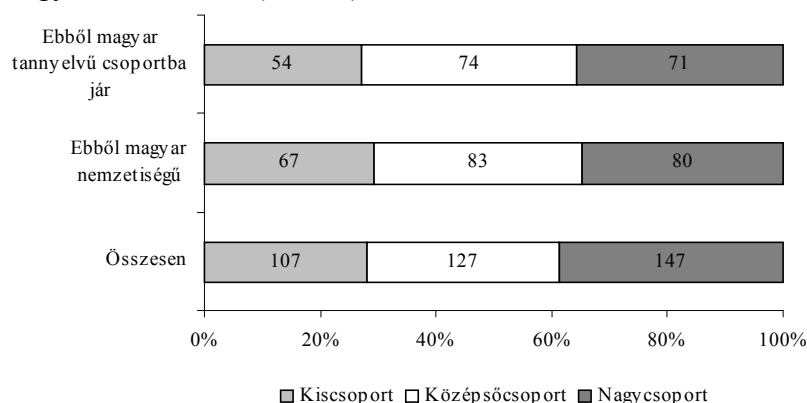
Intézmény		Kiscsoportban			Középsőcsoportban			Nagycsoportban		
		Összesen	Ebből magyar	Ebből magyar csoportban tanuló	Összesen	Ebből magyar	Ebből magyar csoportban tanuló	Összesen	Ebből magyar	Ebből magyar csoportban tanuló
1.	Szent Antal Óvoda	22	17	17	0	0	0	24	15	15
2.	„Magyar Katolikus „Szent Család” Óvoda	14	14	14	17	17	17	24	24	24
3.	Aknaszlati-nai Óvoda	15	0	0	30	22	22	21	0	0
4.	Szent Erzsébet Óvoda	0	0	0	40	21	20	0	0	0
5.	Romzsa Tódor Katolikus Óvoda	23	5	0	Nincs adat	Nincs adat	Nincs adat	22	7	7
6.	Viski 1. számú Bölcsőde-óvoda21	18	16	16	24	7	7	25	15	15
7.	Huszt 11. számú Óvoda	15	15	7	16	16	8	31	19	10
8.	Kőrösmezői Magyar Óvoda*	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Összesen		107	67	54	127	83	74	147	80	71

Megjegyzés: A Kőrösmezői óvodában csak vegyes életkorú csoport működik

A felső-Tisza-vidéki szórvány óvodákban a vizsgált tanévben az óvodapedagógusok mellett 62 dada, 16 szellemi alkalmazott (elsősorban zenei nevelő) és 87 főnyi technikai (fizikai) személyzet, összesen 165 alkalmazott dolgozott (5. ábra).

A vizsgált tanévben összesen 590 gyerek járt óvodába. Ebből 261 (44,2%) volt magyar nemzetiségű, és 290 (49%) kapott magyar nyelvű képzést. Az adatok elemzéséből kiderül, hogy a vegyes életkorú csoportok esetében jelentős volt az ukrán nemzetiségű gyerekek létszáma a magyar tannyelvű csoportokban (60 fő, a magyar tannyelvű csoportok gyermeklétszámának 66 százaléka) (VII. táblázat, 6 – 8. ábra).

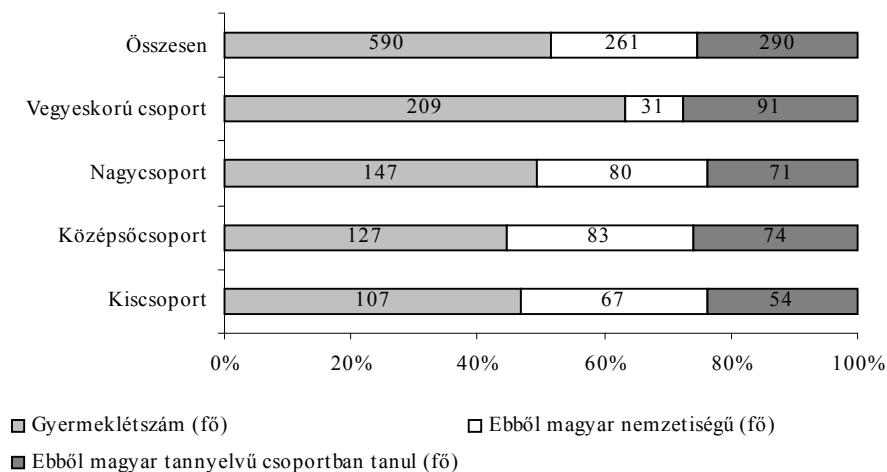
Jelentős, közel ötven százalékos létszámcsökkenést tapasztalunk, ha a vizsgált tanév gyermeklétszámát összevetjük az elmúlt évek hasonló adataival. A 2000–2001-es tanévhez viszonyítva pl. 46 százalékkal (495 fővel) csökkent a gyermeklétszám (9. ábra).

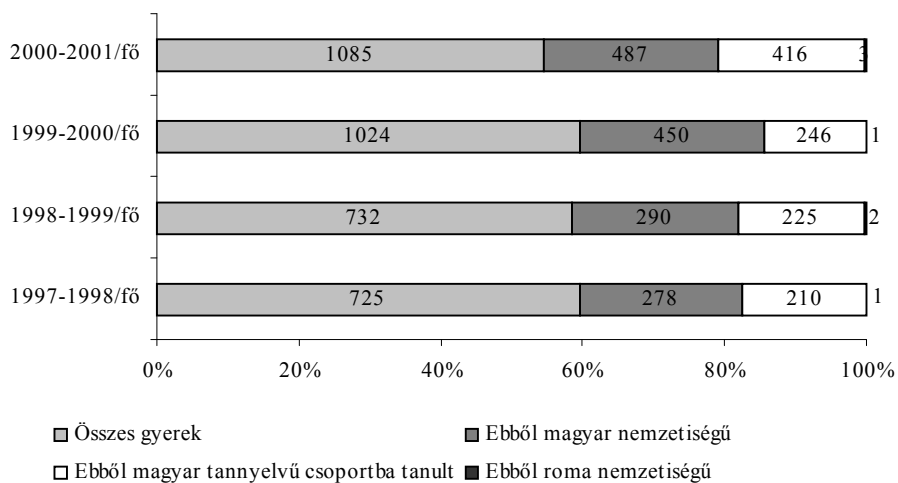
6. ábra. A magyar óvodások létszámának megoszlása a különböző korú csoportokban (Gyermeklétszám)

7. ábra. A vegyes korú csoportok gyermeklétszáma

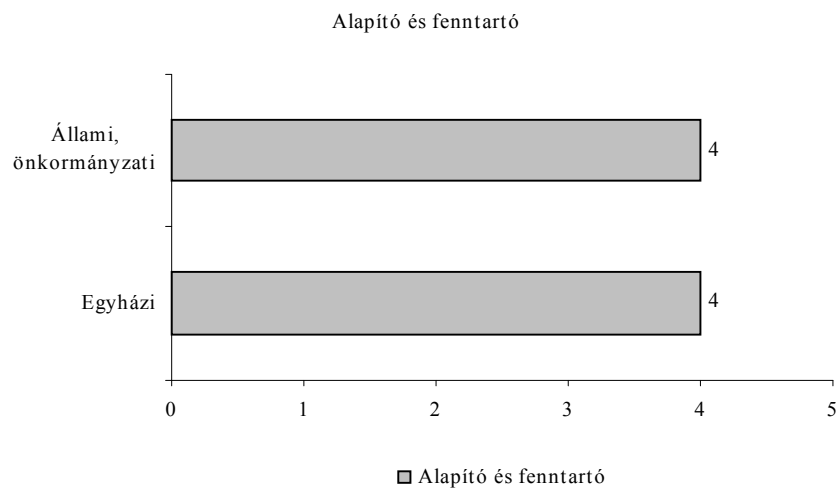

8. ábra. A gyermeklétszám alakulása a kárpátaljai szóróvány óvodákban (összesített táblázat)

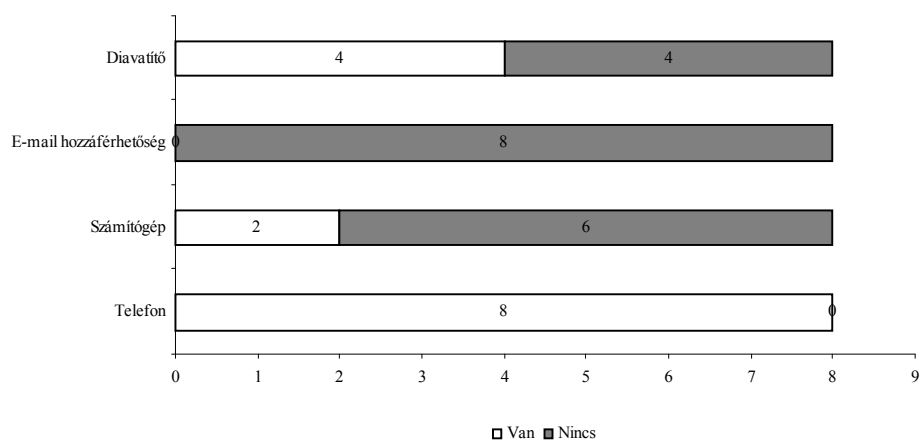
9. ábra. A gyermeklétszám alakulása 1997 és 2001 között (összesen)

A vizsgált óvodák közül négynek a tulajdonosa (50%) és fenntartója az állam és az önkormányzat, négyet pedig a római katolikus egyház alapított és tart fenn részben a Karitas segélyszervezet támogatásával (10. ábra). Az óvodák működését és fenntartását – függetlenül alapítójuktól – jelentős mértékben támogatja a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség.

10. ábra. A szórvány óvodák alapítói és fenntartói

Az óvodák infrastrukturális felszereltségét a 11. ábra jellemzi. Megállapítható, hogy valamennyi óvoda rendelkezik vezetékes telefonnal, ugyanakkor az óvodákban nélkülözhetetlen diavetítővel már mindössze az óvodák fele, számítógéppel, pedig csak negyedük.

11. ábra. Infrastruktúra

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A Kárpát-medence magyar oktatási és tudományos intézményeinek adatbázisa – Oktatási Kataszter (Kárpátaljai magyar tannyelvű óvodák).
- I. Beadvány. In. Botlik – Dupka 1991, 160-166.
- II. Beadvány. In. Botlik – Dupka 1991, 167-175.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István (2004). ... itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról. PoliPrint Nyomda, Ungvár, 11., 17-18.
- Botlik József – Dupka György (1991). Ez hát a hon... Adatok és dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918-1991. Mandátum-Universum Kiadó, Budapest-Szeged.
- Botlik József – Dupka György (1993). Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján. Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest.
- Dupka György – Horváth Sándor – Móricz Kálmán (1990). Sorsközösség. A kárpátaljai magyarok a 80-as évek végén. Kárpáti Kiadó, Ungvár, 112-121.
- Morilják Erzsébet (1995). Az óvodai nevelésügy helyzete. In. Orosz Ildikó (szerk.): A magyar nyelvű oktatás esélyei Kárpátalján (Dokumentumgyűjtemény). Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest.
- Orosz Ildikó (2001). A kárpátaljai magyarok helyzete. In. Közösségek és szórvány. Konferenciaanyag. Kárpát – Alpok Alapítvány, Kárpátalja – Nagydobrony, 2001. október 26-28.

A KISEBBSÉG FOGALOM TIPOLOGIÁJA ÉS A KISEBBSÉGI OKTATÁS LEHETŐSÉGEI

Molnár Eleonóra

Elemzésünk arra irányul, hogy elhelyezzük a kárpátaljai magyar kisebbséget a minoritások között, ezáltal tisztábban láthatunk a kisebbségeket illető jogok, különösen az oktatási jogok területén, valamint hivatkozási alapul szolgálhat az összehasonlító elemzések során. Először elvégezzük a kisebbségelméletek klasszifikációját, hiszen azok nem mentesek az ideológiai konnotációtól. Eszerint két csoportot állítunk fel: *megengedő* és *elutasító*. Ezt követően elemezzük Brubaker triadikus modelljét, vagyis a nemzeti kisebbségek, a nemzetiesítő állam és az anyaország kapcsolatát. A kisebbségek oktatáshoz való jogának ismertetése kapcsán vizsgáljuk meg a kétnyelvűség problémakörét is, melyet a nemzetiesítő államok, a többségek elutasítanak, a kisebbségek szemszögéből viszont a két- vagy többnyelvűség pozitív állapot, hiszen az anyanyelvük megtanulása olyan emberi jog, mely további legitimitációt nem igényel, s a többségi nyelv megtanulását is elősegíti, lehetőséget teremtve a társadalmi mobilitásra, a többségi társadalomba való integrációra. Itt kapcsolódik okfejtésünk szervesen a kárpátaljai szórványmagyarok helyzetének feltárásához.

A kisebbségfogalom konceptualizálása

Napjainkban a domináns angolszász, analitikus politikai filozófia egyik kulcskérdésévé vált az Európában a XX. század elején még kelet-európai problémának számított nemzeti vagy etnikai kisebbségek problémája. Erre világít rá munkásságában Bruno de Witte (2003) és Will Kymlicka (2001). Demeter M. Attila (2006) ezt azzal magyarázza, hogy a hetvenes évektől Európában, Kanadában ún. „etnikai reneszánsz” veszi kezdetét, a nyugat-európai országokba való bevándorlási folyamat, valamint az észak-amerikai kisebbségvédő mozgalmak (feketék, homoszexuálisok, feministák) kiváltják a „multikulturalizmus” vitáját. Schöpflin György (2006) szerint a döntő momentum az, hogy a nyugat soha nem értette meg a

„multietnicitás” természetét, mert a multikulturalizmus fogalmával azonosította azt. Az alfejezetben kísérletet teszünk arra, hogy összegyűjtsük a kisebbségekről szóló uralkodó nézeteket annak a tagadhatatlan ténynek a figyelembe vételével, hogy nincs olyan elméleti okfejtés, mely bármilyen ideológiai konnotációtól független maradna. A nemzeti kérdés nemcsak a rendszerváltás után és a „berlini falon” innen fekvő európai térségben telített súlyos dilemmákkal és paradoxonokkal – Gellner, Hobsbawm, Anderson, Smith már a nyolcvanas évek elején közöltek alapvető és új horizontokat nyitó elemzéseket¹ (Bodó 2004, 66). Ennek tükrében elvégezzük a klasszifikációk klasszifikációját két olyan csoportot felállítva, mely szerint az egyikbe azokat az elméleteket sorakoztatjuk fel, melyek a kisebbségekben veszélyforrást látnak, a megosztottság érzését keltik, a többségiek szemszögéből a kisebbség a nemzetállam fennállásának, fejlődésének, stabilitásának megingását okozhatja, okozza. Ennek az ideológiának a fényében aztán a kisebbségi jogok biztosítása terén is passzivitás mutatkozik, a kisebbségi érdekérvényesítés csorbát szenved, amikor például az oktatási jogainak a biztosításaiért száll síkra. A másik csoportba azokat a kisebbségekről alkotott felfogásokat soroljuk, melyek kísérletet tesznek arra, hogy a kisebbségi létforma kialakulásának okait kutassák, és a kisebbségek létezését ne olyan distinkcióként fogják fel, mely eleve adott, hanem felismerik azt, hogy az lehet önkéntes, az esetek többségében pedig önkéntelen. Ebből kiindulva a kisebbségek között különbséget lehet és kell is tenni. Többen tettek már erre kísérletet többféleképpen, mi ezeket próbáljuk meg az elméletek összefoglalása után kategorizálni.

Elutasító klasszifikáció

Fredrik Barth munkássága nyomán az etnikumok vizsgálatával foglalkozó szociológiai irodalomban két irányzat bontakozott ki annak a közelmúltban elterjedt felfogásnak köszönhetően, mely szerint az etnikumok elhatárolása, határaik mibenlétének és változásainak megismerése többet mond e csoportokról, mint a kulturális identitásnak nevezett indikátor, ami az etnikumok határain belül található. Az egyik irányzat a *cirkumstancialista* (circumstantialist) vagy *situacionista* (situational) nevet kapta, mely szerint az etnikai identitást lényegében az elsődlegesnek felfogott anyagi körülmények, politikai, gazdasági, szociális helyzet és feltételek függvénye határozza meg, amelyek végső soron megvilágítják az etnikai csoportok kialakulásának és fennmaradásának belső logikáját is. A másik a *konstrukcionista* (constructionist)

¹ B. Anderson a nemzetté válás folyamataiban a kulturális vonatkozásokat tekinti elsődlegesnek; E. Gellner és E. J. Hobsbawm a nemzetté válás folyamatainak a korábbiaktól eltérő elemzésével kerültek a szakmai és politikai figyelem középpontjába; A. Smith a nacionalizmus kutatásának egyik meghatározó képviselője, aki bebizonyította a nacionalizmusfogalom sokrétűségét, és az ebből fakadó átfedéseket, zavarokat is.

irányzat nem kerül szembe a szituacionisták sajátos „materializmusával”, nagyobb figyelmet fordít viszont az etnikumok aktív szerepének saját identitásuk megkonstruálásában. E két irányzat cáfolja ugyan az etnikai identitás fundamentális voltát, de hozzájárult az etnikumok kialakulásának és a körülmények hatására (iparosodás, urbanizáció) végbemenő átalakulásának megértéséhez. Ezen irányzatok képviselői nem mentesek az ideológiai konnotációtól, az etnikai identitást olyan hovatartozásként értelmezik, mely konkrét érdekekből, kényelmi vagy érvényesülési megfontolásból vezethető le, ez azonban ellentmondásba ütközik számos etnikum ragaszkodásával önmaga kollektív azonosságához és kultúrájához, ami még akkor is megfogható, ha az ütközik a csoport tagjainak „objektív” érdekeivel. Az érdekek alakíthatják a kollektív identitást, de ez a folyamat fordítva is igaz. Az érdekeink megfogalmazásában szerepet játszik önmagunkról alkotott képünk és az, ahogy ezáltal a külvilágot felfogjuk. Érdekeink befolyásolják cselekedeteinket, ami pedig mindenképpen visszahat körülményeinkre (Cornell 1996).

Cornell (1996) e két instrumentalistának is nevezhető irányzat kölcsönhatásait veszi figyelembe és megalkotja saját, az etnikai identitás tartalmának újraértékelésére épülő koncepcióját, mely szerint az etnikumok tipizálhatók az érdekek, az intézmények és a kultúra dimenziói mentén. A három tengelynek megfelelően az etnikumok három ideáltípusa vázolható fel: az *érdeken alapuló*, az *intézményi* és a *kulturális közösségek*, melyeket az illető szféra dominanciája jellemez. A realitások persze azt mutatják, hogy a legtöbb etnikum identitásában mindhárom tényező megtalálható, noha vannak esetek, mikor mindhárom szféra alig befolyásoló mértékben van jelen, a csoporthoz tartozás tudata mégis evidens, ezt nevezi Cornell negyedik típusnak – *szimbolikus közösségnek* (pl. a harmad- vagy negyedgenerációs amerikai bevándorlók esetében).

Európában az állammal rendelkező nemzetek egyszerre „kisebbségadók” és „kisebbségtartók” (Botik 1996). Magyarországon ukrán, német, román, szlovák stb. nemzetiség él a magyar többség mellett, ugyanakkor a trianoni békeszerződés értelmében a Kárpát-medencében élő magyarság egyharmada rekedt az újra rajzolt határokon kívül. T. Vanhanen 1989-ben számította ki a világ 147 országának etnikai és nyelvi diverzitásindexeit. Négy kategóriát alakított ki: *homogénnek* minősítette azokat, ahol a nemzeti-nyelvi kisebbségek aránya 20 százalék alatti, az *átmeneti helyzetű* országok két alcsoportba kerültek, ahol a kisebbségi jelenlét 20-40, illetve 40-60 százalék közötti, és a *heterogén* országok, ahol a „másság” 60 százalék feletti. Földrajzi térségek szerinti tagolódást is kidolgozott, ahol a volt kommunista országok kategóriájába eső 15 országból 7 az első csoportba, 4+2 a másodikba és 2 a harmadikba tartozik. Az utóbbi csoport rendkívüli feszültségpotenciált képviselő mindkét országa (Jugoszlávia és Szovjetunió) részeire bomlott azóta, a térség államszocialista oktatáspolitikája pedig totális oktatási rendszereket hagyott maga után. Zbigniew Brzezinski káoszparadigmája szerint az etnikumok nemzetállamokat szétfeszítő ereje okozza a mai világ káoszát (Bodó 2004, 99).

Az Európai kontinensen is van olyan politikai erő, mely szerint Isztriában nem horvátok, olaszok vagy szlovének, hanem „isztriaiak” és „nem isztriaiak” (allochtonok) között húzódik a választóvonal. Bogliun–Debeljuh szerint a régió sajátossága a *kollektív plurietnikus* típusú etnikai identitás és interkulturalitás, függetlenül az etnikai heterogenitástól. Az autochton lakosság ugyanis mint plurietnikus corpus: Isztria kollektív etnicitása (Jahn 1996).

A nemzeti kisebbségek és az etnikai csoportok közötti különbségtételre hívják fel a figyelmet Walzer és Glazer írásai, akik különbséget tettek az európai és az új világban tapasztalható etnokulturális sokféleség természetében. Walzer szerint a „rég világ” etnokulturális közösségei mély gyökereket eresztettek a benépesített területeken, míg az „új világ” bevándorlói személyes okokból számolták fel gyökereiket. Glazer a régi világot a „népek közötti föderáció” hosszú távú fennállásával jellemzi, míg az új világ szétszórt és asszimilált csoportokból tevődik össze. Ezeket az érveket az immigrációs célországok felhasználták, hogy kibújjanak a kisebbségeknek biztosítandó kötelezettségek alól (Salat 2001, 88).

A megengedő klasszifikáció képviselői

Az általunk megengedő klasszifikációnak nevezett csoportosítási szempontot azzal a megállapítással kezdenénk, melyet a trianoni békeszerződés véglegesítését bejelentő Millerand-levél tartalmaz, miszerint Közép-Európa néprajzi viszonyai valóban olyanok, hogy lehetetlen a politikai határokat az etnikai határokhoz igazítani (Bodó 2004, 171).

Botík (1996) az etnikumok keveredését három okra vezeti vissza: 1. migrációs és telepítési folyamatokra, 2. államhatárok változásaira, 3. vallási, politikai és ideológiai okokból fakadó menekülésre (emigrálásra). Felismerve a kisebbségi lét specifikumait megállapítja, hogy amint a kisebbségek egy új állam keretei közé kerülnek, új és sajátos természeti, gazdasági, szociális, kulturális és politikai térrel találják szembe magukat, amelynek megértését, befogadását még a többségi nemzet nyelve, az államnyelv is akadályoz, de mindenképpen nehezíti. Bodó (2004, 67) szerint a helyzetet bonyolítja, hogy a politikai szótárban sokszor a gondot jelentő kisebbség etnikummá válik (a helytelenül konceptualizált fogalmakra vezeti vissza Kymlicka az etnikai konfliktusok kezelésének sikertelenségét is, amellyel a későbbiekben részletesebben foglalkozunk). Az etnicitás, a „faj” kategóriája viszont olyan bélyeget hordoz magán, mely szinte kódolja az elutasítást. A „nép” azonosítása egy meghatározott állammal a más nyelvet beszélőket kirekeszti, ők a permanens zavar előidézői, akiknek a léte lesz (a) probléma.

Általánosításokba bocsátkozni nem szerencsés, hiszen a különböző mino-

ritások más-más etnikai szituációkban élnek és eltérő etnicitásuk² jelenlegi „állapota” is. Az etnicitás egyes jellemzői a kisebbségeknél bizonyos tekintetben másként alakulnak az anyanemzet etnicitásjegyeihez képest, hiszen még a legjobb kisebbségi lét is hátrányos³. Az etnikum nagysága, az anyanemzet földrajzi közelsége vagy távolsága, az etnikum kompakt vagy diszperz letelepedettsége, környezetének agrár-rusztikus vagy ipari-urbánus jellege, a „nemzetiségtartó” állam nemzeti-kisebbségi politikája mind befolyásolja a kisebbségek etnicitását (Botík 1996).

Az esetek többségében az etnikai és politikai szándékok sajnos nem esnek egybe, sőt az etnikumhoz tartozó nemzet politikailag gyakran maga is megosztott akár belső hatalmi harcok, akár külső befolyás, az „oszd meg és uralkodj” elv szerint.⁴ A nacionalizmusok többsége eredendően nem szeparatista (Inder Singh 1996). Az etnikai különbségek kezelésének egyik lehetséges módja az államok és a kisebbségek közti kapcsolatok szabályozása. Az I. világháború után, a Birodalmak (Habsburg, Romanov) széthullásával kisebbségi szerződések ugyan egyfajta védelmet nyújtottak a diszkriminációtól, de tiltották a szeparatizmust. A II. világháború után a nemzetközi szervezetek napirendjén a kisebbségi kérdés nem élvezett prioritást, az etnikai különbségek kezelését a többnemzetiségű államok keretein belül tartották elképzelhetőnek. A polgári és politikai jogok 1966. évi nemzetközi szerződésben csupán ajánlásként szerepel a kisebbségek szabad vallásgyakorlata, nyelvhasználata és a saját kultúrájuk élvezete. A hidegháború után 1991-ben az Európai Biztonsági és Együttműködési Konferencia (EBEK) összekötötte a kisebbségvédelmet a jogok törvényes szabályozásával, független bíróságok és autonóm helyi adminisztrációk létrehozásával, általában a politikai pluralizmus megvalósításával (Inder Singh 1996).

Elméleti koherencia az etnikai konfliktusok kezelésére vonatkozó elemzések és javaslatok között alig tapasztalható (Bodó 2004, 172). Kymlicka szerint ez a viszonylagos eredménytelenség azzal is magyarázható, hogy a válságkezelő módszerek többsége, valamint azok alkalmazói nem letisztult fogalmakkal dolgoztak, hanem fogalmi túláltalánosítás és a fogalmak rosszhiszemű, önös politikai érdekeknek való alárendelése következett be. A világ etnokulturális valósága és etnopolitikai elrendezettsége korántsem esik egybe. Az etnokulturális közösségek különböző típusai eltérő módon tagozódtak be a történelem során az ez idő szerint létező politikai közösségekbe és államkeretekbe, ami domináns módon határozta meg helyzetüket, problémáik természetét, és a viszonyt a többségi nemzetekkel. Kymlicka úgy látja, két alapvető etnokulturális kategória összemosása okoz bonyodalmakat mind a politika-elméletben, mind a politikában. Azokban a diskurzusokban, ahol a multikulturalitás áll a középpontban, legtöbbször figyelmen kívül

² Stuart Hall etnicitáskategóriája: azok a kulturális vonások (nyelv, vallás, szokások, hagyomány, helyhez való kötődés), melyek egy nép tagjaiban közősek.

³ Más magyarnak lenni Kárpátalján és más Budapesten – fogalmazott Esterházy Péter egy 2007 tavaszán szervezett kárpátaljai író-olvasó találkozón.

⁴ Lásd a 150 ezer főt számláló Ukrajna területén élő kárpátaljai magyarságnak két politikai képviselője, pártja is van.

hagyják, hogy „az etnokulturális különbözőség — eredete szerint — arra vezethető vissza, hogy egy korábban államalkotó, vagy legalábbis önkormányzati hagyományokkal felruházott, területileg koncentrált kultúra betagozódik valamilyen történelmi fordulat folytán egy új, nagyobb államkeretbe, és hogy más a felmerülő problémák jellege akkor, ha a kulturális pluralitás a más etnikumú egyének bevándorlásával hozható összefüggésbe” (Salat 2001, 83-84). Ezen különbségek figyelembe vételével alkotja meg Kymlicka a következő kategóriákat:

Nemzeti kisebbségnek nevezi az új államok keretei közé betagolódott etnokulturális közösségeket, melyek többnyire elkülönülnek, mintegy párhuzamos társadalmakat alkotnak a politikai nemzetek keretein belül, és az autonómia vagy az önkormányzatiság különböző változatainak a megszerzésén fáradoznak, mely biztosítaná létük és kulturális sajátosságaik fennmaradását.

Etnikai csoportnak nevezi az egyénenként, családonként bevándorlókat, akiknek célja a nemzeti kisebbségekkel szemben az állampolgársággal járó jogok minél szélesebb körű élvezete, és a mielőbbi egyenjogúság megszerzése a befogadó társadalomba való integrálódás révén. Természetesen ők is ragaszkodnak kultúrájukhoz, és identitásuk elismertetése érdekében jogharcot folytatnak, de nem autonómiát vagy önkormányzatot, hanem azt szeretnék elérni, hogy a befogadó társadalom befogadóbbá és toleránsabbá váljon az etnokulturális különbözőségekkel szemben.

A kisebbségek között egy leegyszerűsített séma szerint Botik (1996) ehhez még hozzá teszi a *nemzetiségi kisebbségek csoportját*.

Bodó is hangsúlyozza a nemzeti kisebbségek fogalmának problematikáját. Felhívja a figyelmet arra, hogy külön kell beszélni nemzeti kisebbségekről, etnikai csoportokról, bevándorlókról, vendégmunkásokról, menekültekről, hisz valamennyien sajátos jellemzőkkel bírnak, helyzetük, jogállásuk, státuszuk lényegi különbségeket mutat. Az ENSZ és az Európa Tanács az 1950-es évektől használja a kisebbségfogalmat, gyakran szinonimaként említik a kisebbség és nemzeti kisebbség megjelölést. Tudományos igényű definíció csak a kilencvenes években született és leginkább F. Capotorti meghatározását idézik: „*A kisebbség olyan, nem domináns csoport, amely lélekszámban kisebb az állam népességének többi részénél, s amelynek tagjai – mint az adott állam szülöttei – olyan etnikai, vallási vagy nyelvi jegyekkel rendelkeznek, amelyek különböznek az állam népességének többi részétől, és olyan szolidaritásérzést tanúsítanak, még ha csak burkolt formában is, amely kultúrájuk, hagyományaik, vallásuk vagy nyelvük megőrzésére irányul*” (Bodó 2004, 175–176).

Kende (1994, 149–151) a kisebbségek vonatkozásában alaphelyezetekeket különít el:

- egy szomszédos vagy távolabbi nemzet nyúlványát képezik
- izolált kisebbségek
- transznacionális kisebbségek

St. Pierre-Cabs újabb szempontjainak a figyelembe vételével a következő korrekciókat tehetnénk az előző felsoroláson:

- egy szomszédos vagy távolabbi nemzet nyúlványát képezik, mert történelmi mozgások következtében kerültek a nemzeti határokon kívül, leginkább ők nevezhetők *nemzeti kisebbségeknek*
- az *elszigetelt kisebbségek* olyan nemzeti közösségek, melyek nem rendelkeznek igazi választási alternatívával, alkalmazkodnak a geopolitikai adottságokhoz. Kultúrájukat őrizni, nyelvüket ápolni szeretnék. Ide tartoznak a szlovákok, szlovének, makedónok, akik a kilencvenes években kaptak önálló államiságot, de a helyzetet jobban érzékelteti például a krimi tatárok helyzete, akik az előzőekhez hasonló pozitív kontextusra aligha számíthatnak.
- A *transznacionális kisebbségek* kategóriájába a *cigányok (romák)* és a *zsidók* tartoznak, akiknek a helyzete annyiban hasonló, hogy mindketten elutasítással találkoznak. A cigányok számossága nem is ismeretes, hiszen ők gyakran valamelyik többségi közösség tagjának nyilvánítják magukat. A zsidók sajátossága pedig az, hogy vallási jegyekkel határozták meg önmagukat (Bodó 2004, 176–177).⁵

Brubaker (2006) a nemzeti kisebbségen nem egyszerűen olyan csoportot ért, mely egyfajta statikus népességösszetétel tényétől függ, hanem dinamikus politikai alapállást, egymáshoz kapcsolódó, ugyanakkor egymással versengő álláspontok együttesét, melyek összetartoznak egymással. Ezeknek a politikai alapállásoknak három jellemzője van, akik képviselik: nyilvánosan igényt formálnak arra, hogy tagjai legyenek egy olyan etnokulturális nemzetnek, amely különbözik a számbelileg vagy politikailag domináns etnokulturális nemzettől; követelik, hogy ez a különálló etnokulturális nemzetiség állami elismerésben részesüljön; bizonyos kollektív vagy politikai jogokat követelnek ennek az etnokulturális nemzetiségnek az alapján.

Ogbu (1978) elmélete új megvilágításba helyezi a kisebbségfogalom értelmezését. Klasszifikációja az önkéntességen vagy szabad akaraton alapszik, ezáltal lehetőség nyílik a különbségtételre bevándorlók és nemzeti kisebbségek között. Ogbu a kisebbségeket a következő módon definiálja: *az a népesség, amely – valamely formában – alárendelt (hatalmi) szereppel rendelkezik az adott társadalmon belüli más csoportokhoz viszonyítva*. Az iskolai teljesítmény kulturális-ökológiai elméletével Pásztor (2005) doktori értekezésében részletesen foglalkozik – kifejti Ogbu elméletének részleteit az iskolázottsági esély-

⁵ A humánföldrajzi enciklopédia a transznacionális kisebbségeket az etnikai csoport fogalmával azonosítja és ugyanúgy romákat és zsidókat ért alatta, ahogy azt teszi St Pierre-Cabs.

egyenlőtlenséggel kapcsolatban – jelen értekezés tárgyát viszont a kisebbségek egy újabb terminológiájának a megismerése szolgálja, így John U. Ogbu munkájának csak egy szeletét vázoljuk, melyben a kisebbségi csoportok új felosztását annak a tükrében határozza meg, hogy azok saját elhatározásukból vagy szükségyszerűségből telepednek-e meg az adott ország területén és ott mennyiben szenvednek el diszkriminációt:

Autonóm kisebbségek – jellegzetes faji, etnikai, nyelvi vagy kulturális identitással rendelkeznek, melyet tradíció vagy nemzeti alkotmány garantál. Érheti őket előítéletesség, de nincsenek társadalmi, politikai vagy gazdasági alárendeltségben. Pl. mormonok, zsidók.

Bevándorló vagy önkéntes kisebbségek – szabad akaratukból érkeztek az adott országba, gyakran a társadalmi ranglétra alján helyezkednek el, a szülőföldjükön betöltött helyzetükhöz képest mégis javulást érzékelnek. Pl. kubaiak, kínaiak.

Önkéntelen vagy kasztszerű kisebbségek – nem állt szándékukban az adott ország részévé válni, rabszolgaság, gyarmatosítás útján kerültek egy új ország fennhatósága alá. Ellenállnak az asszimilációnak, harcolnak az egyenlőségért. Pl. amerikai indiánok, afro-amerikaiak.

Szarka (1999) a kelet-közép-európai térség minoritásaira az ogbui terminológiához (önkéntelen kisebbség) hasonló kifejezést a *kényszerkisebbség* illetve a mai viszonyokra – lélekszámuk rohamos csökkenésére, a nemzetiesítő államok asszimilációs törekvéseire utalva – a *maradék-kisebbség* fogalmakat használja. A tízezernél nagyobb lélekszámú kisebbségi közösségeket tipológiai sajátosságok és hasonlóságok szerint hat kritériumegyüttes alapján foglalta rendszerbe. Négy nagy korszakra és három történeti tényezőre vezeti vissza a térség kisebbségeinek kialakulását: a középkori kolonizációs és migrációs folyamatok eredményeként a térség hagyományos történeti kisebbségi közösségei a 12–17. század folyamán alakultak ki a Habsburg, az orosz és a török birodalmakba való beolvadással. Aztán a török kor után elkezdődött újratelepítések, Lengyelország felosztása olyan soknemzetiségű régiókat hozott létre, mint a bácskai német–szláv–magyar, a bánági német–szláv–magyar–román régiók. A harmadik korszakban, a 19. század urbanizációs, iparosodási folyamatainak kísérőjelenségeiként nemzetállami befolyások jelentkeztek, erőteljes asszimilációs folyamatokkal. Végül a XX. század eleji államjogi változások eredményeként a polietnikus birodalmak helyén szerveződött nemzeti kisállamokban korábban domináns német, magyar, mohamedán nemzeti közösségek kényszerkisebbségi sorba kerültek.

A történeti körülmények alapján tehát megkülönböztet középkori *önkéntes kisebbségeket*, melyek belső telepítési – migrációs hullámok következtében alakultak ki, valamint a 20. század politikai döntései nyomán kialakított *kényszerkisebbségeket*. Hangsúlyozza azonban, hogy a tipológiaiilag releváns sajátosságok tekintetében sokkal inkább meghatározó az, hogy a nemzetrész a nemzeti közös-

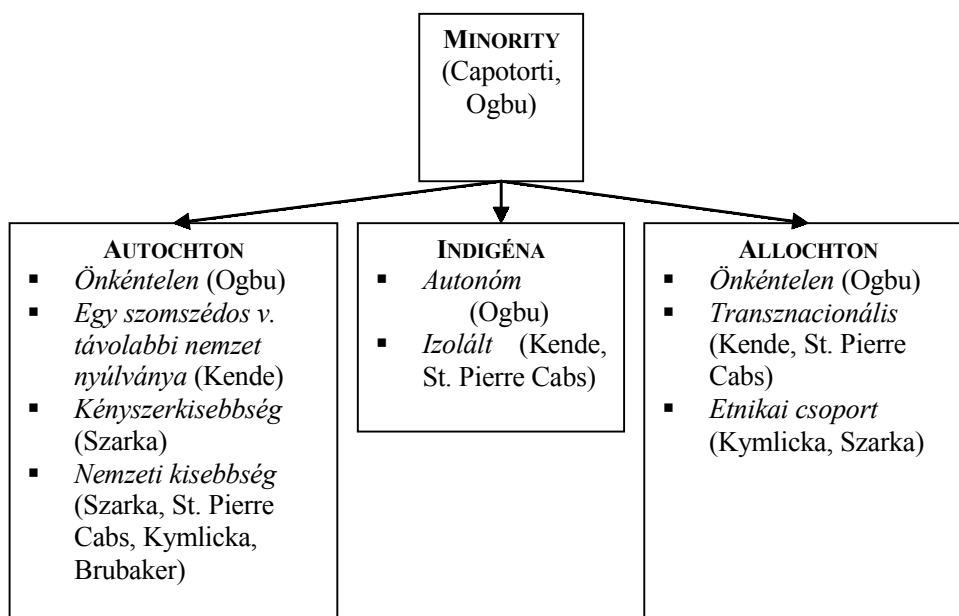
ségtől való elszakadásának pillanatában milyen stádiumban volt a nemzettudat legfontosabb hordozói tekintetében (egységes irodalmi nyelv, nemzeti, állami politikai program, egységes nemzeti kultúra, gazdaság, piac). A közép-európai kisebbségeket történeti, területi, nyelvi, tudati jellemzők alapján egymástól mereven nem elválasztható három csoportba sorolja: az egyik a nemzeti közösségtudattal rendelkező, azt közösségi identitásukban meghatározó elemként értékelő *nemzeti kisebbségek*; a másik az eredeti vagy anyanemzeti közösségtől tartósan különfejlődő, ahhoz elsősorban a származás, valamint a beszélt nyelv alapján kötődő *etnikai kisebbségek*; a harmadik a vizsgált országok egyes régióiban kialakult s ma identitásukat ehhez a régióhoz való kötődésükkel meghatározó *regionális kisebbségek* csoportja.

A Szarka által felvázolt európai kisebbségek kategóriákba sorolása nem képez zárt rendszert, a három csoport között folyamatos az átjárás lehetősége, egyes csoportok például mindhárom csoportba besorolhatók.

A nemzeti kisebbségeket magukba foglaló államokat Kymlicka *többnemzetiségű (multinational)* államoknak nevezi, a nagyszámú bevándorlót befogadó országokat *többetnikumú (polyethnic)* megnevezéssel illeti. Ez a fajta differenciálás olyan konklúziót von maga után Kymlicka megítélésében, hogy azokat az államokat, melyek etnikai kisebbségeket fogadnak magukba, nem lehet nemzetállamoknak tekinteni. A Kymlicka fent említett definíciója szerint tehát a nemzeti kisebbségek olyan közösségek, melyek önkormányzati hagyományokkal és ezáltal valamilyen intézményrendszerrel rendelkeznek, saját nyelvük, kultúrájuk van, és olyan területen élnek, amelyet tradicionálisan szülőföldjüknek tekintenek, és amelyen ők alkotják a többséget. Ezek a szempontok a szakértők által használt ismérveket kimerítve a *nemzet* fogalmát adják (Salat 2001, 85).

A korábban ismertett Brzezinski káoszparadigmája megdőlni látszik, a Kymlicka által felállított terminológia szerint ugyanis nem léteznek nemzetállamok. A többnemzetiségű vagy többetnikumú államok területén élő minoritások pedig nem képesek önmagukban kiváltani világméreteket öltő káoszt, hanem a többség és kisebbség közötti konszenzus hiánya adja a konfliktusforrást, ami pedig abból fakad, hogy válság kezelésére nem megfelelően konceptualizált fogalmakat és módszereket használnak.

Fontosnak tartottuk részletesebben ismertetni a fentiekben kifejtésre került terminológiákat, hogy azok összefoglalása az olvasó számára is világos legyen. Ezzel kívántuk megalapozni azt az általunk felállított modellt, mely szerint a nemzetközi és hazai szakirodalmakat egyaránt figyelembe véve a kisebbségeket három nagy csoportba soroltuk: *autochton (őshonos)*, *indigéna (honosított)* és *allochton (bevándorló)*. Célunk, hogy aztán az általunk vizsgált kárpátjai magyar kisebbséget is el tudjuk helyezni a kisebbségek között.

1. ábra. Kisebbségek tipizálása

A vázolt séma szerint az Ukrajna – a határmódosítások következtében a történelmi Magyarország területétől elcsatolt Kárpátalja – területén élő magyarokat autochton kisebbségnek tekinthetjük, noha egy kritériumnak, nevezetesen, hogy azon a területen, ahol élnek és amelyet szülőföldjüknek tekintenek többségben vannak, nem felelnek meg, lásd az 1.számú táblázatot.

1. táblázat. A magyarok száma/aránya Kárpátalján a 2001-es népszámlálási adatok szerint

Közigazgatási egység	Lakosság összesen	A magyar lakosság száma	A magyar lakosság aránya (%)
Kárpátalja egésze	1 258 264	151 516	12,04
Városi lakosság	466 004	53 598	11,50
Falusi lakosság	792 260	97 918	12,36

A kárpátaljai magyarok a 20. században több ország fennhatósága alá kerültek⁶, ami Botík (1996) megállapításaihoz képest többszörösen nehezítette a nemzeti kisebbség helyzetét, hiszen nemcsak sajátos gazdasági, szociális, kulturális és politikai erőterek váltották egymást, hanem az államnyelv is. A társadalmi mobilitásra, a többségi társadalomba való integrációra így nem nyílt lehetőség, hiszen nem tudott kialakulni egy erős, széleskörű értelmiségi réteg, mely képessé vált volna önmeghatározásából fakadó érdekérvényesítő törekvések képviselésére. Mire törekvései, lehetőségei körvonalazódtak volna, ismét egy új állam keretei között találta magát. Ma egy alig tizenhat esztendeje szuverenitást nyert, de azóta is politikai válsághelyzetekkel jellemezhető, megosztott Keleti és Nyugati orientáció terén, szigorú nemzetépítő politikát folytató állam keretei között próbál a kárpátaljai magyar nemzeti kisebbség érvényt szerezni jogainak, a shengeni határ kitolódásával pedig új perspektívákat keresni a többszörös kirekesztettség és a kisebbségi létből adódó nehézségek közepette, miközben a Felső-Tisza-vidéken szóróanyagban élő kárpátaljai magyarság identitását leginkább vallásukban őrzik, hisz nyelvüket, kultúrájukat leginkább a még élő nagyszülők őrzik, a gazdaságilag aktív korosztály már nem vagy csak alig beszéli a magyar nyelvet, a gyerekek magyar tannyelvű oktatásának szerepe tehát nem kisebb, mint a nemzeti identitás megőrzésének, életben tartásának egyik eszköze.

A következőkben azt boncolgatjuk, hogy a kisebbségi helyzetben élő elszakított nemzetrészek érdekérvényesítési küzdelmében kivel állnak szemben és kitől várhatnak támogatást.

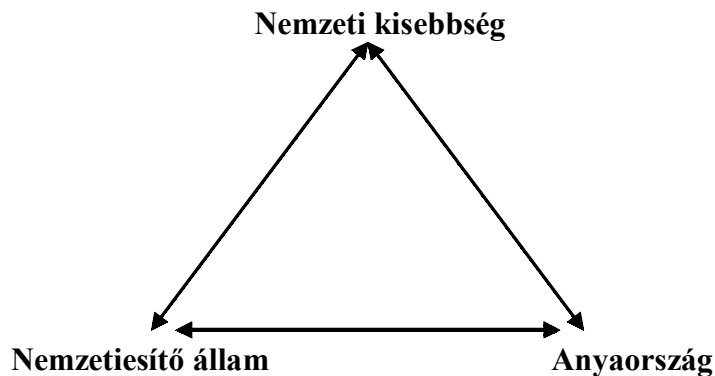
A nemzeti kisebbségek, nemzetiesítő államok és az anyaország triadikus modellje

Rogers Brubaker (2006) triadikus modellje a nemzeti kisebbségek, a nemzetiesítő⁷ államok és az anyaország⁸ kapcsolatát köti össze, mely kapcsolatra a teljes kölcsönösség elve érvényes (2. ábra). Mindegyik pólusnak vannak olyan komponensei, melyekkel a másik kettő figyelmét felkelteni, orientálni, lekötni képes, vagyis egyik pólus sem lehet immunis a másik két szereplő interakciójára.

⁶ Kárpátalja az első világháorút követően a teljes autonómia ígéretével Podkarpatszka Rusz néven a Csehszlovák Köztársasághoz került. 1939–44 között Kárpáti Ukrajna néven, majd mint Kárpátaljai Kormányzóság Magyarország része a triaoni határhoz képest megkisebbedett, az első bécsi döntés által meghúzott határokon belül. 1944 őszétől szovjet befolyási övezet (Kárpátontúli Ukrajna), 1946-tól a Szovjetunió, 1991-től az Ukrán Köztársaság Kárpátontúli közigazgatási egysége.

⁷ Brubaker a nemzetállam kifejezés helyett inkább nemzetiesítő állam jelzőjét használja, érzékelte, hogy politikai alapállás áll okfejtésének középpontjában, értelmezése azonos Kymlicka többnemzetiségű állam terminusával.

⁸ Az anyaországok politikai cselekvések során konstruálódnak, amikor a politikai vagy kulturális elitek úgy határozzák meg a más államokban élő etnonacionális rokonokat, mint egy és ugyanazon nemzet tagjait, és állítják róluk, hogy bizonyos értelemben az államhoz „tartoznak” (Brubaker 2006).

2. ábra. Brubaker triadikus modellje

A magyar etnikum mintegy 3 millió tagjának ambivalens a hovatartozása: míg lakhelye, formális állampolgársága az egyik államhoz (Románia, Szlovákia, Szerbia, Ukrajna), addig az etnonacionális affinitása másik államhoz köti (Magyarország), a fentiekben vázolt terminológia szerint pedig mint nemzeti kisebbség, az általuk lakott területet szülőföldjüknek tekintik (pl. Kárpátalja). Amennyiben be akarnánk helyettesíteni a háromszög pólusai helyére valamelyik magyar nemzeti kisebbséget, akkor esetünkben a kárpátaljai magyarok a nemzeti kisebbség, Magyarország az anyaország és Ukrajna a nemzetesítő vagy többetnikumú állam. Kymlicka hívja fel a figyelmet arra, hogy az anyaországot annak a folyamatnak a belső logikája jelöli ki, melyben a nemzetközi grémium hatástalannak bizonyul, nevezetesen a kisebbségi igazság/méltányosság érvényesítésében (Bodó 2004, 173). E hárompólusú kapcsolat nem mindenhol és nem mindig implicál válsághelyzetet. A Kelet-Európában és a volt Szovjetunióban élő német kisebbség esetében például kivételes módon konfliktusmentes. Az etnikailag heterogén mégis nemzetállamként felfogott új vagy újrarendeződött nemzetesítő államok, amelyek nyelvi, kulturális, demográfiai helyzetét, gazdasági prosperitását, politikai hegemoniáját kívánja előmozdítani szemben az öntudatos nemzeti kisebbséggel, melynek vezetői kulturális vagy területi autonómiát követelnek és mindezen eseményeket nyomon követő anyaország elitjei erőiesen tiltakozni kezdenek az új államokban élő etnikai rokonok jogainak megsértése ellen, máris konfliktushelyzet áll elő. Az anyaországpolitika biztosíthat bevándorlási és állampolgársági privilégiumokat a nemzeti kisebbség „visszatérő” tagjainak, de akár ún. irredenta követelésekkel is fel léphet más államok területeire vonatkozóan. Figyelemmel kísérheti és védheti a külföldön élő etnikai értelemben azonos nemzetiségűek érdekeit, anyagi vagy erkölcsi támogatást nyújthat, illetve tiltakozhat a nemzetesítő államnál vagy

nemzetközi szervezeteknél az észlelt nemzetiesítő törekvések ellen. A kölcsönösséget reprezentálja az is, hogy a kisebbség hűtlenséggel vádolható meg, az anyaországként fellépő állam pedig a nemzetállam belügyeibe történő illegitim beavatkozással.

A nemzeti kisebbségek által követelt kulturális és politikai jogok formailag ugyan hasonlóak, de sajátos tartalmukat tekintve igen sokfélék. Brubaker (2006) meglátása szerint a legszerényebb igények közé tartozik a kisebbségi nyelvű adminisztrációra és oktatásra vonatkozó igények, az igazán maximalista törekvéseket a széleskörű területi és politikai autonómia jelenti.

A Bourdieu által alkalmazott mezőfogalom fejezi ki legteljesebben a nemzeti kisebbségeket, akikre nem mint rögzült entitásokra, hanem azon *pozíciók és alapállások differenciált és kompetitív mezőjeként* tekinthetünk, amelyeket különféle szervezetek, pártok, mozgalmak vagy egyéni politikai vállalkozók vallanak magukénak, miközben „reprezentálni” kívánják a kisebbséget annak tagjai, a befogadó állam vagy a külvilág számára és mindegyik csoport legitim reprezentációjának monopolizálására törekszik (Brubaker 2006).

A kisebbségi/etnikai kérdés kapcsán Éger (2000, 41) hangsúlyozza, hogy az nem specifikusan magyar, hanem általános közép-európai jelenség. Új aspektusba helyezi a kisebbségeket, megállapítása szerint ugyanis a kisebbségekben élőknek a kisebbségi lét amúgy is meglévő nehézségei mellett a periféria – a többségi néphez tartozó állampolgárokat is sújtó – hátrányaival is meg kell küzdeniük. Ennek hatására – regionalitás és etnicitás – született meg a hetvenes években Nyugat-Európában az etnoregionalizmus fogalma és az erre épülő etnoregionalista mozgalmak. A fogalom a tájegységi és etnikai érdekegybeesést fejezi ki, s egyes kutatók szerint a civil identitás regionális vetületeként értelmezhető. Az etnikai csoportok és a regionális pozíciók kölcsönös összefüggésével Donald Horowitz (1985) foglalkozott.

A kárpátaljai magyarok valóban periférián élnek Ukrajna területén, de ez a periférikus helyzetet megfelelő viszonyok között hasznára is válhatna egy demokratikusan működő, gazdaságilag fejlett ország kötelékében (Ukrajna ezeknek a kívánalmaknak sajnos még mindig nem teljesen felel meg), hiszen közvetlenül az Európai Unióval és 2008. január elsejétől a schengeni zónával lesz határos. Ebben a kontextusban viszont még hangsúlyosabbá válik az anyaország szerepe, – a határok átjárhatatlansága miatt Kárpátalja és Vajdaság a „vasfüggönyön” kívülre kerül – hogy Magyarország milyen lépéseket tett a határon túli magyarság érdekeinek védelmében, különös tekintettel a kárpátaljai magyarokra.

A rendszerváltás utáni években a posztszocialista országokban elfogadott alkotmányok (a magyar, a román, a szlovén, a macedón, a horvát, az ukrán, lengyel és a szlovák) tartalmaznak olyan rendelkezéseket, amelyek értelmében az anyaországok felelősséggel tartoznak a határaikon kívül élő kisebbségeikért, továbbá elősegítik és erősítik azok kapcsolatát az anyaállammal

(Csordás 2004). Magyarország Alkotmányának 6. § (3) bekezdése leszögezi, hogy „[a] Magyar Köztársaság felelősséget érez a határain kívül élő magyarok sorsáért, és előmozdítja a Magyarországgal való kapcsolatuk ápolását”. A szomszédos országokban élő magyarokról szóló jogszabályokat a magyar közbeszéd státustörvényként emlegeti, helyénvalóbb lenne viszont a kedvezménytörvény elnevezés, mivel ezen jogszabályok legtöbbször nem jogállást szabályoz, hanem inkább valamilyen kedvezményt nyújt a címzeteknek⁹. Más országok polgárainak a nemzeti, nyelvi, vagy kulturális azonosság alapján történő kedvezményben részesítése Nyugaton sem ismeretlen jelenség¹⁰, bár a határon túli nemzettársakra vonatkozó alkotmányos rendelkezések a kelet- és a közép-európai országokban a rendszerváltozás után jelentek meg. A magyar felelősségi klauzula egyoldalú és állandó állami felelősségvállalást jelent, vagyis nemzetközi viszonyosságot nem igényel és visszavonásig érvényes (Halász – Majtényi 2004, 96). Az állam számára tulajdonképpen két feladatot fogalmaz meg: felelősségviselést a határokon kívül élő magyarok sorsáért, valamint a Magyarországgal való kapcsolatok ápolásának előmozdítását. A felelősségvállalás megnyilvánulásai a jogszabályok, kedvezmények és támogatások a szülőföldön való boldogulás elősegítésére, pl. az egyik ilyen az 1991. évi magyar–ukrán alapszerződés, vagy a legutóbbi 2001-ben elfogadott státustörvény. Ide tartozik még a határokon kívüli magyar kultúra, oktatás és tudományos élet támogatása közalapítványok révén. A határon túli magyarok és szervezeteik Magyarországgal való kapcsolatát egy sokrétű intézményrendszer segíti, amelynek egyik része közigazgatási, a másik társadalmi és alapítványi alapokon működik, a harmadik a magyar–magyar párbeszéd intézményesítését és formalizálását szolgálja.

Az itt megemlített közalapítványi rendszer munkája (különös tekintettel az Illyés Közalapítvány (IKA), az Apáczai Közalapítvány (AKA), az Arany János Közalapítvány (AJK)) igen hatékonyak bizonyult a kárpátaljai magyarok oktatási, kulturális és tudományos munkájának támogatásában, többek között az általunk vizsgált felső-tisza-vidéki óvodák és iskolák létrehozásához és működéséhez is évről-évre hozzájárult, ám az egész közalapítványi rendszert és magát az országos hatáskörű szervet, a Határon Túli Magyarok Hivatalát (HTMH) is a 2006. évvel kezdődő kormányzati ciklus felszámolta és helyette a Szülőföld Alap kollégiumaihoz lehet pályázati úton támogatásért folyamodni a határon túli magyaroknak

⁹ Más nyelven egyéb elnevezések is meghonosodtak: Szlovákiában és Oroszországban honfitársi törvénynek nevezik (Halász – Majtényi – Szarka 2004, 7).

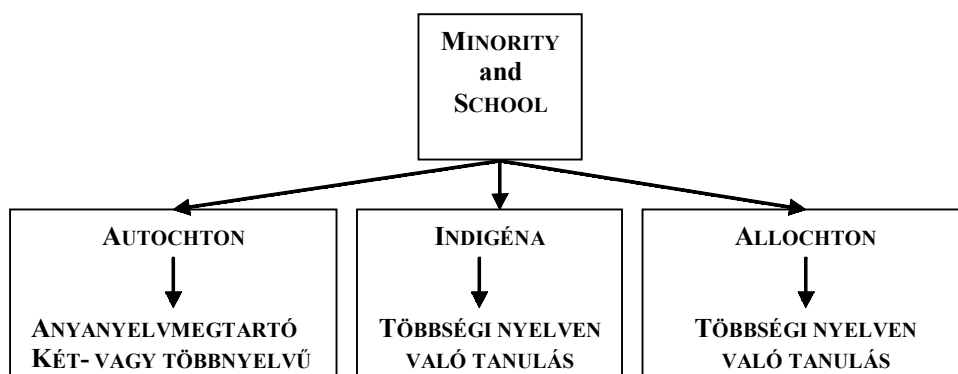
¹⁰ Az 1946-os párizsi szerződésben Ausztria jogot formált a „védőhatalmi” státusra az 1918-ban Olaszországhoz került dél-tiroli németek és ladinok fölött; Németország 1949. évi alaptörvénye a szovjet megszállás alatt élő németekről kívánt gondoskodni; Portugália 1976. évi alkotmánya egy a közép- és kelet-európai országok szabályozási koncepciójától eltérő szellemiségű és történelmi háttérű (gyarmattartó) rendelkezést hozott, melynek lényege, hogy az azonos nyelvű és kultúrájú (portugál) személyeknek a többi külfölditől megkülönböztetett státust biztosít, kivéve annak lehetőségét, hogy vezető posztot töltsenek be.

egy meghatározott keretösszegnek megfelelően. A kárpátaljai magyarok Brubaker triadikus modelljében olyan komponens, mely nem implikál válsághelyzetet, de nemzeti identitásának megőrzésében, oktatási, kulturális és tudományos munkájának támogatásában egyedül az anyaországra számíthat. Magyarország a shengeni övezethez való csatlakozása után pedig az alkotmányban foglaltak – a felelősség érzése a felelősség vállalás helyett – lássuk be nem elegendő a nemzetrész megmaradásának hozzájárulásához.

Kisebbségek oktatáshoz való joga és oktatási rendszerek

Az iskola mint intézmény a kultúrák közötti átjárás és nem csupán közvetítés legfontosabb eszköze (Bodó 2004, 136), ezért nagyon fontos a különböző kulturális jegyekkel rendelkező kisebbségek igényeihez való igazodás.

3. ábra. Kisebbségek iskolaválasztása

A fenti ábra jól mutatja a kisebbségek és az iskola kapcsolatát az oktatás nyelvét illetően. Az általunk már korábban autochton kisebbségnek definiált kárpátaljai magyarok az anyanyelven való tanulást tartják elsődleges szempontnak az iskolaválasztáskor. Ogbu megállapítása szerint a bevándorlók a kulturális és nyelvi különbségekre mint leküzdendő akadályokra tekintenek, nem várják el, hogy az iskolában saját nyelvükön, saját kultúrájukra tanítsák gyermekeiket. Épp ellenkezőleg, még ha nehézségekkel is jár, igyekeznek a többségi társadalom nyelvét és kultúráját legjobb tudásuk szerint elsajátítani, a végső cél érdekében a kulturális határokat is átlépve. Ezzel szemben a nemzeti kisebbségek identitásuk megőrzésére törekedve inkább a két- vagy többnyelvűséget tartják elfogadhatónak, anyanyelven kívánják gyermekeiket taníttatni,

de elfogadják, hogy a nemzetiesítő állam területén való boldogulásnak egyetlen záloga az államnyelv elsajátítása, ami a munkahelyteremtés, a közintézményekkel való hatékony érintkezés alapja (Orosz – Molnár, 2007). A szórványban, Felső-Tisza-vidéken élő magyarság esetében, az alföldi térség tömbben élő magyarságához képest, az anyanyelv megtartásán van a hangsúly, hiszen ott az asszimiláció nagyon előrehaladott stádiumban van, míg az alföldön élők körében az ukrán nyelv megtanulása okoz gondot. A szórványban élőknek széleskörű magyar tannyelvű oktatás kiépítésére, a tömbben élők számára az ukrán nyelv mint második nyelv megtanulásához szükséges módszertan kidolgozására van szükség. Ezeknek a feltételeknek a biztosításához pedig mindkét esetben tankönyvekre és kétnyelvű tanárookra is igény mutatkozik.

A következő alfejezetben megvizsgáljuk, miként került napirendre a nemzetközi politikában a kisebbségek kérdése, különös tekintettel a kisebbségek oktatáshoz való jogainak biztosítása; foglalkozunk a nyelv, oktatás és a kisebbségek kérdésével.

Kisebbségi oktatás a nemzetközi jogban

Az oktatás olyan eszköz, melynek segítségével az egyén személyisége kiteljesedik, integrálódik a társadalomba és a közösség kulturális öröksége átörökítődik. Ezt az eszközt joga van minden embernek birtokolni akár többség, akár kisebbség tagja. Ma már kevesen osztják Helvetius elvét, miszerint az oktatás mindenre képes, ezt Kant is hasonlóan látta: az ember annyi, amivé az oktatás teszi. Az oktatás a 19. századig csak egy szűk csoport privilégiuma volt, az hogy milyen tannyelven folyik nem volt lényeges, hiszen sokáig a latinak volt kizárólagos szerepe, különösen a felsőbb stúdiumokban. A 18. század végén megjelenő nacionalizmus egyik eszköze volt a nyelv, amely nemzeti közösségek összetartozásának szimbóluma lett. Elie Kedourie (1993) írja: az oktatás célja nem a tudás, a hagyományos bölcsesség, a közös gondok kezelésére a társadalom által megalkotott eszközök átörökítése; a cél teljesen politikai: a fiatalság akaratainak a nemzet akarata alá hajlítása. Az iskolák az állami politika eszközei. Przetacznik szerint az élethez való jog után a legfontosabb az oktatáshoz való jog. Az oktatáshoz való jog megfogalmazása az ENSZ Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottságának jelentése alapján így hangzik:

Az oktatás önmagában egyaránt emberi jog, és nélkülözhetetlen eszköze a többi emberi jog megvalósításának. Mint felhatalmazáson alapuló jog, az oktatás olyan elsődleges eszköz, amellyel a gazdaságilag és szociálisan marginalizálódott felnőttek és gyermekek kiemelkedhetnek a szegénységből, és hozzáférhetnek azokhoz a lehető-

ségekhez, amelyek lehetővé teszik a számukra, hogy teljes joggal vegyenek részt a közösség életében. Az oktatás alapvető feladata, hogy felruházza a nőket a joggal, hogy megóvják a gyermekeket a kizsákmányoló és veszélyes munkavégzéstől, a szexuális kizsákmányolástól; továbbá az oktatás feladata az emberi jogok és a demokrácia fejlődésének előmozdítása, a környezet védelme, a népesség növekedésének ellenőrzése. Az oktatásra egyre inkább úgy tekintenek, mint az egyik legjobb pénzügyi befektetésre, amelybe egy állam investálhat. Az oktatás fontossága azonban nem pusztán gyakorlati jellegű: a jól képzett, felvilágosult és aktív elme szabad mozgása a széles horizonton az emberi lét egyik fő öröme és ajándéka (Csordás 2004).

Ezen értelmezésváltozatok az oktatásról és az oktatáshoz való jogról arra a következtetésre adnak lehetőséget, mely szerint az oktatást két oldalról lehet megközelíteni: egyik az *állam*, amely eszközként használja az iskolák falain belül történő oktatási-nevelési folyamatot, hogy a hatalmi, politikai érdekeknek megfelelő és azt kiszolgáló emberfőket neveljen ki az oktatás tartalmának meghatározásával, az oktatási intézmények működéséhez szükséges engedélyek kiadásával és azok működési költségeihez való hozzájárulásával; a másik szempont az *individuumé*, aki a társadalmi mobilitáshoz szükséges kompetenciák megszerzését kívánja elérni azáltal, hogy érvényt szerez az oktatáshoz való jogának, akár gazdaságilag és szociálisan marginalizálódott csoport tagja, akár nem. Ehhez a duális megközelítési formához szeretnénk hozzátenni és hangsúlyozni, egy a nemzetközi szintén is sokakat érintő problematikát, a *kisebbségek* oktatáshoz való jogát. Egy nemzetállamban vagy egy többnemzetiségű államban kialakított oktatási rendszer a többségi nemzet tagjai és az állami politika érdekeinek, szükségleteinek az igényéhez igazodik, míg az adott államokban élő kisebbségek vallási, nemzeti önmeghatározásából fakadó érdekartikulációja, anyanyelvük ápolása az oktatási rendszerben differenciálódást determinál. A kisebbségi közösségek identitásmegőrzésében az oktatásnak kiemelkedő szerepe van. Egy kisebbség érdekeinek a védelmét, képviselőt csak a művelt, értelmiségi réteg képes igazán ellátni. A nemzeti kisebbség esetében ennek a rétegnek a kialakulását korlátozza, vagy éppen fogyását segíti elő az anyanyelvű oktatás hiánya.

Az első dokumentum – az 1606-os bécsi béke –, mely a kisebbségek védelmében született, vallási kisebbségeket érintett és az erdélyi protestánsok számára biztosított szabad vallásgyakorlatot. Az évszázadok során privilégiumként gyakorolt kisebbségi jogok azonban nem váltak egyetemessé: gyakorlatilag a jogokat biztosító hatalom és a védelmet élvezők mintegy „szerződéses feleknek” voltak tekinthetők, akiknek bizonyos történelmi, vallási vagy politikai okból állt érdekében az ilyen jellegű jogok biztosítása, illetve gyakorlása (Csordás 2004). Az 1815. évi bécsi kongresszus Lengyelország negyedik felosztásáról szóló határozata az első olyan rendelkezés, mely az „új” kisebbségeknek mint nemzeti

kisebbségeknek a jogaival foglalkozik. Az 1881. évi konstantinápolyi görög-török egyezmény az első olyan egyezmény, mely a kisebbségek oktatási jogait *expressis verbis* tárgyalja (Böszörményi 2002). A 19. századig, a nacionalizmus kialakulásáig elsősorban vallási differenciák és nem nemzeti-etnikai kérdések, főleg nem azok oktatási jogainak biztosítása szolgált alapot az államok közötti, illetve nemzetközi egyezmények megkötéséhez. A 20. századig az oktatásban kiemelkedő szerepe volt az egyházaknak, így kapcsolódik a törvénykezéshez, hogy a vallásszabadság magában foglalta a felekezetek szabad működési jogát, így oktatási-nevelési tevékenységüknek is teret biztosított. A 20. század fejleménye az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, mely biztosítja az alapfokú oktatáshoz való általános emberi jogot.

A Zsidó Delegációk Bizottságának (Comité des Délégations Juives) Memoranduma 9 millió közép- és kelet-európai zsidó érdekeit kívánta szolgálni, s amely az első világháborút lezáró békekonferencia döntéseit nagyban meghatározta. Oktatásra vonatkozó tervzetükben a következők szerepeltek: a kisebbségek nem korlátozhatók nyelvük használatában sem az iskolákban, sem más intézményekben. A nemzeti kisebbségek nyelvét használó iskola, amennyiben megfelel az oktatási követelményeknek, az azonos szintű minden más iskolával azonos jogokat élvez. Emellett az állam elismeri, hogy a területén élő nemzeti kisebbségei meghatározott, önálló (distinct, autonomous) szervezetet alkotnak, és joguk van saját iskolát, vallási, oktatási, jótékonyági és szociális intézményeket létesíteni, igazgatni és azokra felügyelni. Valamint az állam egyetért azzal, hogy minden egyes nemzeti kisebbségnek az adott területen lévő számarányának megfelelő részt juttat a közpénzekből (Böszörményi 2002).

Természetes, hogy a Memorandum sokkal radikálisabb nyelvezetű, mint a későbbi szerződések, nyilatkozatok. Ahogy azt a későbbiekben kifejtésre kerülő esetek érzékeltetik, minden nemzeti kisebbség helyzete másként kerül/került rendezésre, vannak mintaértékű és vannak aggályos konfliktuskezelő esetek.

A lengyelországi és litvániai zsidóknak, az erdélyi székelyeknek és szászoknak, valamint a pindoszi oláhoknak helyi szintű oktatási autonómiát biztosítottak a lengyel, a román és görög szerződések, vagyis az oktatási ügyek vitele tekintetében e közösségek önállóak, természetesen állami kontroll mellett. Az autonómia nem országos, hanem lokális jellegű (Böszörményi 2002). A csehszlovák szerződés a ruténeknek Kárpátalján nyelvi, közoktatási és vallási autonómiáról rendelkezik. A gyakorlatban persze ezek a rendelkezések nem valósultak meg, nem jött létre a rutének területi autonómiája, a székelyek oktatási-vallási önkormányzata. A kisebbségi szerződések által biztosított jogok nem voltak képesek biztosítani a kisebbségek nemzeti, nyelvi, vallási identitásának fenntartását a fokozatos asszimiláció miatt. Ezt az első világháború után a politikusok (pl. Sir Austen Chamberlain) is felismerték (Böszörményi 2003). 1929-re viszont a beolvasztás álláspontjától

kénytelenek voltak elhatárolódni, és olyan kontextusban használni az asszimilációt, hogy az az állam lojális polgárává válást jelentse.

Bizonyos különbségeket bizonyos esetekben különböző módon kell kezelni, s amennyiben a cél az igazi vagy lényegi egyenlőség elérése, akkor ezáltal figyelembe lehet venni például a nemzeti sajátosságokat is. Az állam ennek figyelembe vételével akkor jár el az egyenlőség elve szerint, ha a kisebbségi nyelvet beszélők számára biztosítja a kisebbségi tannyelvű iskolákban való tanulást (természetesen az államnyelv oktatásának kötelező voltát nem zárva ki). Az oktatással kapcsolatos rendelkezések tehát a jogegyenlőség elvének megjelenési formái. A két világháború között az állam szerepvállalása az oktatás területén már előrehaladott volt, a kisebbségi szerződések szövege valószínűsíti, hogy elsősorban az iskolákat – alapítótól függetlenül – teszik felelőssé a fiatal korosztály tanításáért, az államra csak másodlagos szerepet rónak (Böszörményi 2003).

A kisebbségek oktatási jogainak vizsgálatakor fontos megemlíteni, hogy az egyenlőség kisebbségi szerződésekben lefektetett elvéből nem következik a magán- és állami iskolák egyenlősége. A szerződések az egyenlőséget azonos típusú iskolákra írják elő, és nem a kisebbségek számára vagy általuk fenntartott intézményekre vonatkoznak, tehát egyenlőség feltételezhető az állami többségi és kisebbségi tanintézmények és a magán többségi vagy kisebbségi iskolák között. A Mandelstam és a Nemzetközi Jogi Intézet tervezetei állapítják meg ezt az elvet: a többségi és kisebbségi nyelvet használó magániskolák bizonyítványainak állami elismerése azonos feltételek mentén kell történnie. Az iskolai dokumentáció nyelve lehet a nemzetiségi nyelv, de mivel ezek az állami ellenőrzés eszközei is, ezért az államnyelv megkövetelése indokolható. Ukrajnában az előírások úgy szólnak, hogy az ukrán nyelvű dokumentáció mellett lehet más nyelven is összeállítani a pedagógiai dokumentumokat, tehát elsődleges szempont a hivatalos írásbeli anyagok államnyelven történő elkészítése.

Az első világháború után a nemzeti kisebbségek védelmére felállított rendszer összeomlott. A legnagyobb buktatója az volt, hogy csak bizonyos államokra volt érvényes és ez ellenkezett az államok egyenlőségének deklarált elvével. A kisebbségek és anyaországaik sem voltak elégedettek a rendszerrel, és az USA izolációs külpolitikája is a kezdetektől megpecsételte az új rendszert, amelynek az amerikai elutasítása megbízható támasztól fosztotta meg a kisebbségeket. A Nemzetek Szövetsége által létrehozott rendszer *de jure* megszűnte ugyan vitatott, *de facto* megszűnése viszont kétségtelen. A második világháború utáni jogi gondolkodás két vonatkozásban is elmozdult a korábbi rendszer partikularitásától. Egyrészt a kisebbséghez tartozó személy helyére lép *minden ember jogainak a védelme*, másrészt a védelmet minden államra kiterjesztik. A szerződésekben már nem foglalkoznak kisebbségvédelemmel, hanem olyan általános rendelkezéseket fogadnak el, amely

tiltja a diszkriminációt. A diszkrimináció tilalmának azonban vannak kisebbségvédelemhez kapcsolódó aspektusai. Az ENSZ által 1965-ben kibocsátott, a faji megkülönböztetés minden formájának megszüntetéséről szóló nemzetközi egyezménye 1. cikke így szól:

[a] „faji megkülönböztetés” kifejezés minden olyan különbségtételt, kizárást, megszorítást vagy előnyben részesítést jelent, amelynek alapja a faj, a szín, a leszármazás, a nemzetiségi vagy etnikai származás, és amelynek célja vagy eredménye politikai, gazdasági, társadalmi, kulturális téren az emberi jogok és alapvető szabadságjogok elismerésének, egyenrangú élvezetének vagy gyakorlásának megsemmisítése vagy csorbítása (Csordás 2004).

A nemzetközi egyezményben kimondták, hogy az államok a joghatóságuk alá tartozó minden személynek faji, nemi, nyelvi vagy vallási különbség nélkül biztosítják az emberi jogok és alapvető szabadságok élvezetét, beleértve a véleménynyilvánítás, a sajtó, a vallás, a politikai véleménynyilvánítás és a nyilvános gyülekezés szabadságát. Kisebbségi jogokat egyedül az Olaszország és Ausztria között született egyezmény tartalmazott (Böszörményi 2003), mely Dél-Tirolnak¹¹ területi autonómiát és az ott élő német kisebbség számára oktatási jogokat biztosított.

Az 1990-es évekig a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya és az Európai Bizottsági és Együttműködési Értekezlet (EBEE, 1994-től EBESZ) egyes rendelkezéseinek kivételével a nemzetközi szervezetek nem fogadtak el a kisebbségek védelmét szabályozó rendeleteket. A rendszerváltás (1989–1991) teremtett lehetőséget a közép- és kelet-európai kisebbségeknek arra, hogy napirendre kerüljön a kérdésük a nemzetközi porondon. A nemzetiségek jogát az anyanyelv tanulására, illetőleg az anyanyelven történő oktatásra az 1992-ben az ENSZ Közgyűlése által elfogadott a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól szóló Nyilatkozatának 4. cikke, az UNESCO Konvenció 5. cikke, a Koppenhágai csúcs jegyzőkönyve 34. bekezdése és az 1995-ben a Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló Keretegyezményt 14. cikke tartalmazza (Csordás 2004). Az 1992. évben az Európa Tanács által elfogadott egyezmény: a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája leszögezi „hogy a regionális vagy kisebbségi nyelv magán- vagy közéletben való használata elidegeníthetetlen jog” hangsúlyozza „a kultúrák köziség és a többnyelvűség értékét”, felhívja a figyelmet, „hogy a regionális és kisebbségi nyelvek védelme és használatuk elősegítése nem hozhatja a hivatalos nyelveket hátrányos helyzetbe” (Böszörményi 2003, Skuntnabb-Kangas 1997, 73). Ezek a dokumentumok mind hangsúlyozzák a többségi társadalomba való beilleszkedés egyik legalapvetőbb eszközének a hivatalos nyelv ismeretének a fontosságát,

¹¹ A De Gasperi – Gruber Egyezmény az 1946. szeptember 5-én aláírt olasz békeszerződés IV. függelékeként szerepel.

prioritását a kisebbségi nyelv gyakorlása mellett. Erre az elvre alapoz az 1995-ös Hágai Ajánlások néven szereplő, önálló oktatási dokumentum, melynek szakmai megalapozottsága a korábban tárgyalt joganyagokéhoz képest kiemelkedő, megfogalmazásai a korábbi gyakorlathoz képest már nem olyan általánosak, „softak”. Míg például a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya arra hívja fel a figyelmet, hogy a kisebbségek jogait nem lehet megtagadni, addig itt a jogok védelméről szólnak a megfogalmazások. Hasonló óvatossággal fogalmaz, mint a Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló Keretegyezmény és az EBESZ koppenhágai alapokmánya, mégis határozott előrelépésnek tekinthető az állami költségvetésre történő kifejezett utalása. Rendelkezik még az alap-, közép-, szak- és felsőoktatás kisebbségi nyelven történő biztosításáról, alap szinten általános jogról szól, a felsőbb szinteken a kisebbségi nyelvű oktatást akkor kell biztosítani, ha az adott nyelvi kisebbséghez tartozó személyek erre vonatkozó kérésüket kinyilvánították, vagy ha létszámuk ezt igazolja. A Hágai Ajánlások harmadik nagy csoportja a tantervfejlesztésre vonatkozik, mely szerint az általános és kötelező tantervnek magában kell foglalnia az adott kisebbség történelmét, kultúráját és hagyományait; ösztönöznie kell a többséget az állam területén élő kisebbségek nyelvének megtanulására; a kisebbségi nyelvű tantervek kidolgozásába és azok fejlesztésébe, tesztelésébe be kell vonni az érintett kisebbséget képviselő testületeket.

A szabad iskolaválasztás jogát biztosítja a szülők számára az 1989-ben, New Yorkban elfogadott Egyezmény a Gyermek Jogairól (1)(c) pontjának célkitűzései és az Emberi Jogok és Alapvető Szabadságok Európai Egyezménye, melyek szerint a szülőknek jogukban áll meggyőződésüknek és kulturális hovatartozásuknak megfelelően beiskoláztatni gyermeküket. Az Európai Unió 2000-ben elfogadott Kartája az Alapvető Jogokról 3. cikke garantálja az eltérő vallási vagy világnézeti curriculumot követő iskolák szabad alapításának jogát, viszont egyetlen jogszabály sem ruház az egyénre olyan jogokat, melyek szerint olyan oktatásban részesülhet, amely megfelel a saját vagy szülei meggyőződésének. A jog gyakorlására csak akkor nyílik lehetőség, ha a megfelelő iskola elérhető, továbbá ingyenesen hozzáférhető, ez pedig kizárt az olyan államokban, amelyek ragaszkodnak a kizárólagos világi jelleghez — ilyen például Franciaország (Csordás 2004).

A szabad nyelvhasználat kiterjedtsége fontos kérdés a kisebbségek oktatási jogainak biztosításakor. Nem elegendő ugyanis az anyanyelven folyó oktatás, ha a vizsgákat államnyelven kell letenni, a bizonyítványok, oklevelek, diplomák a továbbtanuláshoz, elhelyezkedéshez elengedhetetlen feltételek, de mi értelme elsajátítani bármilyen ismeretanyagot, ha az arról való számadás egy általa sok esetben sajnos alig ismert nyelven kell, hogy történjen. Az ilyen fajta intézkedés a nemzetiségi tannyelvű oktatás hiábavalóságát feltételezi és a többségi nyelvű oktatást preferálja. Ezt az intézkedést már a két világháború közötti időszakban elvetették, ám ma, a 21. században, Ukrajnában a bolognai-folyamat részeként az egységes független vizsgaközpontok felállítása a közigazgatási hatóságok által kijelölt oktatási intézményekben mű-

ködni, ahol központilag Kijevből interneten jelennének meg az érettségít és egyúttal felvételit jelentő tesztkérdések kizárólag ukrán nyelven. Ez azt jelentené, hogy azok a diákok, akik nemzetiségi tannyelvű iskolában végeztek, ukrán nyelven – ami számukra második nyelvet jelent – kellene tudásukról tanúbizonyságot tenni. Így a tesztek elsősorban nem az elsajátított általános műveltséget, tudásanyagot mérné, hanem ukrán nyelvismeretüket. Ismerte az ukrán nyelv oktatásának objektív és szubjektív feltételeit, hátrányos helyzetbe kerülnének a nemzetiségi iskolák végzősei, csorbulna az esélyegyenlőségük a felvételi starthelyzetnél. (Orosz – Molnár 2007)

Összefoglalva: a kisebbségi nyelvek oktatásának számos nemzeti alkotmány nagyobb védelmet nyújt, mint a nemzetközi szerződések – a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája és a Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló Keretegyezmény a diszkrimináció tilalmán túl rendelkezik a speciális, a kisebbséghez tartozó személyeket megillető jogokról, de jogi megfogalmazásai olyan általánosak, hogy azok aligha alkalmasak számonkérésre, minden állam maga szabhatja meg, mely kisebbségekre akarja alkalmazni a preambulumot, a bevándorlók nyelveit pedig kifejezetten kizárja a definíciós szakaszban – azt is le kell szögezni viszont, hogy egyetlen nemzetközi szerződés sem tiltja nyíltan a kisebbségi nyelvek használatát, míg bizonyos alkotmányok megteszik. A kisebbségek oktatáshoz való jogának súlya tehát abból adódik, hogy a kisebbségek nyelveinek és kultúrájának megővését célzó közösségi politika legitimációja nemzedékről nemzedékre főként az oktatás segítségével hagyományozódik át.

Kétnyelvűség – a nemzeti kisebbségek identitás megőrzésének és a szülőföldjükön való maradásnak a záloga

Az előzőekben láhattuk, hogy a kisebbségek jogainak a biztosítása a 20. században merül fel, érdemi előrelépés a kisebbségi nyelvű oktatás kérdésében viszont csak a rendszerváltozás után történt. Az azóta eltelt alig két évtized alatt nemzetközi szerződések sora látott napvilágot, melyek legnagyobb hiányossága, hogy nem lépnek túl az általános megfogalmazásokon. Ennek ellenére mégis vannak országok, melyek, ha részben is de megpróbálnak a nemzetközi egyezményekben lefektetett elvárásoknak, valamilyen szinten megfelelni, ehhez azonban a brubakeri triadikus modell adott pólusainak a harmonikus együttműködésére is szükség van. Az anyanyelvű oktatás biztosítása után a következő lényegi kérdés az oktatás minősége és a szegregáció elkerülése, a két- vagy többnyelvűség kialakításának lehetősége. Igen erőteljes a legtöbb európai és különösen az európaizált¹² országokban az extrém

¹² Európaizált (Europeanized) országokat eredetileg Európából gyarmatosították, mára az őshonos lakosság számszerű kisebbségben él bennük, pl. Ausztrália, Kanada, Új-Zéland, USA, néhány latin-amerikai ország (Skuntabb-Kangas 1997, 27)

egynyelvűsítés. Különösen az Egyesült Államokban a szegénység, a butaság és a tudatlanság szinonimájaként használják a kétnyelvűség kifejezést. A kétnyelvűeket idegeneknek bélyegzik: az USA-ban *NEP* vagy *LEP* (No/Limited English Proficiency – semmilyen/korlátozott angol nyelvtudás) a kisebbségi gyermek címkéje; a dán oktatási rendszer a *femmedsproget* (idegen ajkú) kifejezést használja (Skuntnabb-Kangas 1997, 27–29).

A kétnyelvűség számos definíciója közül a Csernicskó István által használt meghatározást adaptáljuk, aki a kétnyelvűséget és annak típusait a kárpátaljai magyar közösségben vizsgálta. E szerint egyéni szinten kétnyelvű az, aki mindennapi beszédtevékenysége során anyanyelve mellett még legalább egy nyelvet használ. Egy közösséget akkor tekintünk kétnyelvűnek, ha a beszélők túlnyomó többsége két vagy több nyelvet használ. A közösség azon tagjai is kétnyelvűnek tekintendők, akik csak gyengén beszélnek az első vagy második nyelvet. A kétnyelvűség-kutatásban megkülönböztetik a másodnyelv és idegen nyelv fogalmát. Másodnyelvnek vagy második nyelvnek a kétnyelvű közösségek anyanyelve mellett használt nyelvet nevezik. Idegen nyelvnek nevezik azt a nyelvet, amelyet az egynyelvű közösségek egyes tagjai használnak sajátos szituációkban. A kárpátaljai magyarság vonatkozásában az angol, francia, német stb. idegen nyelv, az orosz és ukrán viszont másodnyelv (Csernicskó 1998, 195–196).

A kétnyelvűség terminust államokra, közösségekre, egyénekre egyaránt használják. Az egyéni mellett megkülönböztetnek intézményes és társadalmi vagy közösségi kétnyelvűséget (Svejcer 1975, 78). A kisebbségek, akiknek az anyanyelve nem egyezik meg az adott országban használt hivatalos nyelvvel, szükségszerűen két-, illetve többnyelvűekké válnak. Különbség mutatkozik az autochton és allochton kisebbség között, hiszen az őshonos nemzeti kisebbség identitástudatának megőrzéséhez elengedhetetlen az anyanyelv elsajátítása, sőt az anyanyelven való tanulás, míg a bevándorlók többsége a boldogulást keresi és nehézségek árán is, de inkább feladja saját nyelvének ápolását, és az államnyelv elsajátítását tűzi ki célul. Az autochton kisebbségeknek szülőföldjükön való maradásukhoz az egzisztencia megteremtése nélkülözhetetlen, az értelmiségi munkakörök betöltéséhez, a politikai, gazdasági és társadalmi életben viszont szükségük van a második nyelv, az államnyelv ismeretére. Az oktatási rendszer feladata lenne a kétnyelvűvé válás elősegítése, ami nemcsak az egyén boldogulását, hanem ez által a társadalmi-gazdasági fejlődést is előbbre vinné. Skuntnabb-Kangas jelentésében leszögezi, hogy a világ legtöbb országában nincsenek meg a kisebbségi gyermekek kétnyelvűvé válásához szükséges szervezeti feltételek. A szórványban élők számára ez az anyanyelvű iskolák, a tankönyvellátottság és a kétnyelvű tanárok hiányát jelenti.

A kárpátaljai magyarság esetében – ahol a közösség első nyelve a magyar, jogilag alárendelt helyzetben van az államnyelvhez, az ukránhoz képest – fontos

tisztán látni azt, hogy autochton és nem allochton kisebbség kétnyelvűségéről van szó. A magyar többségű településen élők kétnyelvűsége „elrendelt” kétnyelvűség, hiszen az ukrán nyelvvel általában az iskolában találkoznak, a vegyes lakosságú településeken a természetes kétnyelvűség is ismert. Csernicskó kimutatja „a kétnyelvűséghez fűződő szociokulturális attitűdök alapján a kárpátaljai magyar közösségen belül erős a magyar nyelv továbbadásának igénye, az anyanyelv presztízse magas”. A magyar nyelv tekintélyének csorbítására utalnak a többségi törekvések, vagyis az ukrán állam a szubtraktív (felcserélő) kétnyelvűséget tartja kívánatosnak a kisebbségek, köztük a kárpátaljai magyarság számára is (Csernicskó 1998, 198–199).

Az oktatás nyelvi céljai szerint három nagy programcsoportot különböztetünk meg (Lanstyák 1996, Skuntnabb-Kangas 1997, 25–26). Az *anyanyelv-visszaszorító* programokhoz tartozik: a nyelvi befulladásnak vagy mélyvíztechnikának (submersion programme) nevezett program, mely során az alacsony státusú anyanyelvét beszélő kisebbségi gyermek a számára idegen, magasabb státusú többségi nyelvű osztályban tanul, ahol a tanár nem beszéli a kisebbségi gyermek anyanyelvét – jogfosztó nyelvtanulási helyzet esete forog fenn; az átirányító oktatási program (transitional programme) a mélyvíztechnika egy kifinomultabb fajtája, „humánusabb” asszimilációs módszer (pl. Svédország, Hollandia, USA), mely során a kisebbségi gyermeket az első néhány évben anyanyelvén oktatják, s miután rendelkezik némi tárgyi tudással, a többségi nyelven folyik tovább az oktatása. A második programcsoportba a többségi gyerekek számára kidolgozott *kétnyelvűsítő* programokat sorolják: a belemerülési oktatási program (immersion programme) során a magasabb státusú anyanyelvét beszélő többségi gyermek a létező alternatívák közül önként választja a számára idegen (kisebbségi) nyelven folyó oktatást, ahol tanulók többségi nyelvűek, a tanár pedig kétnyelvű – pozitív nyelvtanulási helyzet áll fenn, alkalmazása jellemző Kanadára. A harmadik csoportot az *anyanyelv-megtartó* programok (language shelter / language maintenance programme) alkotják, melyek során a kisebbségi gyermek anyanyelvén tanul, a többségi nyelvet idegen nyelv tanórákon sajátítja el.

Lanstyák (1996) szerint hangsúlyozni kell, hogy az anyanyelvi iskolában nem lehet az anyanyelvmegtartás kizárólagos cél. Nemzetközi kutatások bizonyítják, hogy az anyanyelvmegtartás előfeltétele a másodnyelv sikeres elsajátítása. Amennyiben viszont a kisebbség hosszú távon fenn akar maradni, anyanyelvi dominanciára kell törekedni az iskolának. Az oktatás során ki vagyunk téve mind a közeg (nyelvek), mind az adott ideológiai üzenet (a kulturális tartalom) befolyásának (Skuntnabb-Kangas 1997, 6).

A két- vagy többnyelvűség a kisebbségek szemszögéből pozitív állapot, az anyanyelvük megtanulása olyan emberi jog, mely további legitimációt nem igényel, s a többségi nyelv megtanulásához pedig ezen keresztül vezet az út, szemben a többségekkel, akik a társadalom megosztását látják a többnyelvűségben. A több-

ségi nyelv oktatása a tömbben élő kisebbség számára rendkívül fontos, ám nem mindegy, hogy azt anyanyelvi szinten, a többségi tananyelvű iskolák számára kialakított tantervek, tankönyvek szerint egynyelvű tanárok végzik-e, vagy annak a figyelembe vételével valósul meg, hogy a kisebbségi gyerekek második nyelvként tanulják a hivatalos nyelvet, az idegen nyelv elsajátításához szükséges metodikának megfelelően. Az anyanyelvű oktatás biztosítja a nemzeti kulturális értékek és a politikai legitimáció áthagyományozódását, az államnyelv elsajátítása pedig a társadalmi mobilitás, a többségi társadalomba való beilleszkedés perspektíváját nyújtja, miközben megvalósulni látszik a nemzetközi szinten olyan sokat hangoztatott esélyegyenlőség kérdése.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Anderson, Benedict (1983). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London, New Left Books
- Andreescu, Gabriel (2004). *Ombudspersons for National Minorities Report on minority education in Romania*. Vienna
- Bodó Barna (2004). *Az identitás egyetemessége*. Kolozsvár, Polis Könyvkiadó
- Böszörményi Jenő (2002). A kisebbségek oktatáshoz való jogának védelme a nemzetközi jogban. A két világháború közötti évek tapasztalata I. rész. *Pro Minoritate*, Tél, 108–139 p.
- Böszörményi Jenő (2003). A kisebbségek oktatáshoz való jogának védelme a nemzetközi jogban. A két világháború közötti évek tapasztalata II. rész. *Pro Minoritate*, Tavasz, 158–190 p.
- Botík, Ján (1996). Etnokulturális folyamatok az etnikai megosztottság körülményei között. Ford. Futula Tibor. *Kisebbségkutatás*, 5. évf. 3. sz. 318–320 p.
- Brubaker, Rogers (2006). Nemzeti kisebbségek, nemzetiesítő államok és anyaországok az új Európában. Ford. Erdősi Péter. *Régio*, 17. évf. 3. sz. 3–29 p.
- Bruno de Witte (2003). Az etnikai kisebbségek kérdésének megközelítése az Eubán: politika a jog ellenében. *Magyar Kisebbség*, 8. évf. 2-3. sz. 241–267 p.
- Cornell, Stephen (1996). Kötelékek átalakulásai: körülmények és sajátosságok szerepe az etnikumok formálódásában. Ford. Balla Kálmán. *Kisebbségkutatás*, 5. évf. 3. sz. 257–259 p.
- Csernicskó István (1998). *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest, Osiris Kiadó és MTA Kisebbségkutató Műhely
- Csordás Annamária (2004). *Oktatáspolitikai az európai kisebbségek védelmében — szabályozás a szupranacionális szervezetek szintjén*. Kézirat. (DE BTK Neveléstudományi Tanszék) Debrecen
- Demeter M Attila (2006). Patriotizmus avagy nacionalizmus. *Regio*, 17. évf. 3. sz. 31–49 p.
- Éger György (2000). *Regionalizmus. Határok és kisebbségek Kelet-Közép-Európában*. Budapest, Osiris Kiadó. /Pro Minoritate Könyvek/

- Fedinec Csilla (2002). *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944*. Galánta – Dunaszerdahely, Lilium Aurum Könyvkiadó. /NOSTRA TEMPORA 7/
- Gellner, Ernst (1996). *Encounters with Nationalism*. Cambridge, Blackwell
- Halász Iván – Majtényi Balázs – Szarka László (szerk.) (2004). *Ami összeköt? Státustörvények közel s távol*. Budapest, Gondolat Kiadó
- Halász Iván – Majtényi Balázs (2004). A Magyar Köztársaság Alkotmányának „nemzeti felelősségi klauzulája”. In: Halász Iván – Majtényi Balázs – Szarka László (szerk.) (2004). *Ami összeköt? Státustörvények közel s távol*. Budapest, Gondolat Kiadó
- Hobsbawn, E. J. (1997). *A nacionalizmus kétszáz éve*. Budapest, Maecenas
- Horowitz, Donald (1985). *Ethnic Groups in Conflict*. University California Press
- Inder Singh, Anita (1996). Demokrácia és etnikai sokféleség: a nemzetközi élet új fő kérdése? Ford. Tokai András. *Kisebbségkutatás*, 5. évf. 3. sz. 259–263 p.
- Jahn, Jens-Eberhard (1996). Regionalizmus és nacionalizmus Isztriában. Ford. Komáromi Sándor. *Kisebbségkutatás*, 5. évf. 3. sz. 277–279 p.
- Kedourie, Elie (1993). *Nationalism*, Oxford, Blackwell, 78 p.
- Kende Péter (1994). *Miért nincs rend Közép-Kelet-Európában?* Budapest, Osiris-Századvég
- Kozma Tamás (2005). *Kisebbségi oktatás Közép-Európában*. Budapest, Felsőoktatási Kutatóintézet, Új Mandátum Könyvkiadó /Társadalom és oktatás 27./
- Kymlicka, Will – Straehle, Christine (2001). Kozmopolitanizmus, nemzetállamok, kisebbségi nacionalizmus. *Kellék*, 7. évf. 17. sz. 27–56 p.
- Lanstyák István (1996). Kinek (nem) jó a kétnyelvű oktatás? *Irodalmi Szemle*, 39. évf. 5. sz. 80–90 p.
- Ogbu, John U. (1978). *Minority Education and Caste: The American System in Cross – Cultural Perspective*. New York, Academic Press
- Orosz Ildikó – Molnár Eleonóra (2007). *A kárpátaljai magyar közoktatási rendszer*. A tanulmány az Apáczai Közalapítvány támogatásával „A határon túli magyar közoktatási rendszerek hatásvizsgálata a munkaerő-piaci relevancia tükrében” Kárpát-medencei vizsgálat eredményeként született. Kézirat (II. Rákóczi Ferenc KMF Lehoczky Tivadar Intézet). Beregszász
- Pásztor Adél (2005). *Ellenszélben. Iskolázottsági egyenlőtlenségek a kisebbségi magyar fiatalok körében a rendszerváltozást követően*. PhD – értekezés (Budapesti Corvinus Egyetem, Szociológia Tanszék). Budapest
- Salat Levente (2001). *Etnopolitika – a konfliktustól a méltányosságig. Az autentikus kisebbségi lét normatív alapjai*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó
- Schöpflin György (2006). Az új Európa narratívái. Beszélgetés Schöpflin György europarlamenti képviselővel. *Korunk*, 17. évf. 4. sz. 46–54 p.
- Skuntnabb-Kangas, Tove (1997). *Nyelv, oktatás és a kisebbségek*. Budapest, Teleki László Alapítvány
- Smith, Anthony D. (1983). *Theoris of Nationalism*. London
- Smith, Anthony D. (1991). *National Identity*. London – New York, Penguin Books

- Svejcer, Alexandr D. (1975). A szociolingvisztika néhány időszerű kérdése. In Pap Mária – Szépe György (szerk.). *Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások*. Budapest, Gondolat, 65–88 p.
- Szarka László (1999). A közép-európai kisebbségek tipológiai besorolhatósága. *Kisebbségkutatás*, 8. évf. 2. sz.

AZ UKRAJNAI KISEBBSÉGEK ÉS A NYELVI OKTATÁS

Csernicskó István¹ – Melnyk Svitlana²

Az ukrajnai kisebbségek

Ha az ukrajnai kisebbségek anyanyelvi oktatásáról szólni kívánunk, mindenképpen át kell tekintenünk röviden ezen közösségek demográfiai helyzetét.

Annak ellenére, hogy az 1991-ben független állammá vált Ukrajna de jure egynyelvű, a népszámlálási adatok szerint, azaz de facto soknemzetiségű és többnyelvű. A 2001. évi első ukrajnai népszámlálás adatait elemző munkák mindegyike kiemeli, hogy az országban 130 nemzetiség képviselői élnek (pl. Iltyo szerk. 2003: 73). Ám az ország összlakosságának 99,33%-át 22 nemzetiség teszi ki; 95,10%-át pedig mindössze a két legnagyobb nemzet: az ukránok és az oroszok alkotják (lásd 1. táblázat).

1. táblázat. Ukrajna lakosságának nemzetiségi összetétele 1959 és 2001 között Forrás: <http://www.uncpd.kiev.ua/ucipr/ukr/stat/census/01/01.pdf>

	1959		1970		1979		1989		2001	
	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%
Összesen	41869046	100	47126517	100	49609333	100	51452034	100	48240902	100
Ukrán	32158493	76,81	35283857	74,87	36488951	73,55	37419053	72,73	37541693	77,82
Orosz	7090813	16,94	9126331	19,37	10471602	21,11	11355582	22,07	8334141	17,28
Belorusz	290890	0,69	385847	0,82	406098	0,82	440045	0,86	275763	0,57
Moldáv	241650	0,58	265902	0,56	293576	0,59	324525	0,63	258619	0,54
Krimi tatár	nincs adat	–	3554	0,01	6636	0,01	46807	0,09	248193	0,51
Bolgár	219409	0,52	234390	0,50	238217	0,48	233800	0,45	204574	0,42
Magyar	149229	0,36	157731	0,33	164373	0,33	163111	0,32	156566	0,32
Román	100863	0,24	112141	0,24	121795	0,25	134825	0,26	150989	0,31
Lengyel	363297	0,87	295107	0,63	258309	0,52	219179	0,43	144130	0,30

¹ II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász.

² Sevcsenko Nemzeti Egyetem, Kijev.

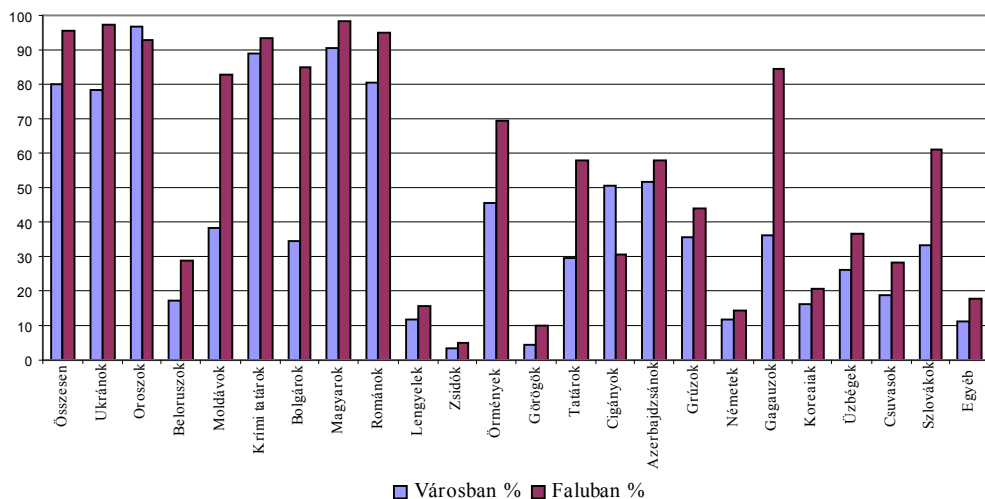
	1959		1970		1979		1989		2001	
	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%
Zsidó	840311	2,01	775993	1,65	632610	1,28	486326	0,95	103591	0,21
Örmény	28024	0,07	33439	0,07	38646	0,08	54200	0,11	99894	0,21
Görög	104359	0,25	106909	0,23	104091	0,21	98594	0,19	91548	0,19
Tatár	61527	0,15	72658	0,15	83906	0,17	86875	0,17	73304	0,15
Cigány	22515	0,05	30091	0,06	34411	0,07	47917	0,09	47587	0,10
Azerbajdzsán	6680	0,02	10769	0,02	17235	0,03	36961	0,07	45176	0,09
Grúz	11574	0,03	14650	0,03	16301	0,03	23540	0,05	34199	0,07
Német	23243	0,06	29871	0,06	34139	0,07	37849	0,07	33302	0,07
Gagauz	23530	0,06	26464	0,06	29398	0,06	31967	0,06	31923	0,07
Koreai	1341	0,00	4480	0,01	6061	0,01	8689	0,02	12711	0,03
Üzbég	8472	0,02	10563	0,02	9862	0,02	20333	0,04	12353	0,03
Csuvas	8925	0,02	13610	0,03	16456	0,03	20395	0,04	10593	0,02
Szlovák	13991	0,03	10204	0,02	8744	0,02	7943	0,02	6397	0,01
Egyéb	99910	0,24	121956	0,26	127916	0,26	153518	0,30	323656	0,67
Összesen	41869046	100	47126517	100	49609333	100	51452034	100	48240902	100

Némileg más arányokat találunk, ha az ország lakosságának anyanyelvi összetételét vizsgáljuk meg. Ukrajna lakosságának 67,53%-a ukrán, 29,59%-a orosz anyanyelvű; az ukrán és orosz anyanyelvűek összesen az összlakosság 97,12%-át teszik ki, azaz arányuk még nagyobb, mint a nemzetiségi mutatók alapján. Ennek magyarázata, hogy számos nemzetiség körében magas azok aránya, akik nem saját nemzetiségük nyelvét, hanem az orosz vagy (kevesebben) az ukránt tartják anyanyelvüknek. Így például az ukrán nemzetiségűek 14,77%-a, a belaruszok 62,46%-a, a bolgárok 30,34%-a, a zsidók 82,98%-a, a görögök 88,47%-a tekinti az orosz, a lengyelek 70,96%-a, a cigányok 21,10%-a, a németek 22,10%-a az ukránt anyanyelvének (2. táblázat és 1. ábra). Az ukrán és orosz anyanyelvűek együttesen Ukrajna lakosságának 97,12%-át teszik ki, azaz az ország lakosságának 2,88%-a más anyanyelvű.

2. táblázat. Ukrajna lakossága anyanyelv szerint a 2001. évi census adatai alapján Forrás: <http://www.uncpd.kiev.ua/ucipr/ukr/stat/census/01/03.pdf>

	Összesen	Nemzetisége és anyanyelve azonos		Nem azonos. Ebből anyanyelve:					
		Szám	%	Ukrán		Orosz		Egyéb	
				Szám	%	Szám	%	Szám	%
Összesen	48240902	41093957	85,18	606740	1,26	6279838	13,02	260367	0,54
Ukrán	37541693	31970728	85,16	–	–	5544729	14,77	26236	0,07
Orosz	8334141	7993832	95,92	328152	3,94	–	–	12157	0,15
Belorusz	275763	54573	19,79	48202	17,48	172251	62,46	737	0,27
Moldáv	258619	181124	70,04	27775	10,74	45607	17,63	4113	1,59

	Összesen	Nemzetisége és anyanyelve azonos		Nem azonos. Ebből anyanyelve:					
				Ukrán		Orosz		Egyéb	
		Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%
Összesen	48240902	41093957	85,18	606740	1,26	6279838	13,02	260367	0,54
Krimi tatár	248193	228373	92,01	184	0,07	15208	6,13	4428	1,78
Bolgár	204574	131237	64,15	10277	5,02	62067	30,34	993	0,49
Magyar	156566	149431	95,44	5367	3,43	1513	0,97	255	0,16
Román	150989	138522	91,74	9367	6,20	2297	1,52	803	0,53
Lengyel	144130	18660	12,95	102268	70,96	22495	15,61	707	0,49
Zsidó	103591	3213	3,10	13924	13,44	85964	82,98	490	0,47
Örmény	99894	50363	50,42	5798	5,80	43105	43,15	628	0,63
Görög	91548	5829	6,37	4359	4,76	80992	88,47	368	0,40
Tatár	73304	25770	35,15	3310	4,52	43060	58,74	1164	1,59
Cigány	47587	21266	44,69	10039	21,10	6378	13,40	9904	20,81
Azerbajdzsán	45176	23958	53,03	3224	7,14	16968	37,56	1026	2,27
Grúz	34199	12539	36,66	2818	8,24	18589	54,36	253	0,74
Német	33302	4056	12,18	7360	22,10	21549	64,71	337	1,01
Gagauz	31923	22822	71,49	1102	3,45	7232	22,65	767	2,40
Koreai	12711	2223	17,49	700	5,51	9662	76,01	126	0,99
Üzbég	12353	3604	29,18	1818	14,72	5996	48,54	935	7,57
Csuvas	10593	2268	21,41	564	5,32	7636	72,09	125	1,18
Szlovák	6397	2633	41,16	2665	41,66	335	5,24	764	11,94
Egyéb	323656	46933	14,50	17467	5,40	66205	20,46	193051	59,65

1. ábra. A nemzetiség és anyanyelv egybeesése Ukrajna különböző nemzetiségeinél (a 2001. évi népszámlálás adatai alapján)

Forrás: <http://www.uncpd.kiev.ua/ucipr/ukr/stat/census/01/03.pdf>

Az 1. ábrán látható, hogy az országban élő nemzetiségeknél különböző mértékben esik egybe a nemzetiség és az anyanyelv. Az oroszok, magyarok, románok, krími tatárok, ukránok, gagauzok, moldávok túlnyomó többségénél egyezik a nemzetiség és az anyanyelv. A zsidók, belaruszok, lengyelek, görögök, németek stb. nagy részének más a nemzetisége és anyanyelve. Az is kiderül az ábrából, hogy általában a falvakban élő lakosság jobban ragaszkodik anyanyelvéhez, mint a városiak.

Az ukrajnai oktatáspolitikai irányai

Ukrajna oktatáspolitikájának irányait, illetve az állami oktatáspolitikai kisebbségi vonatkozásait számos dokumentum fogalmazza meg:

- Ukrajna Alkotmánya (1996);
- Ukrajna oktatási törvénye (1991);
- Ukrajna törvénye az iskola előtti nevelésről (2001);
- Ukrajna törvénye az általános középfokú oktatásról (1999);
- Ukrajna törvénye a szakoktatásról (1998);
- Ukrajna törvénye a felsőoktatásról (2002);³
- Az oktatás fejlesztésének nemzeti doktrínája (1992);
- Ukrajna törvénye az Ukrán SZSZK nyelveiről (1989);
- Ukrajna törvénye a nemzetiségi kisebbségekről (1992);
- Két- vagy többoldalú államközi egyezmények és szerződések;
- Keretegyezmény a Nemzeti Kisebbségek Védelméről (az ukrajnai ratifikáció éve 1997);
- A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája (a ratifikáció éve 2003).

A kisebbségi oktatás vonatkozásában a fenti dokumentumok elemzése alapján az alábbi főbb oktatáspolitikai irányvonalak és célok fedezhetők fel:

- a minőségi oktatáshoz való egyenlő hozzáférés lehetőségének biztosítása Ukrajna valamennyi állampolgára számára, nemzetiségtől, nemtől, társadalmi vagy etnikai származástól, vallástól vagy anyanyelvtől függetlenül;
- a nemzeti kisebbségek oktatási igényeinek kielégítése és az etnikai kisebbségek kultúrájának fejlesztéséhez szükséges feltételek megteremtése;
- a nyílt polgári társadalom és a nemzetiségek közötti kapcsolatok értékeinek közvetítése;

³ Az oktatási törvények megtalálhatók Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma honlapján: <http://www.mon.gov.ua>

- a nemzetiségek közötti egyenlőség eszméjének tudatosítása, az egy más iránti tolerancia és tisztelet atmoszférájának megteremtése;
- a multikulturális Ukrajna értékeinek, illetve az ukrainai kisebbségek nemzeti történelme és kultúrája sajátosságainak tanulmányozása;
- a központi minisztériumi szabványoknak és követelményeknek megfelelő színvonalú oktatás biztosítása a nemzetiségi tannyelvű iskolákban is.

Az állam oktatáspolitikájában központi helyet foglal el az oktatás nyelvének és a nyelvvoktatásnak a kérdése. Ukrajnában a kisebbségek vonatkozásában a nyelv- és oktatáspolitikai legfontosabb megfogalmazott céljai és feladatai a következők:

- az államnyelv (az ukrán) elsajátítása az ország valamennyi állampolgára által;
- az anyanyelven való tanulás vagy az anyanyelv tanulása jogának biztosítása;
- legalább egy világnyelv elsajátítása.

Az oktatási és nyelvpolitika említett keretein belül az egész oktatási folyamat része a nyelvi kultúra, a nyelvi tolerancia kialakítása és fejlesztése, a kulturális, nyelvi és etnikai sokszínűség iránti tiszteletre nevelés.

Ukrajna Alkotmányának 53. cikkelye szerint „A nemzeti kisebbségekhez tartozó állampolgárok számára a törvénynek megfelelően szavatolják azt a jogot, hogy anyanyelvükön tanuljanak vagy tanulják anyanyelvüket az állami és a helyhatósági tanintézetekben vagy a nemzeti kulturális társaságok közreműködésével”.

1999. december 14-én az Alkotmánybíróság határozatban értelmezte az Alkotmány 10., nyelvekről szóló cikkelyét.⁴ Az Állásfoglalás érinti az oktatás nyelvének problémáját is. A dokumentum szerint Ukrajnában az óvodai nevelés, az általános középfokú oktatás, a szakképzés és a felsőoktatás nyelve az ukrán; az Alkotmány 53. cikkelye, valamint az ország más törvényei értelmében az állami és nem állami oktatási intézményekben az államnyelv mellett az oktatási folyamatban használható és oktatható a kisebbség nyelve is.

Ukrajna törvénye a nemzetiségi kisebbségekről az Alkotmányhoz hasonlóan fogalmaz a kisebbségek oktatásáról: „Az állam minden nemzetiségi kisebbség számára garantálja a nemzeti-kulturális autonómiához való jogot: az anyanyelv használatát és az anyanyelvi oktatást vagy az anyanyelv tanulását az állami oktatási intézményekben, illetve a nemzetiségi kulturális szövetségeken keresztül, továbbá a nemzetiségi kulturális hagyományok fejlesztését, a nemzeti jelképek használatát, a nemzeti ünnepek méltatását, a saját vallás gyakorlását, az irodalmi, művészeti, tömegtájékoztatási eszközök iránti igények kielégítését, nemzetiségi kulturális és oktatási intézmények létrehozását, valamint minden más tevékenységet, amely nem mond ellent a hatályos törvényeknek” (6. cikkely).

⁴ Az Állásfoglalást lásd: http://www.minelres.lv/NationalLegislation/Ukraine/Ukraine_ConstCourtLanguage_Ukrainian

Ukrajna nyelvtörvényének 25–29. cikkelye szabályozza közvetlenül az oktatás nyelvét. A 25. cikkely értelmében az oktatás nyelvének megválasztása elidegeníthetetlen jog; az állam garantálja az anyanyelvi oktatáshoz való jogot. A 26. cikkely az óvodai nevelés nyelveként az ukránt nevezi meg, de megjegyzi, hogy azokon a területen, ahol a kisebbségek kompakt tömbben élnek, létrehozhatók olyan óvodák, illetve óvodai csoportok, ahol a nevelés nyelve a kisebbségi nyelv.

A 27. cikkely szerint az iskolai oktatás nyelve az ukrán. Azokon a területen, ahol a kisebbségek kompakt tömbben élnek, létrehozhatók olyan iskolák, illetve iskolai osztályok, ahol az oktatás nyelve a kisebbségi nyelv. Ezen iskolákban/osztályokban is kötelező az államnyelv oktatása.

A szakmunkásképző és felsőoktatási intézmények oktatási nyelvét a 28. cikkely határozza meg. Az oktatás nyelveként ez a cikkely is az ukránt nevezi meg, ám a fent említett feltételek fennállása esetén lehetőséget teremt arra, hogy az ukrán mellett a kisebbségek nyelve is az oktatás nyelve legyen. Továbbá lehetőséget nyújt arra is a törvény, hogy a nemzetiségi kádereket képző szakokon olyan csoportokat hozzanak létre, ahol az oktatás nyelve a kisebbségi nyelv. Az ukrán nyelv oktatását ezen csoportokban is biztosítani kell. A 29. cikkely a felvételi vizsgák nyelvét szabályozza.

Az oktatásról szóló törvények mindegyikében található az oktatás nyelvére vonatkozó rész. Mindegyik dokumentum szerint Ukrajnában az oktatás nyelvét az Alkotmány és a nyelvtörvény határozza meg.

Az oktatás fejlesztésének nemzeti doktrínája című dokumentum szerint Ukrajnában biztosított a nemzetiségi kisebbségek oktatási igényeinek anyanyelven történő kielégítése, kultúrájuk megőrzése és fejlesztése, valamint támogatása és védelme az állam által.

A belső jogszabályok mellett Ukrajna számos állammal kötött két- vagy többoldalú egyezményeket a kisebbségek jogállásáról, s ezekben az oktatási jogokról is szó esik. Ilyen egyezmény van érvényben Ukrajna és Magyarország, Románia, Belarusz, Lengyelország, Üzbegisztán, Németország stb. között.⁵

Az államközi egyezmények mellett Ukrajna a kisebbségek oktatási jogainak szabályozása során figyelembe veszi a nemzeti kisebbségek oktatási jogairól szóló hágai ajánlásokat, az Ukrajna által 1997-ben ratifikált Keretegyezmény a Nemzeti Kisebbségek Védelméről című dokumentumot, valamint az Ukrajna által 2003-ban ratifikált Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartáját.

A Keretegyezmény alkalmazásáról írott beszámolójában Ukrajna a kisebbségek oktatási jogai kapcsán érdekes módon többször is hangsúlyozza az államnyelv elsajátításának szükségességét, azonban a kisebbségek nyelvén történő oktatás kapcsán mindössze ennyit jegyez meg: „Ukrajnában a nemzeti kisebbségek oktatása a kisebbség anyanyelvén és államnyelven, ukránul folyik. Az államnyelv állandó kötelező tantárgy Ukrajna egész területén valamennyi oktatási intézményben.

⁵ <http://portal.rada.gov.ua>

A nemzeti kisebbségekhez tartozó állampolgárok számára a törvénynek megfelelően szavatolják azt a jogot, hogy anyanyelvükön tanuljanak vagy tanulják anyanyelvüket az állami és a helyhatósági tanintézetekben vagy a nemzeti kulturális társaságok közreműködésével.

Az oktatás nyelvét minden konkrét esetben a végrehajtó hatalom helyi szervei határozzák meg, figyelembe véve a szülők vagy a gyámok kéréseit.” (Second Report of Ukraine on Observation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities, p 44).

A Karta ukrainai ratifikációjáról szóló törvény⁶ alapján a dokumentum hatálya 13 ukrainai kisebbségi nyelvre terjed ki. A Kartáról szóló törvényben a Karta 8. cikkelyéből (Oktatás) az alábbi részeket vállalta Ukrajna: 1. pont a (iii), b (iv), c (iv), e (iii), f (iii), g, h, i alpontjai, valamint a 2. pont (lásd Beregszászi–Cserniczkó 2004). Ha alaposan elemezzük ezeket a pontokat, kiderül, hogy Ukrajna minimálisan kötelezte el magát a kisebbségi oktatás terén.

Anyanyelvi oktatás: kihívások és perspektívák

Intézménytípusok

A kisebbségi közösségek oktatási rendszerének szerkezetét, oktatási intézményeik számát és típusát az adott közösség igényei, a konkrét régió belül súlyuk, demográfiai koncentrátságuk jelentősen befolyásolja.

A kisebbségeket képző ukrainai oktatási intézmények tannyelvük szerint több típusúak lehetnek:

- a) az oktatás nyelve az anyanyelv; az államnyelvet (az ukránt) és egy (vagy két) idegen nyelvet tantárgyként oktatnak;⁷
- b) a tannyelv az államnyelv (az ukrán), a kisebbség nyelvét tantárgyként oktatják; egy (vagy két) idegen nyelv is szerepel a tantárgyak között;
- c) két- vagy többnyelvű iskolák, ahol a képzés párhuzamos osztályokban folyik, melyekben a képzés nyelve:
 - ✓ a kisebbségi nyelv (gyakorlatilag megegyezik az a) típussal);
 - ✓ az államnyelv (gyakorlatilag megegyezik a b) típussal);

⁶ Száma 802-IV, az elfogadás dátuma: 2003. május 15. Megtalálható a <http://alpha.rada.kiev.ua> honlapon.

⁷ Skutnabb-Kangas (1990, 1997) tipológiája szerint language shelter/language maintenance programme/nyelvmegőrző program.

- d) ukrán tannyelvű iskolák, ahol a kisebbségek fakultatív tantárgyként tanulhatják anyanyelvüket;
- e) vasárnapi iskolák, ahol a kisebbségek anyanyelvüket tanulhatják;
- f) természetesen a kisebbségi szülőknek joguk van ahhoz is, hogy olyan ukrán tannyelvű iskolát válasszanak gyermeküknek, ahol nem oktatják a kisebbség nyelvét.⁸

Statisztikai adatok és ami mögöttük van

Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma adatai szerint a 2005/2006-os. tanévben 19 moldáv (829 gyermek), 35 román (1692 gyermek)⁹, 66 magyar (2207 gyermek) nevelési nyelvű óvoda működött az országban, továbbá 19 óvodai csoportban (398 gyermek) krími tatár, 3 csoportban (87 gyermek) lengyel volt a nevelés nyelve.

Ukrajnában az iskolai oktatás a 2000/2001-es. tanévtől kezdődően fokozatosan tér át a 12 éves képzésre.¹⁰ Az iskolai oktatás három fokozatú: az első fokozat az elemi iskola (1–4. osztály), a második az általános iskola (5–9. osztály), a harmadik a középiskola (10–12. osztály).

A 2005/2006. tanévben Ukrajnában 20601 általános középiskola működött. Az intézmények tannyelv szerinti megoszlását, valamint a tanulói létszámot a 3. táblázat mutatja be (Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériumának adatai alapján). Az ukrán tannyelvű iskolák a fenti f) típusnak, a többi az a) típusnak felel meg.

3. táblázat. Ukrajna iskoláinak tannyelv szerinti megoszlása és a tanulói létszám (2005/2006-os. tanév)

Tannyelv	Iskolák száma, aránya		Tanulók száma, aránya	
Ukrán	16 924	82.159%	3 603 643	69.215%
Orosz	1 345	6.529%	525 260	10.089%
Rómán	94	0.456%	22 365	0.430%
Magyar	70	0.340%	14 823	0.285%
Krími tatár	14	0.068%	3 472	0.067%
Moldáv	8	0.039%	3 127	0.060%
Lengyel	4	0.019%	943	0.018%

⁸ Skutnabb-Kangas (1990, 1997) tipológiája szerint submersion programme/alámerítéses program.

⁹ Ukrajnában a szovjet örökség szerint külön nemzetiségnek és nyelvnek tekintik a moldávot és a román, miközben Moldávia alkotmánya szerint Moldávia államnyelve a román.

¹⁰ Ez azt jelenti, hogy azok a gyerekek, akik a 2000/2001-es. tanévben kezdték el iskolai tanulmányaikat, már kötelezően a 12 éves rendszerben tanulnak.

A 4. táblázat azokat az iskolákat mutatja be, ahol az oktatás két vagy több nyelven folyik párhuzamos osztályokban (c típus).

4. táblázat. A párhuzamos osztályokban két vagy több tannyelven oktató iskolák Ukrajnában a 2005/2006-os. tanévben

Tannyelv	Iskolák száma, aránya		Tanulók száma, aránya	
Ukrán és orosz	2032	9.865%	995 325	19.117%
Ukrán és magyar	29	0.141%	8 846	0.170%
Ukrán és román	8	0.039%	3 093	0.059%
Ukrán és moldáv	5	0.024%	1 967	0.038%
Ukrán és lengyel	2	0.010%	984	0.019%
Ukrán és krími tatár	1	0.005%	603	0.012%
Ukrán és szlovák	1	0.005%	125	0.002%
Orosz és moldáv	2	0.010%	835	0.016%
Orosz és krími tatár	33	0.160%	9 646	0.185%
Ukrán és bolgár	2	0.010%	560	0.011%
Ukrán, orosz és krími tatár	21	0.102%	8 734	0.168%
Ukrán, orosz és román	2	0.010%	1 312	0.025%
Ukrán, orosz és moldáv	2	0.010%	778	0.025%

Ha a 3. és 4. táblázatot megvizsgáljuk, kiderül, hogy a 129 ukrainai kisebbség közül mindössze az oroszok, románok, magyarok, krími tatárok, moldávok, lengyelek, szlovákok és bolgárok (azaz mindössze 8 kisebbség) számára biztosított az anyanyelven való tanulás lehetősége, további 121 kisebbség nem élhet ezzel az elvekben számukra is járó joggal.

Más tannyelvű iskolákban tantárgyként oktatnak anyanyelvet 1 443 792 orosz, 1 135 290 ukrán, 3268 krími tatár, 9816 bolgár, 4624 lengyel, 1546 moldáv, 1816 zsidó, 1145 magyar, 1022 gagauz, 236 román, 179 szlovák, 141 görög, 107 német és 64 török iskolásnak (b típus).

Fakultatív tárgyként oktatnak több oktatási intézményben cseh, roma, örmény és tatár nyelvet (d) típus. A nemzetiségi szervezetek által fenntartott 156 vasárnapi iskolában közel 6 ezer gyerek tanulja anyanyelvét (e) típus.¹¹

Érdekes képet mutat az iskolák tannyelv szerinti bontása akkor, ha osztályok szerint vizsgáljuk meg az adatokat (5. táblázat).¹²

¹¹ Az oktatási statisztikákról lásd: Second Report of Ukraine on Observation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities, pp. 42–43.

¹² A 2033/2044. tanév statisztikai adatait lásd még: Вісник етнополітики № 9, 2004. július 16–31. <http://www.uncpd.kiev.ua/ucipr/ukr/buleten/09.php>

5. táblázat. Az ukrajnai iskolások tanulási nyelv szerinti megoszlása osztályok szerinti bontásban (2003/2004-es. tanév)

Forrás: Pilipenko (2004: 64–65)

	Ukrán		Orosz		Moldáv		Krími tatár		Magyar		Lengyel		Román		Szlovák		Bolgár		Összesen	
	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%
Összesen	4379675	75,05	1394331	23,89	6508	0,11	5945	0,10	20229	0,35	1404	0,02	27471	0,47	97	0,00	120	0,00	5835983	100
1. osztály	368735	81,04	80882	17,78	488	0,11	558	0,12	1693	0,37	138	0,03	2466	0,54	8	0,00	34	0,01	455002	100
2. osztály	392846	79,95	92701	18,87	552	0,11	651	0,13	1914	0,39	133	0,03	2539	0,52	12	0,00	37	0,01	491385	100
3. osztály	453406	78,26	119500	20,63	591	0,10	744	0,13	1882	0,32	152	0,03	3057	0,53	13	0,00	0	0,00	579345	100
4. osztály	271527	86,30	38446	12,22	648	0,21	129	0,04	1947	0,62	112	0,04	1822	0,58	14	0,00	0	0,00	314645	100
5. osztály	420347	76,21	122277	22,17	716	0,13	512	0,09	1992	0,36	167	0,03	2812	0,51	14	0,00	10	0,00	551547	100
6. osztály	429007	75,73	131909	23,28	707	0,12	472	0,08	2029	0,36	151	0,03	2211	0,39	16	0,00	0	0,00	566502	100
7. osztály	444108	74,09	149241	24,90	583	0,10	533	0,09	2031	0,34	127	0,02	2708	0,45	20	0,00	15	0,00	599420	100
8. osztály	474904	72,81	170605	26,16	671	0,10	568	0,09	2103	0,32	160	0,02	3181	0,49	0	0,00	12	0,00	652253	100
9. osztály	463559	69,23	199781	29,83	633	0,09	617	0,09	2044	0,31	81	0,01	2864	0,43	0	0,00	12	0,00	669633	100
10. osztály	335996	69,25	144640	29,81	445	0,09	661	0,14	1218	0,25	96	0,02	2130	0,44	0	0,00	0	0,00	485219	100
11. osztály	322431	68,51	144219	30,64	474	0,10	500	0,11	1242	0,26	87	0,02	1681	0,36	0	0,00	0	0,00	470659	100
12. osztály	109	29,22	130	34,85	0	0	0	0,00	134	35,92	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	373	100

A statisztikai adatokból kiderül, hogy az országban a tanulók többsége ukrán tannyelvű iskolába jár.¹³ Ez törvényszerű, ha figyelembe vesszük, hogy az ország lakosságának túlnyomó többsége (78%-a) ukrán nemzetiségű. Az ukrán nyelven tanulók aránya fokozatosan emelkedik Ukrajna függetlenné válása (1991) óta. Az 1990/91-es tanévben például Ukrajnában a tanulónak 44,7%-a járt ukrán és 40,7%-a orosz egy tannyelvű iskolába (Shamshur–Izhevskaya 1994: 35).

Az ukrán tannyelvű iskolák hálózata máig hiányos az ország több régiójában, például a Krími Autonóm Köztársaság területén (Kasyanenko 2005a, 2005b, Volvach 2006). A félszigeten mindössze öt ukrán tannyelvű iskola és egy gimnázium működik a számos orosz tannyelvű iskola mellett. A felsőoktatás nyelve szinte kizárólag az orosz az Autonóm Köztársaságban. Hasonló helyzet alakult ki a szovjet rezsim idején a keleti megyékben is. Ezért sokan úgy vélik, hogy a Krímen, Donyeck és Luhanszk megyében nem a hivatalosan kisebbséginek számító orosz, hanem az ukrán nyelv szorul védelemre, amely de jure államnyelv, azonban de facto kisebbségi nyelv ezekben a régiókban.¹⁴

Az adatok arra is rámutatnak, hogy az oroszok mellett a magyar és a román kisebbség oktatási struktúrája tekinthető viszonylag fejlettnak. És bár például a belaruszok és lengyelek száma az ország összlakosságán belül jelentős, iskolarendszerük fejletlen (Tóth 2002: 125, Pilipenko 2004). A belaruszok túlnyomó többsége orosz, a lengyelek nagy része ukrán tannyelvű iskolában tanul.

Momryk (2004) úgy véli, hogy az ukrainai belarusz közösségnek azért nincs igénye az anyanyelvi oktatásra, mert körükben magas a nyelvi asszimiláció foka (80%-uknak nem a belarusz az anyanyelve). Az is hatással van a közösség nyelvi identitására, hogy a Belarusz államban is nagyon alacsony a belarusz nyelv presztízse. Annak ellenére tehát, hogy a belaruszok nagy számban élnek Ukrajnában, nincsenek iskoláik, nem jelentetnek meg saját nyelven újságokat, nem adnak ki könyveket, mindössze 2%-uk beszél otthon belarusz nyelven, s csak 12,7%-uk véli úgy, hogy gyermeküknek tanulnia kellene a belarusz nyelvet az iskolában (Momryk 2004, Gritsenko et al 2006). Egy országos szociológiai vizsgálat adatai alapján a megkérdezett belaruszok 12,6%-a úgy véli, hogy fontos az anyanyelvi oktatás; 56,7% szerint nem lényeges, hogy gyermekei/unokái belarusz nyelven tanuljanak; 30,7% nem tudott állást foglalni e kérdésben (Yevtukh et al 2001). Momryk (2004) mindezek alapján virtuális kisebbségnek nevezi őket, amely voltaképpen nem is

¹³ Arról nincsenek statisztikai adatok, hogy az ukrán tannyelvű iskolákban/osztályokban milyen számban tanulnak kisebbségiek.

¹⁴ Erről lásd: Концепція державної мовної політики в Україні.

létezik Ukrajnában, hanem az oroszok pozícióit erősíti. Ennek a helyzetnek a kialakulásához nyilván az is hozzájárult, hogy az ország egész területén, szét-szórtnak élnek (Yevtukh et al 2001).

Bár a moldáv nemzetiségűek körében magas azok aránya, akik a moldávot vallották anyanyelvüknek (70%), a moldáv tannyelvű iskolák és az ezen a nyelven tanuló gyerekek száma csökken. Az 1994/95-ös tanévben még 11 moldáv tannyelvű iskolában 7087, 7 moldáv–orosz tannyelvű iskolában 3146 gyerek tanult (Yevtukh et al 2004). A 2005/2006-os. tanévben 8 moldáv tannyelvű iskolában 3127 és 7 vegyes (moldáv–ukrán és moldáv–orosz) iskolában 2802 gyerek tanult.

Az ukrainai bolgárok csaknem kétharmada (64%-a) a bolgárt tekinti anyanyelvének. Ám az oktatási statisztikákban alig van jelen a bolgár nyelv. Mindössze két iskolában oktatnak bolgár nyelven, illetve közel 10 ezren tanulják tantárgyként a bolgárt.

Kétségtelen, hogy az igazi kisebbségek közül (hiszen az oroszokat történelmi okokból, ill. több régióban számosságuk miatt nem tekinthetjük annak) csak a magyarok és a románok rendelkeznek széles anyanyelvi oktatási hálózattal. Mindkét közösség körében kiugróan magas azoknak az aránya, akik saját nemzetiségük nyelvét tekintik anyanyelvüknek. Felvetődik a kérdés: ez az arány a fejlett anyanyelvi iskoláztatás eredménye-e, vagy inkább azért mutatkozik olyan jelentős igény a magyar, illetve román tannyelvű iskolák iránt, mert ez a két kisebbség erősen ragaszkodik saját nyelve megtartásához? Valószínű, hogy a két tényező egymást erősíti.

Érdekes, hogy a krími tatárok ragaszkodnak anyanyelvükhöz, saját nyelvükön oktató iskoláik száma és a krími tatár nyelven tanuló gyerekek száma azonban egyaránt csökken. A 2003/2004-es. tanévben még 14 iskolában 5945-en tanultak anyanyelvükön (Pilipenko 2004), a 2005/2006. tanévben viszont már csak 3472-en. Tantárgyként 2003/2004-ben 29366-an tanulták a krími tatár nyelvet, a 2005/2006-os. tanévben viszont már csak 23268-an. Mindeközben az egykori Szovjetunió által kitelepített krími tatárok Krímre való visszatelepülése folyamatos, és létszámuk egyre növekszik, nemzeti identitástudatuk erős (Yevtukh 2004, Losev 2003). Az ellentmondás okai abban keresendők, hogy a Krímen nem alakultak ki a krími tatár iskolarendszer kialakulásához a megfelelő feltételek.

- 1) A krími tatár nyelvű oktatás intézményeit az 1920/30-as években a nemzetiség tömeges kitelepítésével gyakorlatilag megszüntette a szovjet rendszer. Évtizedek elteltével ezt az intézményrendszert kellene újjáéleszteni (Yevtukh et al 2004).
- 2) Az iskolarendszer újjáélesztését gazdasági és más problémák nehezítik. Nincsenek megfelelő épületek és helyiségek a krími tatár nyelven folyó oktatási intézmények számára, máig hiány mutatkozik meg-

felelően képzett pedagógusokból, nincsenek vagy részben hiányoznak a tankönyvek, szótárak, oktatási segédanyagok ezen a nyelven.¹⁵

- 3) Egyes források arról is beszámolnak, hogy a helyi hivatalnokok nem támogatják kellőképpen a krími tatárok oktatási igényeinek kielégítését (Ilyasova 2001, Prytula 2006).
- 4) Nem segíti a krími tatárok anyanyelvi oktatási intézményrendszerének kialakítását az sem, hogy a 2004-ben az Ukrajnából nemzetiségi alapon kitelepítettek és Ukrajnába visszatértek jogállásáról szóló törvényt hiába fogadta el Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa, az elnöki vétó miatt nem léphetett hatályba.¹⁶ Ehelyett csak egy 2010-ig szóló programot dolgozott ki a kormány 2006-ban, amelyben a szociális és gazdasági problémák mellett 6 krími tatár nyelven oktató iskola építése befejezésének terve is szerepel.¹⁷

Ebben a helyzetben a krími tatár nyelvű oktatáshoz negatív sztereotípiák kötődnek, és a szülők egy része nem tekinti perspektivikusnak azt, ha gyermeke anyanyelvén tanulhat (Prytula 2006). Ennek következménye, hogy a krími tatár gyermekek 87%-a orosz tannyelvű iskolában tanul, és csak 13%-uk tanul anyanyelvén.¹⁸ A hivatalosan krími tatár tannyelvű iskolákban sem oktatnak azonban minden tantárgyat ezen a nyelven (Prytula 2006, Gritsenko ed. 2001a, 2001b). Podkopayev (1999: 24), összefoglalva a krími tatár nyelvű oktatás problémáit, megállapítja, hogy az iskolai gyakorlat az, hogy a tanári magyarázatok nagy része orosz nyelvű, nincsenek képzett tanáraik, s mert az anyanyelvi iskoláknak nincs kifutása, nem folytathatják anyanyelvükön a tanulást a szakmunkásképzőkben vagy a felsőoktatásban, a krími tatár nyelvű iskolák presztízse alacsony a közösség körében.

A gagauz közösségen belül erősítik az anyanyelv tantárgyként való oktatása iránt jelentkező igényt a szomszédos Moldáviában élő gagauz közösséggel fenntartott kapcsolatok. Az ukrainai gagauzok körében egyre többen szeretnék iskolai körülmények között, tantárgyként tanulni anyanyelvüket. A 2003/2004-es. tanévben mindössze 85-en tanulták iskolában tantárgyként a gagauz nyelvet, a 2005/2006-os. tanévben azonban ez a szám 1022

¹⁵ Erről lásd: <http://www.oglydach.com.ua/news/2005/9/1/15462.htm>; illetve: <http://www.day.ua/44614>; továbbá: <http://www.cidct.org.ua>.

¹⁶ Lásd *Вісник етнополітики* № 7, 2004. június 16–30. <http://www.uncpd.kiev.ua/ucipr/ukr/buleten/07.php>, illetve *Вісник етнополітики* № 9, 2004. július 16–31. <http://www.uncpd.kiev.ua/ucipr/ukr/buleten/09.php>

¹⁷ Програма розселення та облаштування депортованих кримських татар і осіб інших національностей, що повернулися на проживання в Україну, їх адаптації та інтеграції в українське суспільство на період до 2010 року. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 11 травня 2006 р. N 637. <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>

¹⁸ <http://www.osvita.org.ua>

tanulóra nőtt. Ez a jelentős létszámnövekedés, illetve a saját nyelv intézményes keretek közötti tanulása iránt jelentkező erős igény arra enged következtetni, hogy a közösség a közeljövőben valószínűleg gagauz tannyelvű iskolák megnyitását sürgeti majd a hatóságoknál. Azonban Ukrajnában nincs olyan felsőoktatási intézmény, mely a gagauz iskolák számára képezne pedagógusokat (Pilipenko 2004: 66–71). Nincsenek továbbá a gagauz iskolák számára készült tankönyvek, módszertani kiadványok sem. Azokat a tankönyveket, melyeket a gagauzt oktató tanárok jelenleg használnak, Moldáviában jelentették meg. Problémát jelent azonban az írásrendszerek különbözősége: 1996-ban a moldáviai gagauzok a cirill ábécéről áttértek a latin betűsre, az ukrainai gagauz közösség azonban továbbra is a cirill írásrendszert használja.

A már említett közösségek helyzetétől jelentősen eltér a karaimok és krymchakok helyzete. Az előzőekben tárgyalt kisebbségek számára a nyelvmegtartás (language maintenance) a fő feladat, ennek a két kis, Krím félszigeten élő közösségnek azonban a nyelvéllesztés (language revitalization) és a teljes nyelvcseré (language shift) elkerülése a legfőbb feladata.¹⁹ Törekvéseiket nehezíti, hogy Ukrajnában nincs sem törvényi garancia, sem konkrét állami program a veszélyeztetett nyelvek védelmére, és a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája Ukrajna által ratifikált változatának hatálya sem terjed ki erre a két nyelvre (Yevtukh 2004, Shevchenko 2003).²⁰ Jellemző, hogy elkészült egy krymchak nyelvtankönyv és egy ukrán–orosz–karaim szótár kézírata, ám pénzhány miatt egyik megjelentetésére sem került sor. 2004-ben magánpénzből megjelent egy karaim nyelvkönyv (21 karaim nyelvére címmel).

A Karta oktatásra vonatkozó részéből az Ukrajna által vállalt kötelezettségek közül teljesen kimaradtak a szakképzésre vonatkozó vállalások. Valószínű, hogy nem véletlenül. Az országban ugyanis a keleti és déli régiókban folyik orosz nyelven szakoktatás, és Kárpátalján néhány szakközépiskolában működnek magyar tannyelvű csoportok (Orosz 2005: 128–133). Más kisebbségi nyelven nem képeznek szakmunkásokat.

A kisebbségi nyelven oktató iskolák működtetéséhez elengedhetetlenül szükséges az azokban oktató pedagógusok képzése, vagyis a felsőoktatás. Ukrajnában 48 olyan felsőoktatási intézmény működik, ahol a nemzetiségi iskolák, óvodák számára képeznek szakembereket (Pilipenko 2004: 66–71). A 6. táblázat azt mutatja be, hogy mely ukrainai kisebbségek nyelve tanulható egyetemi vagy főiskolai szakon, illetve hány felsőoktatási intézményben.

¹⁹ A krymchakokról: Khomenko 2003, 2004, <http://en.wikipedia.org/wiki/Krymchak>; a karaimokról: Polkanov 2000, http://en.wikipedia.org/wiki/Crimean_Karaites; http://en.wikipedia.org/wiki/Karaim_language. Mindkét közösségről szó esik Shevchenko 2003-ban.

²⁰ Lásd *Вісник етнополітики* № 22, 2004. február 11–28. <http://www.uncpd.kiev.ua/ucipr/ukr/buleten/22.php>

6. táblázat. Kisebbségi nyelvek mint választható szakok az ukrainai felsőoktatási intézményekben Forrás: Pilipenko (2004: 66–71)

Szak	Hány intézményben oktatják
Orosz nyelv és irodalom	37
Krími tatár nyelv és irodalom	1
Német nyelv és irodalom	35
Ujgörög nyelv és irodalom	3
Török nyelv és irodalom	2
Lengyel nyelv és irodalom	6
Ivrit nyelv és irodalom	2
Magyar nyelv és irodalom	3
Szlovák nyelv és irodalom	2
Román nyelv és irodalom	3
Cseh nyelv és irodalom	1
Üzbég nyelv és irodalom	1
Bolgár nyelv és irodalom	2
Koreai nyelv és irodalom	1

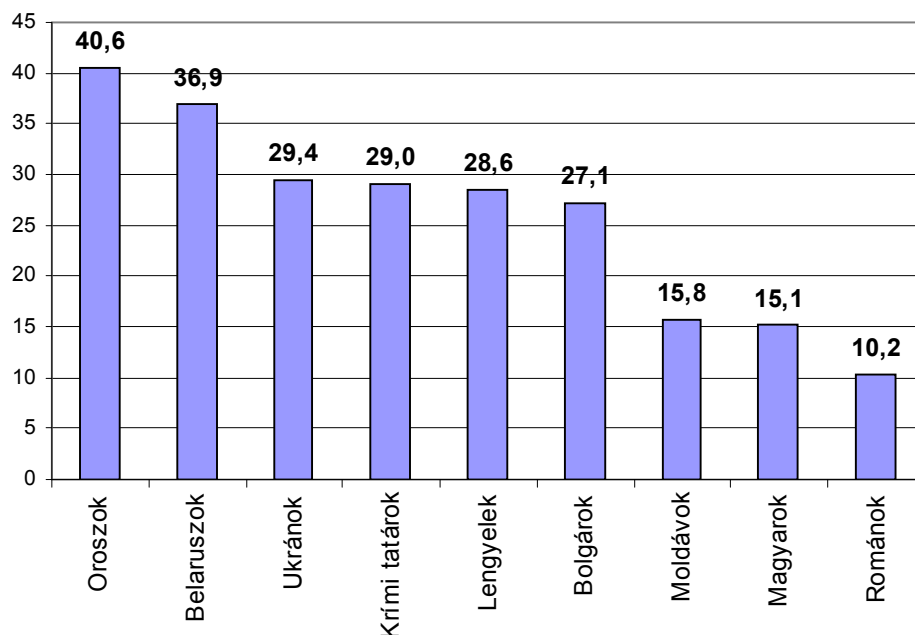
A táblázat adatai alapján feltűnő, hogy az Ukrajnában mindössze 33 ezres német közösség nyelvét 35 felsőoktatási intézményben oktatják. Ezek az intézmények azonban nem az ukrainai német tannyelvű iskolák számára képeznek tanárokat (hiszen egyetlen ilyen iskola sem működik az országban), hanem német mint idegen nyelv tanárokat.

Ukrajnában egyedülálló módon 1996-ban a magyar közösség saját maga alapított önálló (nem állami) felsőoktatási intézményt Beregszászon, mely II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola néven működik. Az intézményben óvodapedagógusokat, tanítókat, angol, magyar, ukrán, történelem, földrajz, biológia és matematika szakos tanárokat, valamint agrárszakembereket, közgazdászokat képeznek. Az intézmény abban is kivételes Ukrajnában, hogy itt a képzés nyelve a magyar, és csak néhány tantárgyat tanulnak ukrán, illetve angol nyelven a diákok.²¹

Az, hogy ez a felsőoktatási intézmény anyanyelven teszi elérhetővé a képzést, jelentősen növeli a magyar kisebbség esélyeit a felső végzettség megszerzésére. A 2001. évi népszámlálási adatok alapján ugyanis jól látszik, hogy Ukrajnában (ahol a felsőoktatás nyelve szinte kizárólag az ukrán és orosz) azon

²¹ Az intézményről lásd: Orosz–Csernicskó 1999, Beregszászi 2005, Orosz 2005, <http://www.kmf.uz.ua>.

nemzetiségek körében magas a felső végzettséggel rendelkezők aránya, akik orosz vagy ukrán anyanyelvűek; őket követik a más szláv nyelvet beszélők, a nem szláv anyanyelvű magyarok, moldávok és románok leszakadása pedig nagyon jelentős (2. ábra). Az adatokból az is kiderül, hogy a Szovjetunió fennállása idején még az ukránok is jelentős hátrányban voltak az oroszokkal és a nagyrészt orosz anyanyelvű belaruszokkal szemben a felsőoktatásban, mert a szovjet korszakban az ukrainai egyetemeken is főként az orosz volt a tannyelv (lásd! Miller 1994).

2. ábra. A felső végzettséggel rendelkezők aránya Ukrajna néhány nemzetisége körében (a 2001. évi népszámlálás adatai alapján)

Forrás: <http://www.uncpd.kiev.ua/ucipr/ukr/stat/census/02/03a.pdf>

A kisebbségi oktatás állami felügyelete

Azoknak az intézményeknek, melyek kisebbségi nyelven oktatnak és/vagy a kisebbségek számára képeznek szakembereket, tulajdonformától és az oktatás szintjétől függetlenül minden tekintetben meg kell felelniük az Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma által központilag meghatározott állami követelményrendszernek.

Az oktatási intézmények által használt tanterveket, tankönyveket, módszertani segédleteket is Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma hagy-

ja jóvá és a minisztérium végzi az intézmények akkreditációját is (Beregszászi–Cserniczkó–Orosz 2001, Orosz 2005).

Az iskolai végzettség megszerzéséhez szükséges érettségi teszteket szintén központilag Kijevben hagyják jóvá. A 2005/2006-os tanévtől kezdve kísérleti jelleggel Ukrajna bevezette az iskoláktól független tesztközpontban való vizsgáztatást, a 2007/2007-es tanévben pedig már kötelező ez a vizsgázási forma. Ez azt jelenti, hogy a kibocsátó vizsgákat egy független vizsgaközpontban tesztik le a diákok az egész országban egy időben, azonos feladatok alapján. Az érettségi vizsgák eredményei egyben a felsőoktatási intézmények felvételi vizsgáit is kiváltják. Az első két évben (2006-ban és 2007-ben) ukrán nyelvből és irodalomból, matematikából és történelemből írhattak egységes tesztet az ukránai érettségizők. Ám a tesztfeladatok kizárólag ukrán nyelvűek voltak. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy az ukrán tannyelvű iskolák tanulói eleve jelentős előnnyel indultak az érettségi és egyben felvételi vizsgákon:

- a) a vizsga nyelve csak az ukrán tannyelvű iskolák tanulói esetében esett egybe az oktatás nyelvével, vagyis azzal a nyelvvel, melyen a tantárgyakat tanulták, így a nem ukrán tannyelvű iskolában tanulóknak a feladatok nyelvével is meg kellett birkóznuk;
- b) a nem ukrán tannyelvű iskolákban kisebb óraszámban és más tantervek, tankönyvek alapján oktatják az ukrán nyelvet és irodalmat, mint az ukrán tannyelvű iskolákban, ezért nem fair azonos követelményeket támasztani a nemzetiségi, ill. többségi nyelven tanulókkal szemben.

Az érettségi és egyben felvételi vizsgák ilyen lebonyolítása ellen több nemzetiségi szervezet tiltakozott. A Kárpátaljai Megyei Tanács pedig levélben fordult Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériumához, mert aggályosnak tartja, hogy csak ukrán nyelven lehet vizsgát tenni a független vizsgaközpontokban.²²

Mivel ez a vizsgázási rend egyelőre kísérleti jellegű, a 2005/2006-os és 2006/2007-es tanévben az iskolák maguk is szervezhettek érettségi vizsgákat. A nemzetiségi nyelven oktató iskolákban ezek a vizsgák az oktatás nyelvén zajlanak. Nem váltják ki azonban az egyetemi felvételi vizsgákat: aki saját iskolájában érettségizik, annak külön felvételi vizsgát kell tennie abban a felsőoktatási intézményben, ahol folytatni szeretné tanulmányait. A 2007/2008-as tanévben – elsősorban a kárpátaljai magyar érdekvédelmi szervek hatékony politikai nyomása következtében – az oktatási tárca úgy határozott, hogy a nemzetiségi tannyelvű iskolák végzősei anyanyelvükön írhatják a teszteket. Számukra is kötelező azonban az ukrán nyelv és irodalom teszt, melyen azonos követelményeket támasztanak velük és az ukrán anyanyelvű, illetve ukrán tannyelvű iskolában ta-

²² Lásd! *Kárpátalja*. 2007. február 16., 5. lap.

nult társaikkal szemben. A nyilvánvaló esélyegyenlőtlenség, valamint az, hogy az anyanyelvi érettségizés engedélyezése egészen 2007 októberéig elhúzódott, ahhoz vezetett, hogy szeptemberben számos nemzetiségi szülő nem anyanyelvi, hanem államnyelvi tannyelvű iskolába íratta gyermekét.

Tantervek, tankönyvek

A nem ukrán nyelven oktató iskolákban nagyrészt ukrán nyelvről fordított tankönyveket használnak, melyek megegyeznek a többségi iskolák tankönyveivel. Kivételt gyakorlatilag csak az anyanyelv és irodalom tantervei és tankönyvei jelentenek. Ám a nemzetiségi iskolákba gyakran jelentős késéssel jutnak el a fordításos tankönyvek, melyek szaknyelvi terminológiája, illetve nyelvezete sokszor nem kielégítő.

A 2006/2007-es tanévben a következő anyanyelvi és irodalmi tantervek voltak használatban, melyeket Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma jelentetett meg a kisebbségek számára:²³

I. A kisebbségi nyelven oktató iskolák számára (5–12. osztály):
--

1) Orosz nyelv az orosz tannyelvű iskolák számára.2) Román nyelv a román tannyelvű iskolák számára.3) Magyar nyelv a magyar tannyelvű iskolák számára.4) Moldáv nyelv a moldáv tannyelvű iskolák számára.5) Krími tatár nyelv a krími tatár tannyelvű iskolák számára.6) Lengyel nyelv a lengyel tannyelvű iskolák számára.7) Irodalom (orosz és világirodalom) az orosz tannyelvű iskolák számára.8) Irodalom (román és világirodalom) a román tannyelvű iskolák számára.9) Irodalom (magyar és világirodalom) a magyar tannyelvű iskolák számára.10) Irodalom (moldáv és világirodalom) a moldáv tannyelvű iskolák számára.11) Irodalom (krími tatár és világirodalom) a krími tatár tannyelvű iskolák számára.

²³ Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériumának honlapja alapján: http://www.mon.gov.ua/education/average/new_pr

12) Irodalom (lengyel és világirodalom) a lengyel tannyelvű iskolák számára.
II. A többségi nyelven oktató iskolák számára, ahol a kisebbség nyelvét tantárgyként tanítják (5–12. osztály):
13) Orosz nyelv az ukrán tannyelvű iskolák számára.
14) Bolgár nyelv az ukrán tannyelvű iskolák számára.
15) Ivrit nyelv az ukrán tannyelvű iskolák számára.
16) Roma nyelv az ukrán tannyelvű iskolák számára.
17) Gagauz nyelv az ukrán tannyelvű iskolák számára.

A kisebbségi oktatás helyzetét elemezve a szakértők szerint a legfőbb problémák a következők:

- a) hiányoznak azok az állami és szakmai intézmények, melyek feladata a kisebbségek oktatási rendszerének elemzése, fejlesztése, koordinálása;
- b) a jó minőségű oktatási programok, tankönyvek, módszertani segédletek hiánya;
- c) az oktatási rendszer túlzott centralizációja, ami nem teszi lehetővé, hogy a kisebbségi nyelven vagy kisebbségi nyelvet oktató intézmények a helyi sajátosságokhoz és igényekhez igazodjanak;
- d) hiányos a kisebbségi nyelven vagy kisebbségi nyelvet oktató iskolák pedagógusainak szakmai képzési és továbbképzési rendszere.²⁴

Az államnyelv oktatásának problémái

A volt Szovjetunióban elvileg minden nemzetiség és nyelv egyenjogú volt, ám az orosz nyelv – mint a nemzetek közötti érintkezés nyelve – politikai, gazdasági, ideológiai és nem utolsó sorban hadászati okokból kivételezett helyzetet élvezett (vö. Miller 1994: 613, Solchanyk 1985, Weinreich 1953 stb.). Az egyes tagköztársaságok névadó nemzetiségeinek nyelve mindenütt csak a második nyelvként lehetett használatos. A központi vezetés természetesen megtalálta a magyarázatot az orosz nyelv privilegizált helyzetére. Az egyik szovjet nyelvész például ezt írta erről: „a kommunizmus építésének folyamatában minden szovjet nemzet és nemzetiség egy új történelmi kategóriában egyesült, létrehozva a szovjet népet, melynek legfőbb érintkezési eszköze az orosz nyelv” (Isayev 1982: 162). *A Szovjetunió Kommunista Pártjának Programja* (89–90. o.), amelyet az SZKP XXVII. kongresszusa fogad-

²⁴ Erről lásd: Вісник етнополітики №9, 16-31 липня 2004, <http://www.uncpd.kiev.ua/ucipr/ukr/buleten/09.php>

dott el 1985-ben, így ideologizálja meg az orosz nyelv mindenhatóságát: „A jövőben is biztosítani fogjuk a Szovjetunió minden állampolgára számára anyanyelvük szabad fejlesztését és egyenjogú használatát. Ugyanakkor, tekintve, hogy az orosz nyelvet a szovjet emberek önkéntesen elfogadták a nemzetek közötti érintkezés eszközeként, ennek a nyelvnek az elsajátítása a nemzeti nyelv mellett mindenki számára hozzáférhetőbbé teszi a tudomány és a technika, a hazai és a világkultúra eredményeit.” A nyelvek alkotmányosan szavatolt egyenlősége a gyakorlatban azt jelentette, hogy minden nép és nemzetiség számára szavatolt volt a jog az anyanyelv használatára a privát szférában. „A nyelvek egyenlősége nem abban áll, hogy mechanikusan azonos funkcionális kötelezettségekkel terheljük őket” – olvashatjuk például egy szovjet kutató véleményét (Khazanarov 1982: 111). Szerinte: „A nyelvek egyenlősége nem más, mint minden nemzeti nyelv számára biztosítani az egyenlő jogi feltételeket a szabad fejlődéshez” (Khazanarov 1982: 112). A nyelvek egyenlőségét tehát úgy értelmezték a Szovjetunióban, hogy az orosz nyelv első volt az elvileg egyenlő többi nyelv között, és kivételes helyzetet élvezett. Ebben a sajátos nyelvi egyenjogúságban a nemzetiségi nyelvek szerepe arra korlátozódott, hogy minden nemzetiséghez eljuttathatók legyenek a központi párhatározatok, közlemények (vö. Khazanarov 1982: 23).

Kitűnően példázza az orosz nyelv kivételezett helyzetét az is, hogy az Ukrán SZSZK-ban a 40 milliós ukrán nép nyelvének oktatása a Szovjetunió fennállása idején csupán az ukrán tannyelvű iskolákban volt kötelező, az orosz nyelv tanítása viszont az ország minden iskolájában kötelező volt (vö. Miller 1994: 613). Az ukrainai orosz iskolákban az ukrán nyelv oktatása fakultatív volt, azaz a tanuló szülei eldönthették, tanuljon-e Ukrajnában ukrán nyelvet gyermekük, avagy sem. A gyermekét orosz iskolába járató ukrainai szülőnek elég volt írnia egy kérvényt, hogy gyermeke nem kíván ukránul tanulni, s kérésének eleget tettek (vö. Lizanec 1994: 125). A nemzetiségi (így például a magyar, román, moldáv) tannyelvű iskolákban az ukrán nyelv oktatása egyáltalán nem (fakultatív tantárgyként sem) szerepelt a tantervekben. Ezekben az iskolákban is kötelezően oktatták ellenben az orosz nyelvet (Lizanec 1994: 125, Csernicskó 1998, Orosz–Csernicskó 1999).

1989-ben elfogadták Ukrajna nyelvtörvényét. Elfogadása után minden iskolákban fokozatosan bevezették az ukrán nyelv oktatását. A törvény 2. cikkelye szerint Ukrajna államnyelve az ukrán, és az állam különböző intézményei révén biztosítja az ukrán nyelv elsajátításához elengedhetetlen feltételeket. A 27. cikkely pedig azt írja elő, hogy az ország iskoláiban kötelező az ukrán nyelv oktatása.

Az állam elnöke által 2002. április 17-én aláírt *Az oktatás fejlesztésének nemzeti doktrínája* c. dokumentum IV. rész 8. pontjában olvashatjuk az alábbiakat: „Az országban megalapozódik a nyelvi oktatás rendszere, amely biztosítja Ukrajna állampolgárainak az államnyelv kötelező elsajátítását, az anyanyelv (nemzetiségi nyelv), valamint legalább egy idegen nyelv megtanulását. Az oktatás törekszik az állampolgárok magas nyelvi kultúrájának kialakítására, az államnyelv és az ukrainai nemzeti kisebbségek nyelveinek tiszteletére nevel, továbbá a külön-

böző nyelvek és kultúrák iránti toleranciára. (...)

A nemzeti kisebbségek számára biztosított a jog az anyanyelvi oktatáshoz, népi kultúrájuk megtartásához és fejlesztéséhez, támogatásához és az állam általi védelméhez. Azokban az iskolákban, ahol az oktatási nyelv a kisebbségek nyelve, az állam megteremti a feltételeket az államnyelv megfelelő szintű elsajátításához” (*Національна доктрина розвитку освіти*).

A nyelvi emberi jogok nemzetközi szakértői (Phillipson–Rannut–Skutnabb–Kangas 1994) szerint az alapvető nyelvi emberi jogoknak része az állam hivatalos nyelve megtanulásának joga is. A nemzeti kisebbségek oktatási jogaira vonatkozó hágai ajánlásban is az áll (12. cikkely), hogy a hivatalos államnyelvet tantárgyként kell oktatni a kisebbségi tanulók számára, lehetőleg kétnyelvű (a kisebbségi nyelvet is beszélő) tanárok által.

Azonban a függetlenség 16 éve alatt Ukrajnának nem sikerült megteremtenie a feltételeket ahhoz, hogy kisebbségi polgárai az iskolai oktatás keretein belül megfelelő szinten elsajátítsák az államnyelvet (Beregszászi–Csernicskó 2005).

2003. március 12-én Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa parlamenti vitanapot rendezett Az ukrán nyelv funkcionálása Ukrajnában címmel. Ennek alapján a Legfelsőbb Tanács javaslatokat fogalmazott meg az elnök és parlament számára. Az ajánlás szerint a parlamentnek törvényben kell rögzítenie, hogy az országban élő kisebbségi polgároknak kötelező ismerniük az államnyelvet.²⁵ Az ajánlásokból kiindulva fogadta el Ukrajna Kormánya Az ukrán nyelv fejlődésének és funkcionálásának állami programja a 2004–2010-es évekre című dokumentumot. A program Célok és alapvető feladatok fejezetében megfogalmazottak szerint az állam egyik legfontosabb feladata az, hogy biztosítsa a megfelelő feltételeket az államnyelv elsajátításához Ukrajna azon állampolgárai számára, akik a nemzeti kisebbségekhez tartoznak.²⁶

Az államnyelv oktatásának fő problémái a kisebbségi iskolákban az alábbiak:

1) Megfelelően képzett tanárok hiánya.

Ukrajnában a 2003/2004-es tanévig nem képeztek olyan tanárokat, akiket arra készítettek volna fel, hogy ne anyanyelvként, hanem második nyelvként (államnyelvként) oktassák az ukrán nyelvet nem ukrán anyanyelvű tanulóknak. Azokban az iskolákban, ahol a tannyelv a kisebbség nyelve, vagy olyan ukrán szakos tanárok tanítják az államnyelvet, akiket arra képeztek, hogy ukrán anyanyelvűeknek tanítsák az ukránt, vagy pedig orosz vagy más szakos, rövid átképzésen részt vett pedagógusok; sok kis faluban pedig olyan szakképzetlen értelmiségiek, akiknek nincs pedagógiai végzettsége, de jól beszélnek az

²⁵ А Рекомендації парламентських слухань „Про функціонування української мови в Україні” című ajánlásokat lásd: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>

²⁶ Державна програма розвитку і функціонування української мови на 2004–2010 роки. Лásд: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>

államnyelvet. Ezeknek a tanároknak egy része nem ismeri annak a nemzetiségnek a nyelvét és kultúráját, amely számára az ukránt tanítja (erről lásd Csernicskó 1998, 2005, Orosz–Csernicskó 1999, Póhán 1999, 2003, Karmacs 2003, Beregszászi–Csernicskó 2005). Pedig a hágai ajánlások és nyelvi emberi jogi szakértők (pl. Skutnabb-Kangas 1990, 1997) szerint az államnyelvet kétnyelvű tanároknak kell oktatniuk. Ezt Ukrajna is elismeri (lásd: Second Report of Ukraine on Observation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities, p 45).

A 2003/2004-es tanévben az Ungvári Nemzeti Egyetemen, a következő tanévben pedig a nem állami II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán kezdtek el az ilyen pedagógusok képzését.

2) A megfelelő tantervek hiánya.

Az ukránt mint államnyelvet több, egymástól sokszor genetikailag és tipológiailag is különböző anyanyelvű gyerekek számára kell oktatni, ami egyéni megközelítésmódot követel meg. Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma honlapja²⁷ szerint csak az orosz, román és magyar tananyelvű iskolák számára dolgozták ki az ukrán nyelv oktatásához szükséges tanterveket, más kisebbségek számára 2007 elején sincs még tanterv.

3) A megfelelő tankönyvek, tanári kézikönyvek, módszertani segédletek, iskolai szótárak hiánya.

Az ukrán nyelvnek mint kötelező iskolai tantárgynak a bevezetését követően hosszú évekig nem jelentek meg az ehhez szükséges tankönyvek. Amikor megjelentek ezek a tankönyvek, a nemzetiségi iskolákban oktató pedagógusok számos kritikával illették őket. Elsősorban azért, mert olyan pedagógusok és tudományos munkatársak állították össze őket, akik nem ismerik a kisebbségek helyzetét, nyelvét és kultúráját. Nyilvánvaló, hogy teljesen más tankönyvekből és más módszertan szerint kell oktatni az ukrán nyelvet az orosz anyanyelvű gyerekeknek, akik genetikailag és tipológiailag a célnyelvhez közeli nyelvet használnak anyanyelvként, melynek grammatikája, szókészlete és írásrendszere is közel áll az ukránhoz, illetve például a krími tatár, román vagy magyar gyerekeknek, akik a szláv nyelvcsaládhoz tartozó ukrántól minden tekintetben távolabb álló, latin írásrendszert használó nem szláv nyelvet beszélnek anyanyelvként.

A tankönyvekkel szemben megfogalmazott további kritika, hogy azok túlzottan grammatikaközpontúak, a nyelvtan elméleti oktatására összpontosítanak, nem kommunikációközpontúak (Póhán 2003, Beregszászi–Csernicskó 2005).

Máig nem készültek el a tankönyveket kiegészítő módszertani segédanyagok: nincsenek tanári kézikönyvek, iskolai szótárak, video- vagy audivizuális segédletek, számítógépes nyelvoktató programok, komputeres játékok, amelyek jelentősen elősegíthetnék az államnyelv elsajátítását azokon a településeken, ahol a nemzeti kisebbségek alkotnak többséget, és ahol az iskolán

²⁷ http://www.mon.gov.ua/education/average/new_pr

kívül a gyerekek ritkán találkozhatnak az államnyelvvél.

4) A megfelelő szemlélet és az erre alapozott módszer hiánya.

A fenti hiányosságok többsége valószínűleg abból ered, hogy az ukrán oktatási vezetők nem tudatosították, hogy az ukrán nyelv mint tantárgy teljesen mást jelent az ukrán tannyelvű iskolákban és mást azokban az intézményekben, ahol az oktatás nyelve a kisebbség anyanyelve. Az *ukrán nyelv* ugyanis mint tantárgy azonos néven szerepel ugyan az ukrán és a nem ukrán tannyelvű iskolák órarendjében, de mást jelent az egyik és mást a másik iskolában. Az első esetben a tanulók már meglévő anyanyelvi tudással jönnek az iskolába, így az ukrán nyelvi (esetükben anyanyelvi) nevelés pedagógiai célja az írni és olvasni tudás megtanítása mellett a gyerekek anyanyelvi ismereteinek, műveltségének fejlesztése, a standard nyelvváltozat normáinak a tudatosítása, az idegen nyelvek oktatásának megalapozása. A második esetben viszont a fő cél az, hogy az ukránul nem beszélő iskolások elsajátítsák az államnyelvet, és kommunikálni tudjanak ezen a nyelven. Ha a célok különbözőségéből indulunk ki, világos, hogy nem alkalmazhatunk azonos módszereket az ukrán és a nem ukrán tannyelvű iskolákban az *ukrán nyelv* című tantárgy oktatása során.

Mivel a kisebbségi iskolákban az államnyelv elsajátítása az elsődleges cél, arra kell fektetni a hangsúlyt, hogy a gyerekek megtanuljanak érteni, beszélni, írni és olvasni ukránul, tudják használni ezt a nyelvet a társadalmi élet különböző területein. A négy nyelvi készség (beszédértés, beszédlejtéshozás, olvasás és írás) alapvető elsajátíttatása tehát a fő cél. Vagyis nem a grammatika oktatására kell sok időt fordítani, hanem arra, hogy a gyerekek minél előbb és minél magasabb szinten értsék az ukrán nyelvet, és minél magasabb szinten tudjanak beszélni, kommunikálni az államnyelven.

Az ukrán és a nem ukrán tannyelvű iskolákban tehát nem azonos az ukrán nyelv mint tantárgy oktatásának célja. Ebből fakadóan a nyelv oktatásának módszereiben is különbségeknek kell lenniük. A nem ukrán tannyelvű iskolákban nem lehet úgy oktatni az államnyelvet, mintha az a tanulók anyanyelve lenne. Sokkal inkább államnyelvként vagy környezeti nyelvként, a tanulók anyanyelvi és idegen nyelvi ismereteire alapozva, az idegennyelv-oktatás módszertana szerint kellene oktatni az ukrán nyelvet a kisebbségi nyelven oktató iskolákban, hiszen az iskolába kerülő kisebbségi anyanyelvű gyermekek túlnyomó többsége az iskolába lépve egyáltalán nem beszél ukránul.

Nem ugyanazt jelenti tehát az ukrán nyelv mint iskolai tantárgy az ukrán tannyelvű és a magyar tannyelvű iskolákban: más a kiindulási helyzet, különbözőek a pedagógiai és társadalmi célok, mások a követelmények, ebből következően pedig a módszereknek is másoknak kellene lenniük (Kontra–Szilágyi 2002). John Baugh amerikai nyelvész szerint például az államnyelvnek (második nyelvnek) az anyanyelvi módszertan szerinti oktatása pedagógiai hiba

(lásd Baugh 1999).

Ha pedig a célok és a módszerek különböznek, egyértelmű, hogy a követelményeknek sem szabad azonosaknak lenniük. Nem támaszthatunk azonos követelményeket azokkal szemben, akik anyanyelvként beszélték az ukránt már akkor, amikor az iskolába kerültek, és azokkal, akik csak az iskolában kezdtek ismerkedni ezzel a nyelvvel. Mindez azt jelenti, hogy amikor azonos követelmények, de gyökeresen eltérő körülmények mellett egyforma teljesítményt várunk el a kibocsátó vizsgákon, valamint a felvételi vizsgákon az ukrán tannyelvű és a nem ukrán tannyelvű iskolákban végzett tanulóktól ukrán nyelvből, akkor nem biztosítjuk a többség és a kisebbség esélyegyenlőségét. Ez pedig a nemzetközi nyelvi emberi jogok alapján nyelvi alapú diszkrimináció, más néven: lingvicizmus (Skutnabb-Kangas 1990, 1997).

Az, hogy az ukrán állam függetlensége 16 éve alatt sem teremtette meg a feltételeket kisebbségi polgárai számára az ukrán nyelv elsajátításához, akár a kisebbségi közösségek nyelvi szegregációját is szolgálhatja. Az államnyelv oktatásának jelenlegi körülményei ugyanis az ún. *szegregációs oktatási modellre* emlékeztetnek (Skutnabb-Kangas 1990, 1997). A szegregációs oktatási modell kisebbségekkel szembeni alkalmazásának lényege, hogy az oktatás a kisebbség nyelvén folyik, és nem vagy csak nagyon alacsony határfokon oktatják a többségi nyelvet a kisebbség szegregálásának céljából (vö. Skutnabb-Kangas 1990, 1997).

Talán nem véletlenül hiányoznak a feltételek az államnyelv elsajátításához az ukrán kisebbségi iskolákban. Szlovákiai magyar nyelvészek a következő következtetésekre jutottak saját országuk oktatáspolitikája kapcsán: „A beolvasztó célú politikának nem érdeke, hogy az anyanyelvű iskolában tanuló diákok jól elsajátítsák a többségi nyelvet, ezért nem törekszenek a korszerű módszerek bevezetésére. Az idegen nyelvek oktatásában természetes, hogy a tanulókat nyelvtudásuk alapján sorolják a kezdő, haladó stb. csoportokba, s minden csoport más program szerint halad, más tankönyveket használ. Nem tudunk arról, hogy ilyenfajta differenciálás a kisebbségi oktatásban megjelenne – és pedig sem a többségi, sem pedig az anyanyelv vonatkozásában” (Lanstyák–Simon–Szabó Mihály 1999: 91). Azaz Szlovákiában – akárcsak Ukrajnában – az állami oktatáspolitikai a kisebbségeket általában homogén tömbként kezeli, és nem tesz különbséget sem az egyes kisebbségek, sem pedig az egyes közösségeken belül az eltérő nyelvvismerettel rendelkező, eltérő társadalmi, nyelvi és demográfiai körülmények között élő csoportok között.

A lingvicizmus megnyilvánulásaként kell értelmeznünk azt is, hogy miközben a nemzetiségeknek nincsenek meg a lehetőségei az államnyelv elsajátítására, a szakoktatás és felsőoktatás elsődleges nyelve az ukrán. Számos állás, beosztás betöltését szintén az ukrán nyelv megfelelő szintű ismeretéhez kötik. Az alkotmány rögzíti például, hogy Ukrajna elnökévé (egy sor más követelmény mellett) csak olyan személy választható, aki beszéli az államnyelvet

(103. cikkely); az alkotmány 127. cikkelye értelmében bírói tisztségre a minősítő bizottság csak olyan ukrán állampolgárt javasolhat, aki huszonöt évesnél nem fiatalabb, felsőfokú jogi végzettséggel, legalább hároméves jogi gyakorlattal rendelkezik, minimum tíz éve Ukrajnában él, és *beszéli az államnyelvet*; az 1997-ben elfogadott ukrán választási törvény szerint Ukrajnában képviselő lehet az az ukrán állampolgár, aki betöltötte 21. életévét, legalább öt éve folyamatosan az országban él és *tökéletesen beszéli az államnyelvet*; a felsőoktatásról szóló 2002. évi törvény 39. cikkelye szerint Ukrajnában egyetemi és főiskolai rektor csak az lehet, aki *szabadon beszél ukránul* stb.

Ha elfogadjuk azt a tényt, hogy mindenkinek van anyanyelve, és természetesen tartjuk: a) az anyanyelv és b) az államnyelv iskolai tantárgyként való tanulásának jogát, akkor észre kell vennünk: az ukrán anyanyelvű tanulók esetében az *ukrán nyelv* tantárgy lefedi az a) és b) pontban megjelölt jogot, a kisebbségi tanulóknál ellenben az a) pontnak az *anyanyelv*, a b)-nek pedig az *ukrán nyelv* tantárgy felel meg. Ez azt jelenti, hogy az ukránai ukrán és nem ukrán anyanyelvű tanulók iskolai terhelése eltér egymástól: amíg az ukrán anyanyelvű gyermek pihen, játszik vagy épp az egyetemi felvételre készül, kisebbségi kortársa az államnyelv elsajátításán fáradozik. Nagy luxus tehát, hogy bár sok időt, energiát és pénzt fektet a gyerek az államnyelv elsajátításába, a jelenlegi körülmények között mégsem tanulhatja meg megfelelő szinten az ukrán nyelvet.

A szegregációs és asszimilációs politika szándékának gyanúját erősíti, hogy Ukrajnában megvannak a hagyományai a többségi nyelv differenciált oktatásának. A szovjet rezsim idején az állam külön képzett olyan orosz szakos tanárokat, akik nem orosz anyanyelvűeknek oktatják az orosz. Külön módszereket, tankönyveket dolgoztak ki az egyes kisebbségek számára. Az orosz nyelvet (akárcsak az idegen nyelveket) kis csoportokban oktatták, a nemzetiségi iskolákban/osztályokban tanító pedagógusok kiemelt bért kaptak.

Összefoglalás helyett

Ukrajnában máig érvényesülnek a lenini nemzetiségi politika reflexei, a szovjet „internacionalista” politika beidegződései. Az orosz közösséget és nyelvet kiemelten kezelik, ugyanakkor az egymástól jelentősen eltérő helyzetű kisebbségeknek elvileg egyforma jogokat és lehetőségeket biztosítanak az alkotmány, illetve a törvények szintjén. A gyakorlatban azonban kiderül, hogy nemcsak a kisebbségek igényeiben és lehetőségeiben, hanem a számukra biztosított jogokban is nagy különbségek fedezhetők fel. Anyanyelven oktató iskolákkal például (a krími tatárokat kivéve) csak azok a kisebbségek rendelkeznek, melyeknek már a szovjet rendszer előtt is voltak ilyen intézményeik.

Az ukrajnai nemzetiségi politika oktatáspolitikai vonatkozásait elemezve egyértelmű, hogy csak és kizárólag azok a kisebbségek tudnak engedményeket és eredményeket kicsikarni és felmutatni, amelyek identitástudata erős, anyanyelvének pozíciói erősek, hatékony érdekérvényesítő képességük van. A kisebbségi közösségnek csak feltételesen tekinthető oroszokat kivéve Ukrajnában ilyen közösségnek tekinthető a krími tatár, a román és a magyar nemzetiség. A közelmúlt történéseit elemezve azonban tanulságos lehet, hogy ha az állam kisebbségellenes oktatás- és nyelvpolitikai lépéseket tesz, akkor ezen kisebbségi közösségek körében is felgyorsul a többséghez való igazodás vágya, sokan választják az ukrán nyelvű iskoláztatást, ami hosszú távon az identitás gyengülését, az anyanyelv pozícióinak térvesztését, a hatékony érdekérvényesítés lehetőségének elvesztését, azaz végül az asszimilációt jelentheti.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A Szovjetunió Kommunista Pártjának Programja. Uzshorod: Kárpáti Kiadó, 1986.
- Baugh, John 1999. *Out of the Mouths of Slaves: African American Language and Educational Malpractice*. Austin: University of Texas Press.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István – Orosz Ildikó 2001. *Nyelv, oktatás, politika*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István (Берегсасі Аніко – Черничко С.) 2005. *Українська мова у школах з угорською мовою навчання у соціолінгвістичному аспекті*. *Українознавство* 2005/4: 82–86.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2004. *Az anyanyelvet nem megőrizni, hanem használni kell! A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája és a kárpátaljai magyarság*. In: Beregszászi Anikó és Csernicskó István: ...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról, 24–34. Ungvár: PoliPrint.
- Beregszászi Anikó 2005. *Egy tannyelv és sok minden más*. In: Kontra Miklós ed. *Sült galamb? Magyar egyetemi tannyelvpolitika. Konferencia a tannyelvválasztásról Debrecenben, 2004 október 28-31-én*, 183–189. Somorja–Dunaszerdahely: Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Kiadó, 2005.
- Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Csernicskó István 2005. *Hungarian in Ukraine*. In: Anna Fenyvesi ed., *Hungarian Language Contact Outside Hungary. Studies on Hungarian as a minority language*, 89–131. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Gritsenko, O. (Гриценко, Олександр) ed. 2001a. *Багатокультурність і освіта: перспективи запровадження засад полікультурності в системі середньої*

- освіти України [Multiculturalism and education: Perspectives for introduction of multicultural principles in the system of secondary education in Ukraine] Київ, УЦКД.
- Gritsenko, O. ed. 2001b. Multiculturalism and Education: Perspectives for introduction of multicultural principles in the system of secondary education in Ukraine. Analytic review and recommendations. Kiev: Ukrainian Center for Cultural Studies.
- Gritsenko, O. et al (Гриценко О., Мягка Є., Гончаренко Н.) 2006. Державна політика щодо культурного різноманіття та етнічних меншин: порівняльний аналіз вітчизняних та зарубіжних підходів. Аналітичний огляд. Київ.
- Итйо, І. (Ільтьо І. В.) ed. 2003. Національний склад населення та його мовні ознаки (статистичний бюлетень). Ужгород: Закарпатське обласне управління статистики.
- Пьясова, В. (Ільєсова, Бей'є) 2001. Відкриття національних шкіл, як і раніше, проблематичне. Авдет № 4 (265), 4 квітня, 2001.
- Karmacsí Zoltán (Кормочі Золтан) 2003. Стан викладання української мови з угорською мовою навчання в Закарпатській області. In: Молодь, освіта і культурна самосвідомість, 178–180. Київ: Видавництво Європейського університету.
- Kasyanenko, M. (Касьяненко М.) 2005a. Школа у школі, або Про мовну політику по-кримськи, День, № 162, 8 вересня, 2005.
- Kasyanenko, M. (Касьяненко М.) 2005b. Мовні війни. День, № 147, 16 серпня.
- Khomenko, V. (Хоменко В.) 2003. Останні з останніх хозар. Кримська світлиця № 1, 3 січня, 2003.
- Khomenko, V. (Хоменко В.) 2004. Оберіг пам'яті. Кримська світлиця № 27, 2 липня, 2004.
- Kontra Miklós – Szilágyi N. Sándor 2002. A kisebbségeknek van anyanyelvük, de a többségnek nincs? In: Kontra Miklós – Hattyár Helga eds., Magyarok és nyelvtörvények. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Lanstyák István – Simon Szabolcs – Szabó Mihály Gizella 1999. Nyelvpolitika a kisebbségek oktatásában. Fórum Társadalomtudományi Szemle 1999/1: 89–98.
- Losev, I. (Лосєв Ігор) 2003. Кримські татари на роздоріжжі. Критика, 3 квітня 2003.
- Miller, J. 1994. Commonwealth of Independent States (CIS). In: R. E. Asher et al eds., The Encyclopedia of Language and Linguistics, 613–614. Oxford, New York, Seoul, Tokyo: Pergamon Press.
- Momryk, A. (Момрик, Анатолій) 2004. Етнодемографічна характеристика України на межі тисячоліття. Неопублікована праця. MS.
- Orosz Ildikó – Csernicskó István 1999. The Hungarians in Transcarpathia. Budapest: Tinta Publishers.
- Orosz Ildikó 2005. A magyar nyelvű oktatás helyzete Kárpátalján az ukrán államiság kialakulásának első évtizedében (1989–1999). Ungvár: PoliPrint.
- Phillipson, Robert, Rannut, Mart, Skutnabb-Kangas, Tove 1994. Introduction. In: T. Skutnabb-Kangas – R. Phillipson eds., Linguistic human rights: overcoming linguistic discrimination, 1–22. Berlin: Mouton de Gruyter.

- Pilipenko, T. (Пилипенко Тетяна) 2004. Реалізація освітніх потреб представників національних меншин в Україні: стан, проблеми, перспективи. In: Tischenko, Ju. (Тищенко Ю.) eds., Актуальні питання вітчизняної етнополітики: шляхи модернізації, врахування міжнародного досвіду, 53–89. Київ: Український незалежний центр політичних досліджень.
- Podkopaev, Y. 1999. Possible solutions of language problems in the system of education of Crimea. In: Polycultural education in Ukraine. Collection of articles on materials of the conference. Kiev.
- Póhán, K. (Повхан К.) 1999. Державна мова в школах національних меншин. Українська мова і література в школі. 1999/4: 55–57.
- Polkanov, Yu. 2000. (Полканов Ю.) Кримські караїми – малочисельний корінний народ України. [http://www.cidct.org.ua/uk/studii/2\(2000\)/6.html](http://www.cidct.org.ua/uk/studii/2(2000)/6.html)
- Prytula, V. (Притула В.) 2006. Кримськотатарська освіта – на межі стагнації, 9 лютого 2006, <http://www.radiosvoboda.org>
- Second Report of Ukraine on Observation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Kyiv: State Committee of Ukraine for Nationalities and Migration, 2006. [http://www.coe.int/t/e/human_rights/minorities/2._framework_convention_\(monitoring\)/2._monitoring_mechanism/3._state_reports_and_unmik_ko-sovo_report/2._second_cycle/PDF_2nd_SR_Ukraine_eng.pdf](http://www.coe.int/t/e/human_rights/minorities/2._framework_convention_(monitoring)/2._monitoring_mechanism/3._state_reports_and_unmik_ko-sovo_report/2._second_cycle/PDF_2nd_SR_Ukraine_eng.pdf)
- Shamshur, Oleg V. – Izhevskaya, Tetiana I. 1994. Multilingual Education as a Factor of Inter-Ethnic Relations: The Case of the Ukraine. Current Issues in Language in Society. Vol. 1. No. 1: 29–39.
- Shevchenko, An. (Шевченко А.) 2003. Народи корінні. In: Yevtukh, V. ed. (Євтух В. ред.) Етносоціологія: терміни і поняття, 77–81. Київ: Фенікс.
- Skutnabb – Kangas, Tove 1990. Language, Literacy and Minorities. London: A Minorities Rights Group Report.
- Skutnabb – Kangas, Tove 1997. Nyelv, oktatás és a kisebbségek. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Solchanyk, Roman 1985. Language Politics in the Ukraine. In: Krindler, Isabelle T. eds., Sociolinguistic Perspectives on Soviet National Languages. Their Past, Present and Future, 57–105. Berlin–New York–Amsterdam: Mouton de Gruyter.
- The Hague Recommendations Regarding the Education Rights of National Minorities & Explanatory Note. The Hague: Foundation on Inter-Ethnic Relations, October 1996.
- Tóth Mihály (Товт Михайло) 2002. Міжнародно-правовий захист національних меншин (тенденції сучасного розвитку). Ужгород: Інформаційно-видавниче агентство „ІВА”.
- Volvach, P. (Вольвач, Петро) 2006. Гордіїв вузол україномовної освіти у Криму і шляхи його розв’язання. Кримська світлиця, № 49–50.
- Weinreich, Uriel 1953. The Russification of Soviet minority languages. Problems of communism 1953/2: 46–57.
- Yevtukh, V. (Євтух В.) 2004. Етнополітичний ренесанс в Україні: поняття, структура, наслідки. Етносуспільні процеси в Україні: можливості наукових інтерпретацій. Київ.

- Yevtukh, V. et al (Євтух Володимир та ін.) 2004. Етнонаціональна структура українського суспільства. Київ: Наукова думка.
- Державна програма розвитку і функціонування української мови на 2004–2010 роки. <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
- Концепція державної мовної політики в Україні. Київ: Національна комісія зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права, 2006. <http://www.kharkivo-da.gov.ua/politika/show.php?page=6386>
- Національна доктрина розвитку освіти. Київ, 2000.
- Про функціонування української мови в Україні. <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
- Програма розселення та облаштування депортованих кримських татар і осіб інших національностей, що повернулися на проживання в Україну, їх адаптації та інтеграції в українське суспільство на період до 2010 року. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 11 травня 2006 р. N 637. <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
- Рекомендації парламентських слухань „Про функціонування української мови в Україні”. <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>

Орос Ільдико Імріївна

„Угорці в районах Верхнього Потисся”: Навчальний посібник. –
Ужгород: ПоліПринт, 2007 – 172 с. (угорською мовою).

ISBN:

У виданні на основі наукових публікацій та на основі досліджень автора дано аналіз про сучасний стан угорців, які проживають некомпактно у районах Верхнього Потисся. Автор досліджує стан дослідження угорської та угорськомовної освіти і пропонує для них свої практичні методи розвитку.

Робота розрахована насамперед для педагогів, які працюють у районах Верхнього Потисся, політикам спеціалістам у галузі освіти, педагогів та студентів вищих навчальних закладів.

Відповідальні за випуск:
Орос Ільдико та Шовш Калман
Верстка: Гороній Адальберт

Здано до складання 01.09.2007. Підписано до друку 20.12.2007